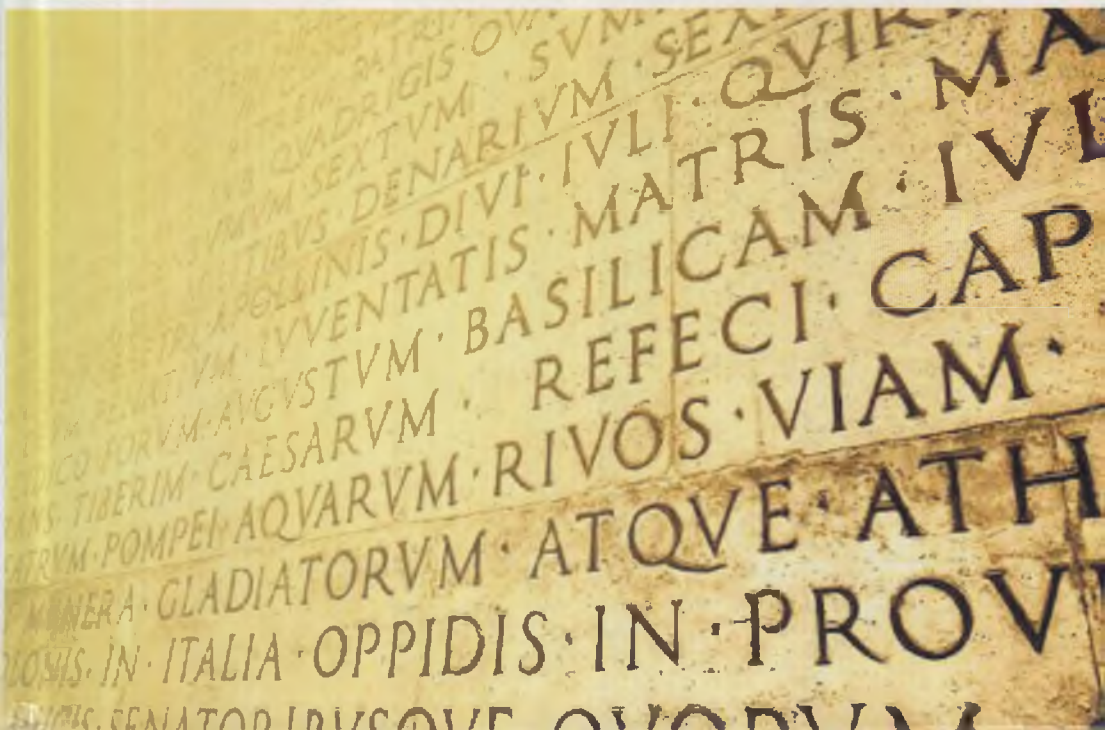

Uslubiy qo'llanma

**N.B.Dilmurodov,
O.N.Choriyev,
Sh.Z.Doniyorov,
E.A.Muxtorov.**

LOTIN TILI VA VETERINARIYA ATAMALARI

**ЎЗБЕКISTON RESPUBLIKASI VETERINARIYA VA
CHORVACHILIKNI RIVOJLANTIRISH QO'MITASI**

**SAMARQAND DAVLAT VETERINARIYA MEDITSINASI,
CHORVACHILIK VA BIOTEXNOLOGIYALAR
UNIVERSITETI**

Hayvonlar anatomiyasi, gistologiya va
patologik anatomiya kafedrası

LOTIN TILI VA VETERINARIYA ATAMALARI

FANIDAN AMALIY MASHG'ULOTLAR UCHUN
USLUBIY QO'LLANMA

Samarqand-2023

N.B.Dilmurodov, O.N.Choriyev, Sh.Z.Doniyorov, E.A.Muxtorov.

Lotin tili va veterinariya atamaları. Uslubiy qo'llanma. SamDVMCHBU. Samarqand. 2023. 192 bet.

Ushbu uslubiy qo'llanma Samarqand davlat veterinariya meditsinasi, chorvachilik va biotexnologiyalar universiteti 840000 – Veterinariya ta'lim sohasi talabalari uchun fanning namunaviy dasturi asosida yaratildi. Uslubiy qo'llanma anatomik va gistologik, klinik hamda farmatsevtik atamashunoslik deb nomlangan boblardan iboratdir. Bu boblar o'z ichiga barcha veterinariya tibbiyoti atamalarini qamrab olib, talabalarga fundamental va mutaxassislik fanlarini integral o'qishida yaqindan yordam beradi.

Taqrizchilar:

Q.N.Norboyev – veterinariya fanlari doktori, professor

R.M.Tashtemirov – veterinariya fanlari nomzodi, professor

Uslubiy qo'llanma Samarqand davlat veterinariya meditsinasi, chorvachilik va biotexnologiyalar universiteti markaziy uslubiy Kengashi tomonidan (25.02.2023-y. № 4) chop etishga tavsiya qilindi.

©. SamDVMCHBU 2023.

© Dilmurodov N.B., Choriyev O.N.,
Doniyorov Sh.Z., Muxtorov E.A. 2023.

MUNDARIJA

№	MAVZU	BET
I BOB	ANATOMIK VA GISTOLOGIK ATAMASHUNOSLIK	6
1.	Lotin tili va veterinariya atamaları faniga kirish.....	6
2.	Lotin tili fonetikasi.....	9
3.	Unli tovushlar talaffuzi. Diftonglar	16
4.	Undosh tovushlar talaffuzi. Digraflar	19
5.	Soʻzlarning boʻgʻinlarga boʻlinishi. Urgʻu.....	24
6.	Veterinariya atamalarini yasalishi.....	28
7.	Morfologiya. Soʻz turkumlari. Ot soʻz turkumi. Anatomik atamashunoslikda I va II turlanishdagi otlar	34
8.	III, IV va V turlanishdagi otlar. Moslashmagan aniqlovchi..	39
9.	Sifat soʻz turkumi. Sifatning gramatik kategoriyalari. Moslashgan aniqlovchi.....	46
10.	Sifat darajalari. Qiyosiy darajani hosil qilish. Anatomik atamalarda koʻp uchraydigan qiyosiy darajadagi sifatlar.....	49
11.	Anatomik va gistologik atamalarda sifatning orttirma darajasi. Sifat haqidagi maʼlumotlarni umumlashtirish.....	52
12.	Predlog (old koʻmakchi)lar va bogʻlovchilar.....	55
13.	Son soʻz turkumi.....	60
14.	Olmosh va ravish soʻz turkumlari.....	67
II BOB	KLINIK ATAMASHUNOSLIK. KLINIK ATAMALARNI YASASH USULLARI	75
15.	Yunon alifbosi. Atamashunoslikda soʻz yasashining umumiy tushunchalari.....	75
16.	Klinik atama, soʻzlarning boʻlinishi va yunon-lotin atama elementlari. Suffiksatsiya.....	81
17.	Soʻz yasash usullari. Prefiksatsiya.....	91
18.	Klinik atamalarning tuzilishi. Yunon-lotin dubletlari va yakka termin elementlari.....	101
19.	Fan, taʼlim, toʻqima, organlarni ifodalovchi yunon-lotin atama elementlari (AE).....	106
20.	Funksional va patologik holatlarni hamda jarayonlarni ifodalovchi yakka atama elementlari (AE).....	111
21.	Turli fizik xususiyatlar, sifatlar, munosabatlar va boshqa belgilarni ifodalovchi atama elementlari.....	116
22.	Organ va toʻqimalardagi patologik, terapevtik va xirurgik usullarni ifodalovchi yunon atama elementlari.....	119

23.	Infekcion va parazitologik atama elementlari.....	122
III BOB	FARMATSEVTIK ATAMASHUNOSLIK	127
24.	Dori vositalari nomenklaturasi.....	127
25.	Fe'l. Fe'lining grammatik kategoriyalari. Retseptura.....	139
26.	Retsept strukturasi.....	147
27.	Retseptdagi muhim qisqartmalar.....	153
28.	Lotin tilida kimyoviy nomenklatura. Kimyoviy moddalar, kislotalar va oksidlarning nomlanishi	163
29.	Tuzlar va uglevodorod radikallarining nomlanishi.....	180
30.	Vitaminlar va fermentlarning lotincha nomlanishi.....	184
	FOYDALANILGAN ADABIYOTLAT RO'YXATI.....	190

Soʻz boshi

Maʼlumki tibbiyot va veterinariya kasbini egallash kasb tilini oʻrganish, shu bilan birga tushunchalar va ularni ifodalovchi atamalar tizimini oʻzlashtirish bilan amalga oshiriladi. Hozirgi zamon tibbiy atamashunosligi tom maʼnoda keng va murakkab atamalar tizimi hisoblanib, bir necha yuz ming soʻz va soʻz birlasmalarini oʻz ichiga oladi. Tibbiy va biologik atamashunoslikning oʻziga xos xususiyati koʻp asrlik “anʼanaviy” lotin tilini qoʻllashdadir.

Talabalarning tibbiy kasb tilini muvaffaqiyatli oʻzlashtirishlari uchun uslubiy oʻquv bazasi zarur. “Lotin tili va veterinariya atamalari” boʻyicha oʻquv qoʻllanmasi shunday baza boʻlib hisoblanadi.

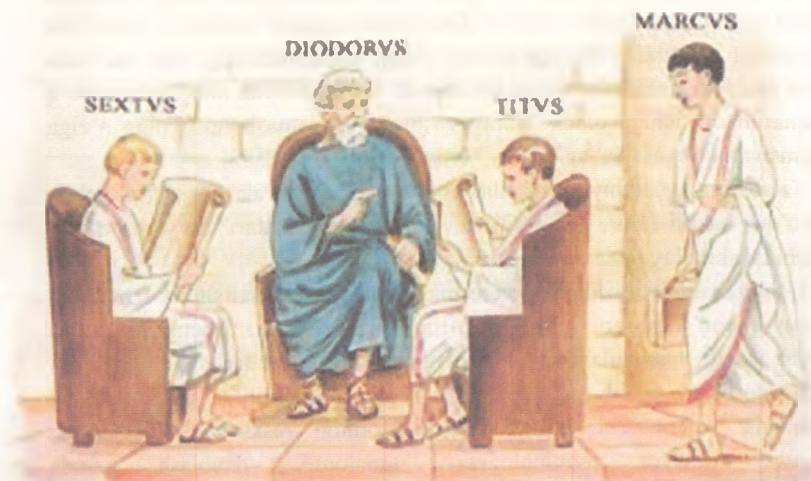
Ushbu uslubiy qoʻllanma veterinariya taʼlim yoʻnalishlari I bosqich talabalari uchun tuzilgan. Uslubiy qoʻllanmada lotin tili fonetikasi, harf va tovushlar tasnifi, hayvonlar skeleti va ichki aʼzolari, kasalliklar nomlari, dori shakllari, dorivor oʻsimlik qismlariga doir maʼlumotlar kiritildi. Ushbu uslubiy qoʻllanmada veterinariya tibbiyoti atamalarining yasalishi va ularning zamonaviy tibbiyot terminologiyasi (anatomik, davolash hamda dorishunoslik)da qoʻllanilishi berilgan. Uslubiy qoʻllanmadagi mavzular III ta bobga boʻlingan:

1. Anatomik va gistologik atamashunoslik.
2. Klinik atamashunoslik. Klinik atamalarni yasash usullari.
3. Farmatsevtik atamashunoslik.

Hur bir bobda qisqacha grammatik material, mustaqil bajarish uchun mashqlar, mavzuni mustahkamlash uchun nazorat savollari, LM (leksik minimum) va kasbga oid ibora hamda maqollarni oʻz ichiga oladi. Ayrim mavzular boʻyicha oʻz-oʻzini tekshirish uchun topshiriqlar berilgan boʻlib, ular maʼlum tushunchalarni oʻzlashtirish kabi muhim oʻquv-uslubiy vazifani bajaradi.

I BOB. ANATOMIK VA GISTOLOGIK ATAMASHUNOSLIK

LINGUA
LATINA

1-Mavzu: Lotin tili va veterinariya atamaları faniga kirish.

Darasning maqsadi: Lotin tili va veterinariya atamaları fanining tarixi, maqsadi, vazifalari va mazmunini o'rganish. Nima sababdan 100 yillar mobaynida tibbiyot va biologiyada lotin tili qo'llaniladi — shu to'g'rida tasavvurga ega bo'lish.

Darsning mazmuni: Tibbiyot, fan, texnika, ishlab chiqarishning har qanday sohalarida ham muvaffaqiyat bilan ish olib borish uchun mutaxassis o'sha sohaga tegishli maxsus leksikani ya'ni atamani to'g'ri tushunishi va qo'llashi zarur.

Atamaning asosiy vazifasi (lotincha *terminus* - chegara) ilmiy tushunchani bir ma'noda aniq ifodalab berishdan iborat. Atama so'z ham (fan, to'qimagen, kasallik, appenditsit, flyurografiya), so'z birikmasi ham (ko'krak qafasi, umurtqa pog'onasi, gipertonik kasallik, gigiyena) bo'lishi mumkin. Atamalar kundalik turmushda ishlatiladigan adabiy tildagi so'zlardan farq qilib, ilmiy va ilmiy texnika tushunchalarini ifodalaydi. U ilmiy nazariy

suloq natijasi, ma'lum bir ilmiy nazariy parcha aksidir (bilimlar ilmiy ilmi).

Definitsiya yoki aniqlik

Kundalik turmushda ishlatiladigan so'zlardan farqli o'laroq, ilmiy tushunchaga **definitsiya** (lotincha — **definito**) yoki qisqacha tushuntirish qo'shimcha ravishda yoziladi. Definitsiyada ilmiy tushunchaning ba'zi bir muhim tomonlari ochib beriladi.

Maxsus lug'atlarda amashunoslikka va ensiklopediyaga oid atamalar tushuntirishlar bilan beriladi, masalan: "**Pnevmoniya** — bu o'pka to'qimalarida mustaqil holda yoki biror kasallik asorati sifatida hosil bo'luvchi shamollash jarayonidir".

Ilmiy tushuncha mohiyatini bilish, bu bir tushunchani ikkinchisi bilan bog'lay bilish — fanning tushunchalar tizimida uning o'rnini belgilab berish demakdir.

Atamalar, atamalar tizimi

Ma'lum bir fan, amashunosligi tushunchalar tizimidagi ilmiy tushunchani ifodalashda o'zaro bir-biri bilan aloqada va munosabatda turgan nomlar, so'zlar, so'z birikmalari tizimidir. Amashunoslik lug'atining boshqa qismlaridan farq qilib tartibga, norma solish predmeti hamdir.

O'zbekiston Respublikasi mustaqillikka erishgandan so'ng O'zbekiston bog'liqni Saqlash vazirligi qoshida o'zbekcha tibbiy atamalami tartibga solish bo'yicha amashunoslik qo'mitasi ish olib bormoqda.

Amashunoslik doimiy harakatda, unda nimadir o'zgaradi, qo'shiladi, to'ldirilmoldan chiqadi, chetlashadi. Ko'plab avvaldan tanish maxsus atamalar yangi ilmiy mazmun kasb etadi.

Amashunoslik — bu fan, ilmiy adabiyot tilining ajralmas tarkibiy qismidir. Akademik V.X.Vasilenko fikricha "aniq bir amashunoslikning yo'qligi fan uchun nomunosibdir". Vrachlik diplomining olinishi yosh mutaxassisning tibbiy xodim kasbiga oid bo'lgan tilni bilishi haqida guvohlik beradi.

Siz til o'rganish mobaynida yo'liqishingiz mumkin bo'lgan jiddiy ob'ektiv qiyinchiliklardan biri — bu tibbiy xodim professional tilining o'ziga xos xususiyatlaridir. Bu eng avval yunonizm va lotinizmlarning ya'ni ko'rib chiqish jihatdan yunoncha va lotincha bo'lgan tildan va yashash o'midan qat'iy nazar har qanday mamlakat shifokori qo'llovchi professional so'zlar, nomlar, atamalaridir.

Nima sababdan “o‘lik til” hisoblanuvchi lotin tili rivojlanishga faol ta‘sir o‘tkazib kelmoqda? Bu savolga javob berish uchun lotin tili tarixi va uning tibbiyot taraqqiyotidagi roli bilan umumiy holatda tanishib chiqish zarur.

Lotin tili tarixidan.

Lotin tili (*lingua Latina*) hind-yevropa tillari oilasining italiy tillari guruhiga mansub. U uzoq o‘tmishda hosil bo‘lgan. Dastlab bu tilda Italiya markazidagi Latsiy viloyatida istiqomat qiluvchi lotin qabilasi (*Latini*), hamda Qadimgi Rim ahli va milodiy I asr boshlarida Rim qo‘l ostiga o‘tgan Apennin yarim oroli hududidagi italiy qabilalar so‘zlashishgan. Mil. av. III asr o‘rtalaridan boshlab lotin tili Rim legioni bilan birga yanada qadimiyroq madaniyatga ega davlatlar – Yunoniston, Karfagen, Misr, Suriya va b. – hamda Yevropaning u davrda madaniyati kam yerlarga kirib bordi. Qadimiy davr lotin tili tarixi bir-biridan u yoki bu darajada farqlanuvchi 5 ta davrga ajratiladi:

- 1) eng qadimgi lotin tili davri (mil. av. VI-IV asrlar);
- 2) klassik davrgacha bo‘lgan lotin tili davri (mil. av. III-II asrlar, adabiy lotin tilining shakllanish vaqti);
- 3) klassik, “oltin” lotin tili davri (mil. av. I asr, juda boy leksika va rivojlangan adabiyoti bilan ajralib turadi);
- 4) klassik davrdan keyingi, “kumush” lotin tili davri (milodiy I asr, adabiy tilning fonetik va morfologik meyorlari uzil-kesil shakllandi);
- 5) so‘ngi bosqichdagi lotin tili (II-VI asrlar; yozuv tili bilan xalq-so‘zlashuv tili – “xalqona lotin” o‘rtasida tafovut paydo bo‘ldi).

V asrda Rim imperiyasi qulaganidan keyin xalq-so‘zlashuv tilining mintaqaviy farqlanishi tezlashib, bu narsa IX asrga kelib alohida, mustaqil roman tillarining (italyan, fransuz, portugal, ispan, rumin, moldavan va b.) paydo bo‘lishiga olib keldi. Yozma lotin tilining birligi saqlanib qoldi, u leksik jihatdan rivojlanishda davom etdi, klassik lotin tilining asosiy lug‘at tarkibi va grammatik qurilishi barqarorlashdi. Adabiy lotin tili tarqalgan barcha hududlarda u ma‘muriy boshqaruv, savdo-tijorat, maktab tili edi; o‘rta asrlarda butun G‘arbiy Yevropa umumiy yozuv tili bo‘lib qo‘llandi; XVIII-XIX asrlargacha diplomatiya, ilm-fan va falsafa tili, XX asrda esa katolik cherkovi tili, Vatikanning (italyan tili bilan birga) rasmiy tili bo‘lib qoldi. Lotin tili Yevropa madaniyati rivojida ulkan rol oynadi. Yevropa tillaridagi siyosiy, ilmiy va texnik terminologik tizimlarning leksik jihatdan boyishi va ko‘payib borishiga ijobiy ta‘sir ko‘rsatdi.

Loti tili qadimiy Hind-Yevropa tillariga xos, uni Xett tili, Hind-Eron, Kelt tillari bilan yaqinlashtiruvchi xususiyatlarni saqlab qolgan. Asosiy fonetik jihatlarida unda unililar cho‘ziqligining fonologik farqlanishiga egaligi,

urg'uno'zning oxirgi bo'g'iniga tushmasligi, undoshlarning kuchsizlanib borishi bahilardan iborat. Morfologik xususiyatlari: fleksiyaning 5 turi mavjudligi, turlanishning asosiy vositasi sifatida foydalanish, fleksiyaning 5 turi mavjudligi, turlanishning 6 holishikka asoslanishi, fe'llarda 3 xil mayl (indikativ, konyunktiv, imperativ) va 2 xil nisbat (aktiv va o'rtpassiv) farqlanishi va boshqalar. So'z tartibida fe'lga oxirida keladi. Lotin tili leksikasida yaqin qarindosh yoki noqarindosh qabilalar tillarining ta'siri saqlanib qolgan. Lotin tiliga yunon tili, ayniqsa, mil. av. III-I asrlarda kuchli va davomli ta'sir ko'rsatgan. Lotin tili leksikasi, yunon tili bilan birga, ilmiy terminologiya sohasida hanuz baynalmilal terminlarni yaratishda manba bo'lib xizmat qilmoqda.

Quyidagi maqollarni yod oling.

1. *Amici - fures temporis* – Do'stlar - vaqt og'rilari.
2. *Amat victoria curam* – Intilganga tole yor.
3. *Anicus Plato, sed magis amica veritas (Arastu)* – Aflotun [menga] do'st, lekin haqiqat ustunroq.

Nazorat uchun savollar:

1. Lotin tili va veterinariya atamaları fanini o'rganish bo'lajak veterinariya mutaxassislari uchun nimaga kerak?
2. Lotin tili tarixi haqida nimalarni bilasiz?
3. Qadimiy davr lotin tili tarixi nechta davrga ajratiladi?

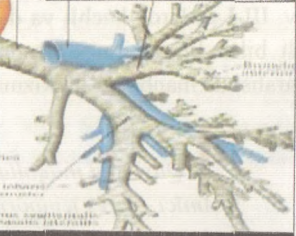

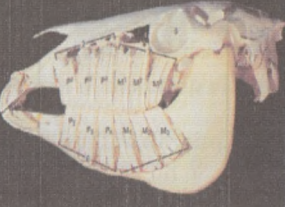
2-Mavzu: Lotin tili fonetikasi.

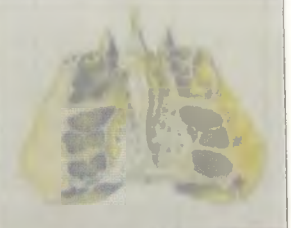

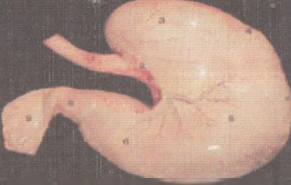

Darsning maqsadi: Lotin alifbosi harflari yozilishi va o'qilishini eslab qolish. Ushbu harflarni ifodalaydigan tovushlarni talaffuz qila olish.

Darsning mazmuni: *Fonetika* - (yunoncha: *phonetikos* — tovushga, tovush chiqarishga oid, tovushli, ovozli) — tilshunoslikning nutq tovushlarining hosil bo'lish usullarini va akustik xususiyatlarini, bo'g'in, nutqning pauza bilan ajratiluvchi qismlarini o'rganuvchi bo'limi hisoblanadi.

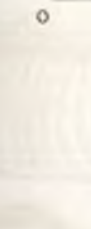
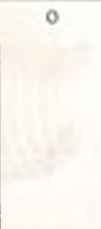

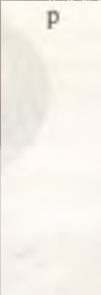

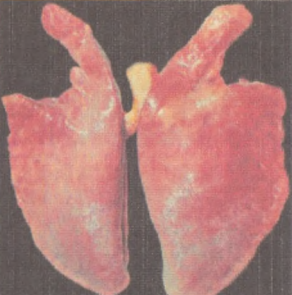
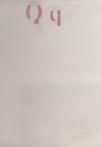

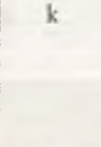
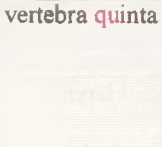
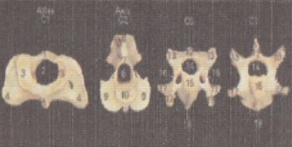

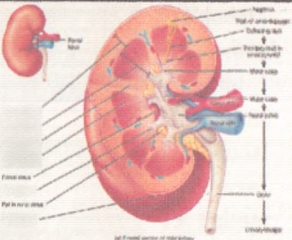

Lotin tili alifbosi

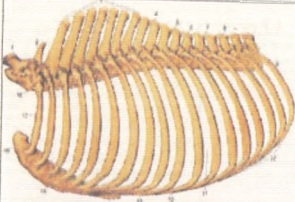

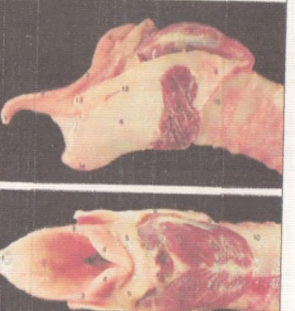

Lotin tili alifbosida 25 ta harf bor.

Yozilishi	Nomi	O'qilishi	Misollar	
A a	a	a	a uris	
B b	be	b	b ronchus	
C c	tse	ts / k	c erebrum c osta	
D d	de	d	d ens	

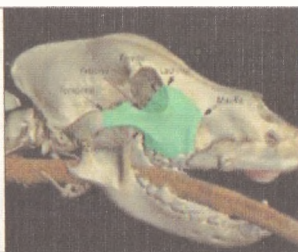
ll e	e	e	ethmoidalis	
ff	ef	f	femoris	
Gg	ge	g	gaster	
Hh	ga	h	hepar	
Ii	i	i	intestinum	

<p>Jj</p>	<p>yot</p>	<p>y</p>	<p>jejunum</p>	
<p>Kk</p>	<p>ka</p>	<p>k</p>	<p>keras</p>	
<p>Ll</p>	<p>el</p>	<p>l</p>	<p>labium</p>	
<p>Mm</p>	<p>em</p>	<p>m</p>	<p>musculus</p>	
<p>Nn</p>	<p>en</p>	<p>n</p>	<p>nasus</p>	

<p>O o</p> 	<p>o</p> 	<p>o</p> 	<p>oris</p> 	
<p>P p</p> 	<p>pe</p> 	<p>p</p> 	<p>pulmonis</p> 	
<p>Q q</p> 	<p>ku</p> 	<p>k</p> 	<p>vertebra quinta</p> 	
<p>R r</p> 	<p>er</p> 	<p>r</p> 	<p>ren</p> 	
<p>S s</p> 	<p>es</p> 	<p>s / z</p> 	<p>scapula</p> 	

Tt	te	t	thoracalis	
Uu	u	u	ungula	
Vv	ve	v	vertebra	
Xx	iks	ks	larynx	
Yy	ipsilon (igrek)	i	hyoideus	

<i>z</i>	zeta	z	Zygomaticum
----------	------	---	-------------

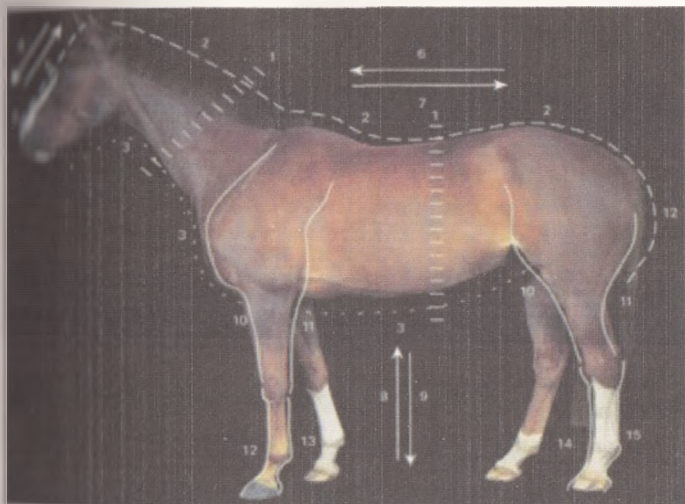

Tovushlar tasnifi

- *a, e, o, i, u, y* harflari unli harflarni beradi.
- *b, c, d, f, g, h, j, k, l, m, n, p, q, r, s, t, v, x, z* harflari undosh harflarni

to'g'ri

Otning tana yo'nalishi

1. Transverse
2. Dorsal
3. Ventral
4. Rostral
5. Caudal
6. Cranial
7. Caudal
8. Proximal
9. Distal
10. Cranial
11. Caudal
12. Dorsal
13. Palmar
14. Dorsal

13. Plantar

Uyga vazifa

1. Lotin tili alifbosini yod oling.
2. Unli va undosh harflarning o'qilishini eslab qoling.

Quyidagi maqollarni yod oling.

1. *Scientia potentia est* - Bilim bu kuchdir

2. *Mens sana in corpore sano* - Sog' tanda sog'lom aql
3. *Patriam amare et defendere debemus* - Vatanni sevmog va himoya qilmog'imiz kerak.

Nazorat uchun savollar:

1. Lotin tili alifbosida nechta harf bor va ular qanday talaffuz qilinadi?
2. c harfi qanday tovushlarni ifodalaydi?
3. s harfi qanday o'qiladi?
4. j harfi a, o, u, e unli harflari bilan birgalikda qanday talaffuz etiladi?
5. h, l, k, x, z harflarining o'qilish qoidasini ayting.

eI

3-Mavzu: Unli tovushlar talaffuzi. Diftonglar.

Darsning maqsadi: unli tovushlar va diftonglar haqida ma'lumotlarga ega bo'lish. Ularning yozilishini, qo'llanilishini hamda talaffuzini o'rganish.

Darsning mazmuni: unli harflar o'z navbatida bir unli (monoiftonglar) va ikki unli (diftonglar) ga bo'linadi.

Lotin tilida 6 ta unli tovush mavjud, unli tovushlar bu tilda *vocales* deb ataladi, ulardan 3 tasi yumshoq va 3 tasi qattiq unli hisoblanadi.

Unli tovushlar - **a, e, i, o, u, y**

Yumshoq unli - **i, e, y**

Qattiq unli - **a, o, u**

Klassik lotin tilida va qadimiy hind-yevropa tillarida unli uzun va qisqa talaffuz qilingan. Agar unli harfning ustiga "-" to'g'ri chiziq qo'yilsa, u cho'ziq talaffuz qilinadi. Misol: *lingua*, *amoca*.

Agar unli harfning ustida yoysimon belgi bo'lsa, bu unli harf qisqa talaffuz qilinadi - *tabŭla*, *aquŭla*. Unli harflarning uzun yoki qisqaligiga qarab, so'z ma'nosi o'zgaradi:

Unli harflarning talaffuzi

- **A a - a - aorta** - [aorta] - aorta
- **E e - e - vertebra** - [vertebra] - umurtqa
- **O o - o - foramen** - [foramen] - teshik
- **I i - i - vita** - [vita] - hayot
- **I i** harfi so'z yoki bo'g'in boshida unli harfdan oldin kelsa, hamda ikki unli harf orasida kelsa [y] kabi talaffuz etiladi: *iugularis* [yugularis]

bu yunoncha o'ld, *lunclura* [yunktura] bog'lani^{na}; *maior* [mayor] kattaroq.
[yuga] tepalik.

Yuqorida ko'rsatilgan vaziyatlarda¹ zamonaviy tibbiyot
terminologiyasida *l* o'miga **Jj** – yot harfi qo'llaniladi: *jugularis* [yugularis];
lunclura [yunktura]; *majior* [mayor]; *juga* [yuga].

Jj harfi faqat yunon tilidan o'zlashtirilgan so'zlardagina yozilmaydi,
shuning uchun [y] tovushi bo'lmagan: *latria* [iatria] davolash, *iodum* [iodum] yod.

Uu – *u* – *rotundus* – [rotundus] – yumaloq

Vy – *l* – *myologia* – [miologiya] – muskul

Yy – *l* – *tympanum* (fr. *i grec* – yunoncha «i») yunon tilidan kelib chiqqan
toshqonda ishlatiladi: *tympanum* [timpanum] (yun. τυμπανον) nog'ora; *gyrus*
[gyrus] (yun. γυρος) pushta.

yo harfi yunon tilidan o'zlashtirilgan so'zlarda old qo'shimcha, o'zak va
qo'shimcha sifatida uchrashi mumkin. Shuning uchun quyidagi old qo'shimcha,
o'zak va qo'shimchalarni esda saqlash kerak.

hyper – yuqori, ko'proq

hypo – past, kamroq

oxy – taxir

hydr – suv

pyr – issiqlik

poly – ko'p

glyc – shirin

myc – qo'ziqorin

hypertonia – qon bosimining ko'tarilishi

hypotonia – qon bosimining pasayishi

Oxygenium – kislorod

Hydrogenium – vodorod

Antipyrinum – antipirin

polyvitaminum – polivitamin

Glycerinum – glitserin

Biomycinum – biomitsin

Diftonglar

Bir tovushni ifodalovchi ikki unli harf birikmasi *diftong* deb ataladi. Lotin
tilida, asosin, quyidagi diftonglar qo'llaniladi:

ae unli harflari birikmasi o'zbekcha «e» deb o'qiladi. Masalan:
agrotus (egrotus) — bemor, *gangraena* (gangrena) — tirik to'qimalarning
o'lishi, *Levomycetinum* (levomitsetinum) — levomitsetin.

oe unli harflari birikmasi o'zbekcha «e» deb o'qiladi. Masalan: *oedema*
(o'dema) — sliish, *Foeniculum* (fenikulum) — shiv

au unli harflari birikmasi (**au**) dagi (u) harfi qisqa o'qiladi. Masalan:
Aurum (aurum) — oltin, *trauma* (trauma) — shikastlanish.

eu unli harflari birikmasi (**eu**) dagi (u) harfi qisqa o'qiladi. Masalan:
neuralgia (neuralgiya) — asab kasalligi, *pneumonia* (pneumoniya) — o'pkaning
yallig'lanishi. *Leukomycinum* (leukomitsin) — leikomitsetin.

«*ai*» unli harflar birikmasi lotin tilida «*ai*» deb talaffuz qilinadi. Masalan: Daimeton (daimeton) — daimeton, Dikcainum (dikaynum) — dikain, Naucaïn (naukain) — novokain.

«*ei*» unli harflar birikmasi lotin tilida «*ei*» deb talaffuz qilinadi. Masalan: Luteine (luteine) — lutein.

«*ou*» unli harflar birikmasi o'zbekcha «*u*» deb o'qiladi. Masalan: croup (krup) — hiqildoqning o'tkir yalliglanishi.

Ba'zi vaqtlarda qator kelgan ikki unli harf birikmasi diftong hosil qilmaydi, u holda ikkinchi unli harfning ustiga ikki nuqta qo'yiladi va unlihar ayrim-ayrim o'qiladi. Masalan: aër (aer) — havo, Aërosolum (aerolum) - aerazol, Aloë (aloy) — sabur, dyspnoë (dispnoe) — nafas qisishi.

aë - ae - aër - [aer] - havo

oë - oe - aloë - [aloe] - aloë

Mustaqil bajarish uchun mashqlar.

1-mashq. O'qing. Unli hatflarning o'qilish qoidasiga rioya qiling.

Amarus, Valeriana, emulsum, tabuleta, pasta, gaster, rubor, organum, linimentum, mastitis, costalis, bacterium, ventriculus, optimus, morbus, internus, tuberculum, sepsis, duodenum oculus, hepatitis, medicamentum, ureter, elasticus, abdomen, vertebra, uterus, vagina, vena, sutura, scapula, papilla, medulla, urina, arteria, Kalium, lobulus, decoctum, Amygdala, spiritus.

2-mashq. Diftonglarni aniqlang, tagiga chizing va talaffuz qilinishiga e'tibor bering.

Aceteinum, Aminocaine, anaemia, amarus, auris, bacca, bacterium, Cysteinum, caecum, cito, cutis, Daimeton, dens, decoctum, emulsum, faex, gaster, haema, Herocaine, internus, intercain, Juniperus, Laevomycetinum, lobulus, Luteine, Leukomycin, Kalium, medulla, nasus, Neurotinum, oedema, Novocainum, papilla, Procaine, rubor, scabies, scapula, Syntocainum, sutura, succeus, tabuleta, tuberculum, ureter, uterus, vagina, vertebra, vena.

3-mashq. O'qing. Diftong va unli harflarning talaffuz qilinishiga e'tibor bering.

Vertebrae – umurtqalar, costae – qovurg'alar, oesophagus – qizilo'ngach, pleura – parda, auricularis - quloqqa oid, corpus esicae felleae - o't pufaginging tanasi, aponeurosis serbar - pay, pseudomembrana - sohta parda, uropoliticus - siydik ishlab chiqaruvchi, oedema - shish, aër – havo, haematopoeticus - qon ishlab chiqaruvchi.

Uyga vazifa

4-mashq. Soʻzlarni oʻzbek tiliga tarjima qiling.

Costae, venae, suturae, anaemia, aegar, praecordium, praemolaris, foetor, gangraena, dyspnoë, diaeta, aëronum, oedema, foeniculum, vertebrae, caecus, oesophagus, auris, haematopoëticus, neurocranium, pleura, auricularis, pseudomembrana.

5-mashq. Diftonglarni aniqlang, tagiga chizing va talaffuz qilinishiga oʻlibor bering.

Praeparatum, diaeta, apnoë, anaemia, paediatr, haema, oedema, gangraena, haematogenum, aurum, pneumonia, Aloë, Aminocaine, Daimeton, Intercaïn, Luteine, Foeniculum, Crataegus, roentgenum, aurus, bacteriaemia, oestrogenus, haemostaticus, aër, hyperaemia, trauma, leukaemia, croup, dyspnoë, Novocainum.

Quyidagi maqollarni yod oling.

1. *Pigritia est mater omnia vitiorum* – Dangasalik bu kamchiliklarning onasi
2. *Medicina fructusior nulla* - Tibbiyot fanidek sermahsul fan olamda yoʻq
3. *Vita sine litteris mors est* - Imsiz hayot oʻlimdir.

Nazorat uchun savollar:

1. Diftong deb nimaga aytiladi?
2. Qanday diftonglarni bilasiz?

ch | th

4-Mavzu: Undosh tovushlar talaffuzi. Digraflar.

Darsning maqsadi: undosh tovushlar va digraflar haqida maʼlumotlarga ega boʻlish. Ularning yozilishini, qoʻllanilishini hamda talaffuzini oʻrganish.

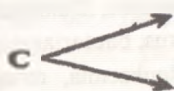
Darsning mazmuni: undosh harflar (*Consonantes*)

- **Bb** – harfi [b] deb talaffuz qilinadi: basis – asos, negiz.
- **Cc** harfi a, o, u unlilar oldida, barcha undosh harflari oldida, soʻz oxirida [k] kabi oʻqiladi, mas.:
• *caput* – [kaput] – bosh

- *costa* – [kosta] – qovurg'a
- *cutis* – [kutis] – teri
- *cranium* – [kranium] – kalla
- Ce harfi *e*, *i*, *y* unilari oldida va *ae*, *oe* diftonglar oldida tursa [ts] kabi

o'qiladi, mas:

- *cito* – [tsito] – tez
- *cella* – [tsellya] – hujayra
- *cyclus* – [tsiklyus] – sikl
- *caecus* – [tsekus] – ko'r
- *coeruleus* – [tseruleus] – zangori, ko'k

[s] agar *ae*, *oe*, *e*, *i*, *y* dan oldin kelsa

[k] *a*, *o*, *u* unilari va undoshlardan oldin;
so'z oxirida kelsa

- **Dd** – harfi [d] deb talaffuz qilinadi: da - ber.
- **Ff** – harfi [f] deb talaffuz qilinadi: folium - barg.
- **Gg** – harfi [g] deb talaffuz qilinadi: glandula- bez.
- **Hh** - harfi o'zbekcha [g] harfi singari talaffuz qilinadi.

Masalan: herba [gerba] – o't, yer ustki qism
homo [gomo] - odam, kishi.

- **Jj** - harfi *a*, *o*, *e*, *u* unli harflari bilan birgalikda quyidagicha o'qiladi:

jo [yo] - jocus [yokus] - hazil
ja [ya] - janua [yanua] - eshik
ju [yu] - juniperus [yuniperus] - archa
je [ye] - jecur [yekur] - jigar.

Yunon tilida *j* harfi bo'lmaganligi sababli yunonchadan o'tgan so'zlarda *j* harfi o'miga *I*, *i* harfi yoziladi:

Iodum [iodum] – yod.

Shuning uchun *iod-* o'zakli murakkab so'zlar *I* harfi bilan yoziladi. "yod" so'zining xalqaro kimyoviy belgisi *I*.

Iodolipolum [iodolipolyum] – yodolipol

Iodoformium [iodoformium] – yodoform.

- **Kk** - harfi [k] tovushini beradi, lekin bu harf tibbiy lotin tilida kam qo'llaniladi:

Kalium [kalium] - kaliy

Keratinum [keratinum] - keratin.

- **Ll** - harfi yumshoq talaffuz qilinadi:

mel [mel] - asal

lac [lyak] - sut.

- **Mm** – harfi [m] deb talaffuz qilinadi: magister - o'qituvchi.

- **Nn** – harfi [n] deb talaffuz qilinadi: niger - qora.

- **Pp** – harfi [p] deb talaffuz qilinadi: Piper - qalampir.

- **Rr** – harfi [r] deb talaffuz qilinadi: ruber - qizil.

• **S s** - harfi ikki tovushni [z] va [s]ni ifodalaydi. Agar s harfi ikki unli harf o'rtasida yoki har qanday bir unli bilan m yoki n harflari o'rtasida kelsa [z] (tob), boshqa hollarda [s] deb o'qiladi.

Masalan: dosis [dozis]-doza

Rosa [roza] - na'matak

mensis [menzis] - oy

reumatismus [reumatizmus]-revmatizm

Solanum [solanum]-ituzum

- **Tt** – harfi [t] deb talaffuz qilinadi: tuber [tuber - tukanak.

- **Vv** – harfi [v] deb talaffuz qilinadi: vitrum – kichkina shisha ididsh.

- **X x** - harfi [ks] tovushini beradi:

pix [piks] - smola, qatron

faex [feks] - xamirturush.

- **Z z** -harfi yunonchadan o'zlashtirilgan so'zlarda uchraydi va [z] deb talaffuz qilinadi:

rhizoma [ri:zoma] - ildizpoya

Glycyrrhiza [glitsiriza] - qizilmiya, shirinmiya.

Lekin zincum so'zida z harfi [s] deb o'qiladi:

Zincum [sirkum] - rux.

Harf birikmalarining talaffuzi

- **Q q** harfi doim *u* bilan qo'llaniladi va [kv] kabi o'qiladi:

aqua – [akva] – suv

- **Ngu** harf birikmasi unilardan oldin kelsa, [ngv] kabi, undoshlar oldidan kelsa, [nggu] kabi o'qiladi:

lingua – [li:ngva] – til

angulus – [angulyus] – burchak

- **Ti** harf birikmasi unilardan oldin kelsa, [tsi] kabi, *x*, *s* undoshlaridan keyin kelsa, [ti] kabi o'qiladi:

▪ *solutio* – [solyutsio] – eritma

▪ *mixtio* – [mikstio] – aralashma

Digraflar talaffuzi

Yunon tilidan kelib chiqqan soʻzlarni tegishli tovush orqali yetkazish uchun rimliklar tomonidan lotin tiliga kiritilgan *ch, ph, rh, th* digraflari mavjud:

- *ch* - x - nucha - [nuxa] - gardan
- *ph* - f - phosphorus - [fosforus] - fosfor
- *rh* - r - rheum - [reum] - rovoch
- *th* - t - thorax - [toraks] - koʻkrak qafasi
- *Sch* harf birikmasi [sx] kabi oʻqiladi:
- *ischium* - [isxium] - quymuch

Mustaqil bajarish uchun mashqlar.

6-mashq. "C" harfi oʻqilishiga eʼtibor bering:

caput - bosh; collum - boʻyin; cavitas - boʻshliq; occiput - ensa; truncus - poya, tana; facies - yuza; caecus - koʻr; cerebrum - bosh miya; clavicularis - oʻmrovga oid; scapula - kurak suyagi; accessorius - qoʻshimcha; musculus - mushak; sceleton - skelet; cruciatus - xochsimon; cementum - sement; cavum cranii - kalla boʻshligʻi; saccus lacrimalis - koʻz yoshi haltasi; cartilago - togʻay; condylus - doʻng; biceps - ikki boshli; cellula - katakcha, hujayra; corpus - tana; sulcus palatinus - tanglay egati; sulci palatini - tanglay egatlari; vertebrae cervicales - boʻyin umurtqalari; vertebrae sacrales - dumgʻaza umurtqalari; os coccygis - dum suyagi; foramina sacralia dorsalia - orqa dumgʻaza teshiklari; bucca - lunj; buccae - lunjlar.

7-mashq. "I" va "j" harflari oʻqilishiga eʼtibor bering:

intestinum - ichak; infraspinaus - oʻtkir qirra osti; iater (*yun.*) - shifokor; paries inferior - pastki devor; insula - orolcha; junctura (iunctura) - bogʻlanma; jugum (iugum) - tepalik; jugularis (iugularis) - boʻyinturuqqa oid; canalis palatinus major (maior) - katta tanglay kanali; fossa infratemporalis - chakka osti chuqurchasi; tuberculum majus (maius) - katta doʻmboqcha; jejunum (ieinum) - och ichak; iliacus - yonboshga oid

8-mashq. "Ss" va "s" harflari oʻqilishiga eʼtibor bering:

fossa - chuqurcha; humerus - yelka suyagi; mesenterium - ingichka ichak tutqichi; impressio - botiq; sinus - sinus; sigmoideus - sigmasimon, septum nasi - burun toʻsigʻi; canalis hypoglossalis - til osti kanali; processus styloideus - bigizsimon oʻsimta; basis cranii - kalla asosi; segmentum - segment; pars petrosa - toshsimon qism; chiasma - kesishma; fissura - yoriq; dens incisivus - kesuvchi tish; platysma - boʻyinning teri osti mushagi; mesogastrium - meʼda

lurqichi; mucosus - shilliqli; nasolacrimalis - burun-ko'z yoshiga oid; sulcus sinus transversi - ko'ndalang sinus egati.

9-mashq. "X" va "z" harflari o'qilishiga e'tibor bering:

flexio - bukish; axis - o'q, ikkinchi bo'yin umurtqasi; externus - tashqi; maxillaris - yuqori jag'ga oid; fornix - gumbaz; index - ko'rsatkich, ko'rsatkich barmoq; punctum fixum - qotirilgan nuqta; plexus - chigal; larynx - hiqildoq; dexter - o'ng; maxilla - yuqori jag'; circumflexus - aylanib o'tuvchi; radix - ildiz; extremitas - oxir; os coxae - chanoq suyagi; stratum zonale - belbog'li qavat; zygomaticus - yonoqqa oid; trapezius - trapetsiya; zona orbicularis - aylanma soha; vena azygos - toq vena.

10-mashq. Atamalarni o'qing va ostiga chizing harf birikmalarining talaffuziga e'tibor bering.

Althaea, aether, bronchus, camphora, chirurgus, bronchialis, Morphinum, encephalon, Hippophae, Kalanchoe, cephalalgia, metaphysis, nephritis, phlegmone, physiotherapia, physiologia, thorax, serophagia, Ichthyolum, Rheum, phalanx, rheumatismus, saccharum, rhaps, erythema, therapia, diaphoreticus, Phosphorus, Mentha, concha, cirrhosis, Helianthus, Phenolum, Chamomilla, Schizandra, diaphragma, Ephedra, lethargia, cholecystopathia, Strophanthus, pharmacologia, chronicus, Glycyrrhiza, terebinthina.

Uyga vazifa

11-mashq. So'zlarni o'qing va o'qilish qoidalarini tushuntiring.

Charta, Arachis, Rheum, Quercus, aether, diphthericus, lingua, solutio, camphora, Glycyrrhiza, haemostaticus, Norsulfazolum, praecipitatus, cochlear, Chamomilla, Equisetum, Mentha, aqua, axungia, extractum, scatula, mel, unguentum.

12-mashq. C harfi [s] tovushini ifodalovchi so'zlarni topib yozing.

Carbo, cytologia, cito, Cucurbita, calor, Citrus, bacca, baccae, decoctum, cera.

13-mashq. Quyidagi so'zlarni o'qing va s harfining [z] tovushidek o'qilishini tushuntiring.

Anisum, dosis, usus, Vaselineum, narcosis, mensura, gargarisma, suasor, plasma.

trans - vér - sus

3 2 1

tu - bér - cu - lum

4 3 2 1

5. Soʻz oxiridan ikkinchi boʻgʻinlar quyidagi hollarda choʻziq oʻqiladi:

a) boʻgʻin tarkibida diftong boʻlsa:

di - áe - ta

3 2 1

pe - ri - to - náe - um

5 4 3 2 1

b) unli harf ikki yoki undan koʻp undoshdan oldin kelsa:

li - ga - mén - tum

4 3 2 1

la - bi - rín - thus

4 3 2 1

c) unli harf *z* va *x* undoshlaridan oldin kelsa:

re - flé - xus

3 2 1

gly - cyr - rhi - za

4 3 2 1

d) *-ura*, *-itis*, *-oma* ot yasovchi suffikslari:

in - ci - sú - ra

4 3 2 1

bron - chí - tis

3 2 1

a - de - nó - ma

4 3 2 1

e) *-al*, *-ar*, *-at*, *-in*, *-os* sifati yasovchi suffikslari:

or - bi - tá - lis

4 3 2 1

ar - ti - cu - lá - ris

5 4 3 2 1

ha - má - tus

3 2 1

pel - ví - nus

3 2 1

pa - la - tí - nus

4 3 2 1

spi - nó - sus

3 2 1

NB! *Serotinus* va *trigeminus* sifatlari *-in* suffiksi qisqa oʻqiladi.

6. Soʻz oxiridan ikkinchi boʻgʻinlar quyidagi hollarda qisqa oʻqiladi:

a) *b*, *c*, *d*, *g*, *p*, *t* harflari *l*, *r* harflari bilan birikmalaridan oldin unli kelsa:

vér - te - bra

3 2 1

cé - re - brum

3 2 1

b) unli yoki *h* harfidan oldin unli kelsa:

ó - le - um

3 2 1

fó - ve - a

3 2 1

éx - tra - hunt

3 2 1

c) *-ol*, *-ul* ot yasovchi suffikslari:

scá - pu - la

3 2 1

al - vé - o - lus

4 3 2 1

d) *-ic*, *-id*, *-il*, *-it* sifati yasovchi suffikslari:

tho - rá - ci - cus

4 3 2 1

flú - i - dus

3 2 1

so - lú - bi - lis

4 3 2 1

com - pó - si - tus

4 3 2 1

7. Boʻgʻinning choʻziqligi harf ustiga toʻgʻri chiziqcha ($\bar{a}$, $\bar{o}$, $\bar{i}$), qisqaligi - yarim oy ($\bar{a}$, $\bar{o}$, $\bar{i}$) qoʻyib belgilanadi: fissūra, canālis, tunīca, tuberositas, lamīna, gingīva, pylōrus, orbīta.

Mustaqil bajarish uchun mashqlar.

14-mashq. Ikki boʻgʻinli soʻzlarni oʻqing:

costa - qovurgʻa; apex - uch; arcus - yoy; bursa - halta; bulbus - piyozbosh; cauda - dum; barba - soqol; cavum - boʻshliq; minor - kichikroq;

osmum - muguz; situs - holat; ramus - shox; collum - bo'yin; manus - qo'l; vomer - dimog'; sternum - to'sh suyagi; atlas - I bo'yin umurtqasi; sella - egar.

15-mashq. So'z oxiridan ikkinchi bo'g'inning cho'ziq yoki qisqaligini aniqlab, urg'u qo'ying.

medulla ossium - suyak iligi; membrum inferius - quyi mucha; oesophagus - qorin usti; substantia compacta - zich modda; ligamentum - boylam; processus transversus - ko'ndalang o'simta; corpus maxillae - yuqori jag' tanasi; ductus choledochus - o't yo'li; facies poplitea - taqim yuzasi; quadruplex - to'rt karra; palpebra superior - yuqori qovoq; periosteum - suyak osti pardasi; arcus vertebrae - umurtqa ravog'i.

16-mashq. Suffikslar cho'ziq yoki qisqaligini hisobga olib, urg'u qo'ying.

hiatus sacralis - dumg'aza tirqishi; incisura vertebralis - umurtqa o'ymasi; clavicularis - o'mrovga oid; mentalis - engakka oid; sulcus pulmonalis - o'pka og'ati; foramen spinosum - o'tkir qirrali teshik; fossa glandulae lacrimalis - ko'z yoshi bezi chuquri; processus zygomaticus - yonoq o'simtasi; incisura supraorbitalis - ko'z kosasi usti o'ymasi; pars squamosa - tangasimon qism; nodi pancreatici - me'da osti bezi (limfatik) tuguni; pelvinus - chanoqqa oid; pubicus - qovga oid; foveolae granulares - donador chuqurchalar; glomerulus - boptokcha; geniculum - tizzacha; hamulus pterygoideus - qanotsimon ilmoqcha; fossa pterygopalatina - qanot-tanglay chuquri; digitatus - barmoqsimon; cribrosus - g'alvirsimon.

Uyga vazifa

17-mashq. Quyidagi so'zlarni bo'g'inga bo'lib urg'u qo'ying.

equus, pila, pauper, silva, scribtor, sagitta, aratrum, ablativus, abesse, majus, laboro, aegrotus, epistula, amica, puella, potentia, janua.

18-mashq. Zaruriy holatlarda lug'atga murojaat qilgan holda urg'u qo'ying.

alae vomeris - dimog' suyagi qanotlari; gingiva - milk; trachea - kokirdak; osteologia - osteologiya; myologia - miologiya; pars superior duodeni - o'n ikki barmoq ichak yuqori qismi; glossopharyngeus - til-halqumga oid; orbita oculi - ko'z kosasi; peroneus - kichik boldirga oid; carpeus - qo'lning kaft usti qismiga oid; articulatio sacrococcygea - dumg'aza-dum bo'g'imi; cartilagineus - tog'ayga oid; organon gustus - ta'm a'zosi; gluteus - dumbaga oid; pylorus - pilorus; peritoneum - qorin parda; metathalamus - metatalamus (ko'ruv bo'rtig'i ortidagi miya qismi); minimus - eng kichik; musculus levator foveolis - gumbazni ko'taruvchi mushak; os coccygis - dum suyagi; apertura thoracis inferior - ko'krak qafasi pastki tuynugi; nervus trigeminus - uch shoxli asab tolasi; labyrinthus ethmoidalis - g'alvirsimon labirint.

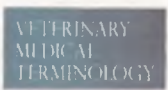
Quyidagi maqollarni yod oling.

1. *Ut sementem facis, ita metes* - Nima eksang shuni o'rasan.
2. *Disce, sed a doctis, indoctos ipse doceto* - Bilgandan o'rgan, bilmaganga o'rgat
3. *Amor susstisque non celatur* - Sevgi va yo'talni yashirib bo'lmaydi

Nazorat uchun savollar:

1. Lotin tilidagi so'zlar bo'g'inlarga qanday bo'linadi?
2. Bo'g'inlarning cho'ziqlik qoidasini ayting.
3. Bo'g'inlarning qisqalik qoidasini ayting.
4. Lotin tilida urg'u qaysi bo'g'inga qo'yiladi?

6-Mavzu: Veterinariya atamalarini yasalishi

Darsning maqsadi: Anatomik atamalarni yasash ma'nosini tushunish uchun ko'pgina atamalarni tarkibiy qismini farqlash bilangina cheklanib qolmasdan, ularning ma'nosini ham bilish kerak, buning uchun so'z tarkibini bilish zarur. Har bir so'zni, agar u faqat yordamchi so'z bo'lmasa, ma'noli qismlarga ajratish mumkin: old qo'shimcha, o'zak, so'z yasovchi qo'shimcha va tugallanmalarni bilish lozim.

Darsning mazmuni: hozirgi zamon lotin tibbiy atamaları tibbiyotning rivojlanishi bilan bog'liqdir. Qadimgi yunon olimi Buqrot tibbiy atamashunoslikka asos solgan olimdir. Vaqt o'tishi bilan tibbiy atamalar ko'pgina yangi so'zlar bilan boyidi, ko'pgina atamalar qaytadan ko'rib chiqildi yoki ma'nosi o'zgartirildi. Endi u yoki bu atamaning ma'nosini tushunish uchun ko'pgina atamaning tarkibiy qismini farqlash bilangina cheklanib qolmasdan, ularning ma'nosini ham bilish kerak, buning uchun so'z tarkibini bilish zarur. Har bir so'zni, agar u faqat yordamchi so'z bo'lmasa, ma'noli qismlarga ajratish mumkin: old qo'shimcha, o'zak, so'z yasovchi qo'shimcha va tugallanma.

O'zak deb, so'zning tub ma'nosini bildiradigan, biror qo'shimcha olmagan qismiga aytiladi. Masalan:

medicus — shifokor   *medicina* — tibbiyot   *medicinalis* - tibbiy

Bu atamalarda umumiy o'zak **medic** hisoblanadi.

O'zak oldida kelib, unga yangi ma'no beradigan qismiga old qo'shimcha deyiladi:

intercostalis - qovurg'alar oralig'iga qarashli

intervertebralis - umurtqalar oralig'iga oid

interosseous - suyaklar oralig'iga tegishli

Bu atamalarda old qo'shimcha **inter** hisoblanadi.

O'zakdan keyin kelib, so'zga yangi ma'no beruvchi qismiga so'z yasovchi qo'shimcha deyiladi:

costalis — qovurg'aga tegishli

vertebralis — umurtqaga tegishli

Bu yerda so'z yasovchi qo'shimcha **alis** hisoblanadi.

So'zning turlanish yoki tuslanishdagi o'zgaruvchan qismiga tugallanma deyiladi:

Succus purus— toza shira

aqua pura — toza suv

unguentum purum — toza surtma

Bu atamalarda **-ux, -a, -um** tugallanmalardir.

Atamaning asosiy ma'nosini bildiruvchi, so'z o'zgartuvchi qo'shimchalarolmagan qismiga negiz deyiladi:

costa (negiz—cost)

vertebra (negiz—vertebr)

intervertebralis (negiz—intervertebr)

Lotin tili anatomik va farmatsevtik atamalarda, yunon tili klinik atamalarda ko'p uchraydi.

Ko'p atamalar bog'lovchi unli harf yordamida va unsiz ikkita negizning qo'shilishi bilan hosil bo'ladi:

Psychotherapia - ruhiy kasallikni davolash

psyshe - ruh

therapia - davolash

Oncologia - o'smalarni o'rganuvchi fan

onco - o'sma

logia - fan

Dermatologia - teri kasalliklarini o'rga-nuvchi fan

dermat - teri

logia - fan

Ko'pchilik murakkablashtirilgan dorilarning nomi qisqartirilgan murakkab so'zlardan iborat bo'ladi. Ular shu murakkablashtirilgan dori tarkibiga kiradigan dorilarning nomini qisqartirish asosida tuziladi. Misollar:

<i>Tempalginum</i>	- tempalgin
<i>Tempidonum</i>	- temp
<i>Analginum</i>	- algin
<i>Galmaginum</i>	- kalmagin
<i>Galcium</i>	- cal
<i>Magnium</i>	- magni
<i>Goffetaminum</i>	- kofetamin
<i>Goffeinum</i>	- coffe
<i>Ergotaminum</i>	- tamin

Tibbiy atamalarning yasashida qo'llaniladigan asosiy so'z yasovchi qo'shimchalar

So'z yasovchi qo'shimcha		Ma'nosi	Misollar
Lotincha	Yunoncha		
1	2	3	4
in-, im-		inkor etish, sifatsiz	invalidus – kuchsiz, majruh; impotentia – jinsiy zaiflik
	a-, an-		Analginum – og'riq qoldiruvchi dori
contra-		qarshi	Contraceptinum – homilaga qarshi dori
	anti-		antifebrilis – isitmaga qarshi
	-alg-	og'riq	Neuralgia – asab kasalligi
-dol-			Promedolum – og'riq qoldiruvchi dori
	dys-	a'zo faoliyatining buzilishi	dyspnoe – nafas qisishi
	-aesths-	sezish	anaesthesia – og'riqsizlantirish usulining umumiy nomi
	-arthr-	bo'g'in	Arthralgia – bo'g'im og'rig'i
cor(d)-		yurak	Corazolum – yurak dorisi
	-card (i)		Cardiolgia – asab kasalligi natijasida yurakning xastalanishi
-bili-		jigar o'ti	Bilistratum – rentgen orqali o't

			pufagini tekshirish uchun qo'llaniladi-gan rangli modda
	-chol (e)-		cholecystitis – o't pufagining yallig'lanishi
	-cyst-	pufak	cystitis – siydik pufagining yallig'lanishi
	-derma-, dermat-	teri	dermatitis – teri yallig'lanishi; dermatologia – teri kasalliklarini o'rganuvchi fan
	-ectomy-	kesib tashlash	Nephrectomia – buyrakni kesib olib tashlash; tonsillectomia – bodomsimon bezni kesib olib tashlash
	endo-	ichki,	endonasalis – burun ichi
intra-		ichidagi	intravenosus – ko'k tomir ichidagi
	enter	ingichka ichak ustida	enteritis – ingichka ichak yallig'lanishi
	epi-	ustki qism, keyin	epidermis – teri ustki qavati; epicrisis – favquloddagi keskin holatdan keyin, kasallik haqidagi oxirgi (keyingi) fikr-mulohazalar
	-gaster-	me'da, oshqozon	gastritis – me'da shilliq pardasining yallig'lanishi
	haem (o)	qon	haemostaticus – qon to'xtatuvchi
	-aemia-		anaemia – kamqonlik
inter-		orasi	intercostalis – qovurg'alar oraliq'iga oid
	-itis-	yallig'lanish	bronchitis – bronx yallig'lanishi
	-logia-	fan	oncologia – o'smalarni o'rganuvchi fan
	-meta-	joyidan ko'chirish,	metastasis – og'riqning bir a'zodan ikkinchi a'zoga o'tishi
trans-		o'zgartirish	transfusio – quyish; transplantatio – biron-bir a'zoni kesib olib, boshqa joyga o'tkazish
	neph-	buyrak	nephritis – buyrakning

			yallig'lanishi
	-neur-	asab	Neuralgia – asab kasalligi
	-onco-	o'sma	Oncologia – o'smalarni o'rganuvchi fan
	-oma-		Osteoma – suyak to'qimalaridan o'suvchi o'sma
	-ot-	quloq yonida	otitis – quloq yallig'lanishi
	-para-	yonida, o'xshash, atrofida	parasternalis – ko'krak yonida; paratyphus – ich terlamaga o'xshash kasallik paracentralis – markaz atrofida
	-pathia-	kasallik	apathia – befarqlik holati
	-phil(ia)-	moyil, holat	haemophilia – qon oqishiga moyillik; spasmophilia – titrab qaqshashlik holati
	-peri-	atrofida, ustida	pericardium – yurak xaltachasi; periosteum – suyak usti pardasi
	-proct-	to'g'ri ichak	proctitis – to'g'ri ichak shilliq pardasining yallig'lanishi
	-rect(o)-		rectoscopya – to'g'ri ichakni tekshirish
re-		qayta, yangidan	reanimatio – qayta tiriltirish
	-scopia		rectoscopya – to'g'ri ichakni tekshirish; gastroscopya – me'da bo'shlig'ini tekshirish
-stomia		jarrohlik yo'li bilan sun'iy teshik ochish	Nephrostomia – buyrakdan sun'iy teshik ochish
	-therapia	davolash	Hydrotherapia – suv bilan davolash
	-tomia	kesish	Tracheotomia – kekirdakni kesish
	-tonia	bosim	Hypertonia – qon bosimining ko'tarilishi
	-trophia	oziqlanish	atrophia – oriqlash
-ur(ia)		siydik	dysuria – siydik chiqishining

Mustaqil bajarish uchun mashqlar.

19-mashq. Quyidagi soʻz yasovchi qoʻshimchalarni maʼnosiga qarab joylashtiring va oʻqing.

<i>alg</i>	— quloq
<i>arthr</i>	— yurak
<i>cardi</i>	— boʻgʻin
<i>chole</i>	— pufak
<i>cyst</i>	— ichki
<i>endo</i>	— oʻt
<i>itis</i>	— oʻsma
<i>gastr</i>	— buyrak
<i>dermat</i>	— ogʻriq
<i>contra</i>	— yalligʻlanish
<i>aesthes</i>	— meʼda
<i>nephr</i>	— teri
<i>oma</i>	— qarshi
<i>ot</i>	— sezgi

20-mashq. Quyidagi tibbiy atamalarni maʼnosiga qarab oʻz oʻrniga qoʻyib chiqing va oʻqing.

<i>atrophia</i>	— qon bosimining koʻtarilishi
<i>reanimation</i>	— siydik chiqishining qiyinlashuvi
<i>hydrotherapia</i>	— oʻsmalarni oʻrganuvchi fan
<i>dysuria</i>	— asab kasalligi
<i>Corazolum</i>	— oriqlash
<i>intravenosus</i>	— qayta tiriltirish
<i>gastritis</i>	— suv bilan davolash
<i>neuralgia</i>	— yurak dorisi
<i>oncologia</i>	— koʻk tomir ichidagi
<i>hypertonia</i>	— oshqozon shilliq pardasining yalligʻlanishi

Uyga vazifa

21-mashq. Quyidagi atamalarni lotin tilida yozing va maʼnosini oʻzbek tiliga tarjima qiling.

(Analginum), (invalidus), (dermatologiya), (tempalginum), (kalmaginum), (neuralgia), (kof타민um), (onkologiya), (interkostalis), (antipirinum), (korazolom), (dispnoe), (anemia), (hidroterapiya).

Quyidagi maqollarni yod oling.

1. *Radix littererum amarae sunt fructus dulces* - Ilmning ildizi achchiq, mevasi esa shirin.
2. *Quilibet fortunae suae faber* - Har kim o'z baxtini o'zi yaratadi.
3. *Qui quaerit – reperit* - Izlagan imkon topar.

Nazorat uchun savollar:

1. Lotincha so'z yasovchi qanday qo'shimchalarni bilasiz?
2. Yunoncha so'z yasovchi qanday qo'shimchalarni bilasiz.
3. Anatomik va farmatsevtik atamalarda qaysi so'z ko'proq ishlatiladi.
4. Murakkab atamalar qanday yasaladi?

7-Mavzu: Morfologiya. So'z turkumlari. Ot so'z turkumi. Anatomik atamashunoslikda I va II turlanishdagi otlar.

Darsning maqsadi: Oting grammatik kategoriyalari, besh xil turlanish belgilari, rod belgilari, I-II turlanishdagi otlarning lug'at shaklini bilish; anatomik atama tarkibini tahlil qila olish, atamani tashkil etuvchi so'zlarning grammatik vazifasini aniqlash; atamalarni lotin tilidan o'zbek tiliga va o'zbek tilidan lotin tiliga tarjima qila bilish.

Darsning mazmuni: *morfologiya* (yun. *morphe* — shakl va *logiya* — fan) (tilshunoslikda) — 1) tilning morfologik qurilishi; 2) so'z shakllari haqidagi ta'limot. Birinchi ma'nosida ob'yektni anglatasa, ikkinchi ma'nosida tilshunoslikning shu ob'yektni o'rganuvchi bo'limini bildiradi.

So'zlarning ma'no va grammatik jihatidan o'xshashliklariga ko'ra ayrim leksik-grammatik turlarga bo'linishi natijasida hosil bo'lgan guruhlariga so'z turkumlari deb ataladi. Lotin tilida ham o'zbek tilidagidek mustaqil va yordamchi so'z turkumlari mavjud.

Mustaqil so'z turkumlari.

- **Nomen Substantivum** - ot so'z turkumi
- **Nomen Adjectivum** - sifat so'z turkumi
- **Verbum** – fe'l so'z turkumi
- **Pronomen** - olmosh so'z turkumu

- **Numerale** - son soʻz turkumi
- **Adverbium** - ravish soʻz turkumi.
- Yordamchi soʻz turkumlari:**
- **Præpositio** - old koʻmakchilar yoki predloglar
- **Conjunctio** - bogʻlovchilar
- **Interlectio** - undov
- **Particulæ** - yuklamalar

Ot soʻz turkumi (*Nomen Substantivum*).

Predmetning maʼnosini ifodalaydigan va grammatik son, egalik, rod, kelishik kategoriyalariga ega boʻlib, kim? nima? soʻroqlariga javob beradigan soʻz turkumi ot deyiladi.

Lotin tilida otlar quyidagi grammatik kategoriyalarga ega :

1. Otlar lotin tilida uchta rodga ega:

Genus masculinum (m) - mujskoy rod (m.r)

Genus femininum (f) - jenskiy rod (j.r)

Genus neutrum (n) - sredniy rod (s.r)

2. Otlar lotin tilida ikkita songa ega:

Numerus singularis (sing) - birlik son

Numerus pluralis (plur) - koʻplik son

3. Otlar lotin tilida beshta kelishikka ega:

Casus nominativus (nom) - bosh kelishigi , - kim? nima?

Casus genetivus (gen) - qaratqich kelishigi, -kimning? nimaning?

Casus dativus (dat) - joʻnalish kelishigi, - kimga? nimaga?

Casus accusativus (acc) - tushum kelishigi , - kimni? nimani?

Casus ablativus (abl) - birgalik kelishigi, - kimdan? nimadan?

Yana (*casus vocativus*) nomli kelishik borki u faqat muloqot qilishda qoʻllaniladi. Tibbiyot soʻzlarida qoʻllanilmaydi va biz buni inobatga olmaymiz.

4. Lotin tilida otlar 5-ta turlanishga ega: ular qaratqich kelishigining birlik sonidagi qoʻshimchasi yordamida aniqlanadi.

Turlanish	I	II	III	IV	V
Qoʻshimcha	ae	i	is	us	ei

Otlar turlanishlar boʻyicha quyidagicha taqsimlanadi:

I turlanish   *Genus femininum*

II turlanish   *Genus masculinum, Genus neutrum*

III turlanish   *Genus masculinum, Genus femininum, Genus neutrum*

IV turlanish   *Genus masculinum, Genus neutrum*

V turlanish   *Genus femininum*

5. Otlarning negizini aniqlash uchun qaratqich kelishik birlik sonidagi shaklidan kelishik qo'shimchasini olib tashlash kerak, so'z o'zagiga barcha kelishik qo'shimchalarini qo'shish orqali turlanadi:

Nom	Gen	Rod	Turlanish	O'zak
morbus	morbi	M	II	morb
dies	diei	F	V	di
arcus	arcus	M	IV	arc
bursa	bursae	F	I	burs
corpus	corporis	N	III	corpor

6. Lotin tilida otlarning rodini bosh kelishik birlikdagi qo'shimchasi orqali aniqlanadi. Bosh kelishik birlikda *genus femininum*da **-us, -er**, *genus femininum*da **-a, es**, *genus neutrum*da **-um, -on, -u** qo'shimchalariga ega bo'ladi.

7. Lotin tilida otlar lug'at shaklida ko'rsatiladi va faqat shu shaklda yodlanadi. Otlarning lug'at shakli avvalo bosh kelishik birlikda to'liq, so'ngra qaratqich kelishigi birlikdagi qo'shimchasi va rodi ko'rsatiladi:

Nom.sing, Gen.sing, rod

vesica, ae, f - pufak

fundus, i, m - tub

dorsum, i, n - orqa

magister, tri, m - o'qituvchi

corpus, oris, n - tana

homo, inis, m - odam

mater, tris, f - miya pardasi

arcus, us, m - yoy

genu, us, n - tizza

dies, ei, f - kun

Otlar ikkita songa ega:

Numerus singularis - birlik son. Otning birlik soni ot o'zagidan hosil bo'ladi. Lug'atda berilishi birlik sonidir. (a, us, er, ir, um, or, os, as, es, x, o, io, en, us, u, s,)

Misol: pomum, schola, uva, floris, amocus, magoster va boshqalar.

Numerus pluralis - ko'plik son. Otning ko'plik soni ot o'zagiga qo'shimcha qo'shish orqali hosil qilinadi. (ae, i, a, es, a, u, ua, es)

Misol: amocae, magostro, bella, mari, domus, fructus, dies.

I va II turlanishdagi otlar

Otlarning birinchi turlanishiga *Gen. Sing.*da **-ae**, *Nom. Sing.*da **-a** qo'shimchasiga ega bo'lgan *genus femininum*dagi otlar kiradi.

Nom., Gen.,

ala, ae f -qanot

crista, ae f -qirra

aorta, ae f -aorta

gingiva, ae f -milk

arteria, ae f -arteriya

papilla, ae f -so'rg'ich

bucca, ae f -lunj

patella, ae f -tizza qopqog'i

fossa, ae, f -chuqur
concha, ae, f -chig'anoq
costa, ae, f -qovurg'a

protuberantia, ae, f -do'nglik
pulpa, ae, f -go'sht, pulpa
scapula, ae, f -kurak suyagi

Otlarning ikkinchi turlanishiga *genus masculinum* va *genus neutrum* dagi otlar kiradi. *Masculinum Nom. Sing.* da **-us, -er**, *Neutrum Nom. Sing.* da **-um, -um** qo'shimchalariga ega bo'lgan otlar kiradi. Ikkala roddagi otlar *Gen. Sing.* da **-i** qo'shimchasi bilan turlanadi.

Nom. Sing., Gen. sing.

alveolus, i, m -katakcha, alveola
angulus, i, m -burchak
brachium, i, n -yelka
calcaneus, i, m -tovon suyagi
cavum, i, n -bo'shliq
collum, i, n -bo'yin
cranium, i, n -kalla
colon, i, n -chambar ichak
digitus, i, m -barmoq
frenulum, i, n -yugancha
humerus, i, m -yelka suyagi
jugum, i, n -tepalik
labium, i, n -lab

liber, bri, m - kitob
ligamentum, i, n -boylam
manubrium, i, n -dasta
musculus, i, m -mushak
oesophagus, i, m -qizilo'ngach
olecranon, i, n -tirsak o'sig'i
uterus, i, m -bachadon
septum, i, n -to'siq
sulcus, i, m -egat
radius, i, m -bilak suyagi
rectum, i, n -to'g'ri ichak
sternum, i, n -to'sh suyagi
tympanum, i, n -nog'ora

Mustaqil bajarish uchun mashqlar.

22-mashq. Quyidagi otlarning kelishigini aniqlang.

1) foliorum	6) extra
2) olea	7) folium
3) extractum	8) unguenta
4) unguenti	9) olei
5) suppositoria cts	10) suppositorium

23-mashq. II turlanishidagi otlarni ko'rsating.

1) globulus, i, m	4) morbus, i, m
2) habitus, us, m	5) exitus, us, m
3) sirupus, i, m	6) succus, i, m

24-mashq. O'zbek tiliga tarjima qiling :

1.Sulcus costae. 2.Septum linguae. 3.Collum mandibulae. 4.Collum scapulae. 5.Angulus mandibulae. 6.Capitulum humeri. 7.Muculus linguae. 8.Vena colli. 9.Vena cerebri. 10.Sutura cranii.

25-mashq. Lotin tiliga tarjima qiling.

1.Qovurg'aning bo'yni. 2.Umurtqaning venasi. 3.Qovurg'aning egati. 4.Ko'krakning qirrasi. 5.Pastki jag'ning kesmasi. 6.O'mrov suyaging sinishi. 7.Umurtqaning arteriyasi. 8.Qovurg'a bo'yning qirrasi. 9.Patki jag'ning sinishi. 10.Qovurg'aning do'mboqchasi. 11.Tilning devorchasi. 12.Katta miyaning arteriyasi. 13.Burunnig orqasi.

Uyga vazifa

26-mashq. II turlanish *genus neutrum*dagi otlarni ko'rsating.

1) Magnolia, ae, f	2) Ferrum, i, n
3) aegrotus, i, m	4) cornu, us, n
5) decoctum, i, n	6) ampulla, ae, f
7) Secale, is, n	8) acidum, i, n

27-mashq. O'zbek tiliga tarjima qiling.

Collum radii, caput humeri, fossa olecrani, os digiti, sulcus sinus, os coxae, truncus encephali, fossa acetabuli, basis patellae, vagina musculi, bulbus aortae, limen nasi, arteria genus, musculus uvulae.

28-mashq. Lotin tiliga tarjima qiling.

Umurtqa tanasi, qovurg'a boshchasi, aorta yoyi, kallaning asosi, burun bo'shlig'i, kurak bo'yinchasi, o'simta qini, burun yo'li, pastki jag' o'ymasi, gangliy kapsulasi, yuqori jag' do'mbog'i, bo'yin mushagi, egar orqasi, burun to'sig'i, pastki jag' o'ymasi, o'simta chuqurchasi, umurtqa ravog'ning oyoqchasi, qovurg'a do'mboqchasiningyuzasi, o'simta plastinasi, egar orqasi, shox yadrosi, chig'anoq asosi, burun (bo'shlig'i) dahlizi.

Quyidagi maqollarni yod oling.

1. *Ignavum fucus pecus a praesepibus arcent* – Odamni olasi ichida.
2. *Ignorantia non est argumentum* – Bilmaslik ayb emas.
3. *Citius, altius, fortius* – Tezroq, balandroq, kuchliroq

Nazorat uchun savollar:

1. Lotin tilida otlar nechta rodga ega?

2. Otda nechta son bor?
3. Otlar nechta kelishikka ega?
4. Lotin tilida otlar nechta turlanishga ega?
5. Otlarning lug'at shakli qanday?
6. Lotin tilida otlar negizi qanday aniqlanadi?

8-Mavzu: III, IV va V turlanishdagi otlar. Moslashmagan aniqlovchi

Darsning maqsadi: Anatomik termin tuzilishi va terminni tashkil etuvchi so'zning grammatik shakllarini aniqlash; o'ning turlanishini aniqlash; o'ning III, IV va V turlanish hamda rod negizini aniqlash, otlarning lug'at shaklini tuzishni bilish. Terminlarni lotin tilidan o'zbek tiliga va o'zbek tilidan lotin tiliga moslashmagan aniqlovchi bilan tarjima qilish.

Darsning mazmuni: uchinchi guruhga *masculinum*, *femininum* va *neutrum* rodlariga tegishli otlar kirib, ular *Nom. Sing.* da har xil qo'shimchalarga ega bo'ladi. Uchinchi guruhdagi otlarning asosiy xususiyati, uchala roddagi otlar *Gen. Sing.* da **-is** qo'shimchasiga ega bo'lishidir.

Masculinum va *Femininum* rodlaridagi otlar kelishiklarda turlanganda bir sil qo'shimchalarga ega bo'ladi.

Uchinchi guruhda turlanuvchi otlar teng murakkab va tengmas murakkab bo'ladi.

Teng murakkab otlarda *Gen. Sing.* dagi bo'g'inlar soni *Nom. Sing.* dagi bo'g'inlar soniga teng bo'ladi. Tengmas murakkab so'zlarda esa *Gen. Sing.* dagi bo'g'inlar soni *Nom. Sing.* dagi bo'g'inlar sonidan ortiq bo'ladi. Masalan:

Teng murakkab	Noteng murakkab
Nom. Sing. Cut-is	cor-pus
Gen. Sing. cut-is	cor-po-ris

Uchinchi guruhda turlanuvchi otlarning negizi *Gen. Sing.* dagi **-is** qo'shimchasini olib tashlash bilan hosil qilinadi:

Kelishik	Teng murakkab ot	Negiz	Tengmas murakkab ot	Negiz
Nom. Sing.	Cutis	Cut.	Cortex	Cortic.
Gen. Sing.	Cut-is		Cortie-is	

Turlanishda so'zlarning asosiga kelishik qo'shimchalari qo'shiladi. Uchinchi guruhda turlanuvchi otlarning kelishik qo'shimchalari quyidagilar:

Casus	Singularis		Pluralis	
	Masc, Femin	Neutrum	Masc. Femin	Neutrum
Nominativus			-es	-a
Genetivus	-is	-is	-um	-um
Dativus	-i	-i	-ibus	-ibus
Accusativus	-em		-es	-a
Ablativus	-e	-e	-ibus	-ibus

Otlarning uchinchi guruhda turlanish namunasi Cortex icis, *m*, Solutio, onis, *f*, Semen, inis, *m*

Singularis			
Casus	Masculinum	Femininum	Neutrum
Nom .	cortex	solutio	semen
Gen.	cortic— <i>is</i>	solution— <i>is</i>	senun— <i>is</i>
Acc	cortic— <i>em</i>	solution— <i>em</i>	semen
Abl.	cortic— <i>e</i>	solution— <i>e</i>	semin— <i>e</i>
Pluralis			
Nom .	cortic— <i>es</i>	solution— <i>es</i>	semin— <i>a</i>
Gen.	cortic— <i>um</i>	solution— <i>um</i>	senin— <i>um</i>
Acc	cortic— <i>es</i>	solution— <i>es</i>	semin— <i>a</i>
Abl.	cortic— <i>ibus</i>	solution— <i>ibus</i>	semin— <i>ibus</i>

Uchunchi guruhda turlanishchi *genus masculinumga* tegishli otlar. Otlarning rodi bosh kelishikda birlikdagi qo‘shimchasi bilan aniqlanadi. *Genus masculinum*dagi otlar *Nominativus singularis*da quyidagi qo‘shimchalar bilan karakterlanadi: **-o, -or, -os, -er, -es, -ex.**

Nom.	Gen.	Misollar	Tarjima
-o	-inis -onis	homo, hominis, <i>m</i> pulmo, pulmonis, <i>m</i>	-odam -o‘pka
-or	-oris	flexor, flexoris, <i>m</i>	-bukuvchi
-os	-oris	flos, floris, <i>m</i>	-gul
-er	-eris	trochanter, trochanteris, <i>m</i>	-do‘mboq
-es	-etis -edis -itis	paries, parietis, <i>m</i> pes, pedis, <i>m</i> stipes, stipites, <i>m</i>	-devor -oyoq (tovon) -novda

-ex	-ris	venter, ventris, <i>m</i>	-qorin
	-icis	apex, apicis, <i>m</i>	-cho'qqi

Quyidagi holatlar qoidadan tashqari hisoblanadi:

1. Mazkur otlar istisno tarzda *genus femininumga* mansubdir.

Gaster, gastris, *f* – oshqozon, me'da; mater, matis, *f* – miya pardasi.

2. Quyidagi otlar istisno tarzda *genus neutrumga* kiradi:

Cor, cordis, *n* – yurak; os, ossis, *n* – suyak; os, oris, *n* – og'iz; piper, piperis, *n* – qalampir; tuber, tuberis, *n* – bo'rtma.

Uchunchi guruhda turlanishchi *genus femininumga* tegishli otlar.

Genus femininumga tegishli otlar *Nominativis singularisda* quyidagi qo'shimchalarga ega:

Nom.	Gen.	Misollar	Tarjima
— as	— atis	extremitas, extremitatis	-uchi, oxiri
— es	— is	tabis, tabis	-oriqlash
— is	— idis	colitis, colitidis	-yo'g'or ichak shilliq pardasining yallig'lanishi
	— is	auris, auris	-quloq
— us	— utis	senectus, senectutis	-qarilik
	— udis	incus, incudis	-sandon ichki tog'ay (quloqda)
— ax	— acis	borax, boracis	-tanakor
— ux	— ucis	nux, nucis	-yong'oq
— ix	— icis	radix, radicis	-ildiz
— s	— tis	m ens, m entis	-aql, idrok
— x	— gis	meninx, meningis	-miya pardasi
— do	— inis	hirudo, hirudinis	-zuluk
— go	— inis	mucilago, mucilaginis	-shilliq nodda
— io	— io	solutio, solutionis	-eritma

Quyidagi holatlar qoidadan tashqari hisoblanadi:

1. Quyidagi otlar *genus masculinumga* tegishli:

Canalis, is, *m* — yo'l, kanal; lapis, idis, *m* — tosh; pulvis, eris, *m* — kukun; axis, is, *m* — bo'yin umurtqasi; penis, is, *m* — olat, erkaklarning jinsiy a'zosi; sanguis, inis, *m* — qon; unguis, is, *m* — tarmoq; vermis, is, *m* — chuvalchangsimon qurt, gijja; dentis, *m* — tish; hycrops, opis, *m* — istisqo; thorax, acis, *m* — ko'krak qafasi; larynx, laryngis — hijildoq; pharynx, ngis, *m*

—halqum, yutqin; coccyx, **ygis, m** — dum suyagi; tendo, **inis, m** — pay, chandir; margo, **inis, m** — qirra, chekka.

2. Quyidagi otlar *genus neutrum*ga qarashli:

Pancreas, pancreatis, **n** — me'da osti bezi; vas, vasis — tomir.

ATAMALARNI YOD OLING!

<i>Apex. icis, m</i> — uchki qism, boshi	<i>cor, cordis, n</i> — yurak
<i>cortex. icis, m</i> — po'stloq (teriga oid)	<i>gaster, tris, f</i> — oshqozon
<i>oris, n</i> — og'iz	<i>os, ossis, n</i> — suyak
<i>per os</i> — og'iz orqali	<i>pes, pedis, m</i> — oyoq
<i>pulmo, onis, m</i> — o'pka	<i>ureter, eris, m</i> — siydik yo'li
<i>musculus extensor</i> — yozuvchi muskul	<i>adductor,</i> —
yaqinlashtiruvchi <i>oris, m</i>	<i>oris, m</i>
muskul	
<i>musculus flexor,</i> — bukuvchi muskul	<i>musculus levator</i> —
ko'taruvchi	
<i>oris, m</i>	<i>oris, m</i> muskul
<i>musculus abductor,</i> — uzoqlashtiruvchi	
<i>oris, m</i> muskul	
<i>musculus rotator</i> — aylantiruvchi muskul	
<i>oris, m</i>	

IV turlanishdagi otlar

Otlarning to'rtinchi guruhiga *genus masculinum* va *neutrum*dagi otlar kiradi. *Genus masculinum*dagi otlar *Nom. Sing.*da **-us** qo'shimchasiga, *Genus neutrum*dagi otlar esa *Nom. Sing.*da **-u** qo'shimchasiga ega. Ikkala roddagi otlar *Gen. Sing.*da **-us** kelishik qo'shimchasi bilan turlanadi va lug'at shakli quyidagicha bo'ladi. Masalan:

Spiritus, us, m — spirt,
genu, us, n — tizza.

Genus masculinum va *neutrum*dagi otlar kelishiklarda quyidagicha turlanadi:

Causus	Singularis		Pluralis	
	Masculinum	Neutrum	Masculinum	Neutrum
Nom.	-us	-u	-us	-ua
Gen.	-us	-us	-uum	-uum
Dat.	-ui	-u	-ibus	-ibus
Acc.	-um	-u	-us	-ua

Abl.	-u	-u	-ibus	-ibus
Turlanish namunasi				
Nom.	fructus	cornu	fructus	corn-ua
Gen.	fruct-us	corn-us	fruct-uum	corn-uum
Dat.	fruct-ui	corn-u	fruct-ibus	corn-ibus
Acc.	fruct-um	corn-u	fruct-us	corn-ua
Abl.	fruct-u	corn-u	fruct-ibus	corn-ibus

Quyidagi holat qoidadan tashqari hisoblanadi:

1. Quyidagi otlar *genus femininum*ga tegishli:

manus, us, f — qo'l, kaft

querqus, us, f — eman

ATAMALARNI YOD OLING!

Arcus, us, m — yod, ravoq,

ductus, us, m — oqim,

plexus, us, m — chigal,

abcessus, us, m — yiringlash,

pruritus, us, m — qichish, qichima

tactus, us, m — paypaslab his etish

fructus, us, m — meva

Querqus, us, f — eman

sensus, us, m — sezish

ishlatish

auditus, us, m — eshitish,

manus, us, m — qo'l, kaft,

processus, us, m — o'simta,

vomitus, us, m — qayt qilish

visus, us, m — ko'rish

cornu, us, n — muguz (shox)

olfactus, us, m — hidlash

spiritus, us, m — eman

usus, us, m — qo'llash,

IV turlanishdagi otlar

Otlarning beshinchi guruhiga *genus femininum*ga tegishli otlar kirib, *Nom. Sing.*da **-es**, *Gen. Sing.*da **esa -ei** qo'shimchalariga ega bo'ladi. Lug'at shakli quyidagi ko'rinishda bo'ladi:

Facies, ei, f — yuza, bet, yuz

res, rei, f — narsa, ish

*Genus femininum*dagi otlar kelishiklarda quyidagicha turlanadi:

Casus	Singularis	Pluralis
Nom.	-es	-es
Gen.	-ei	-erum
Dat.	-ei	-ebus
Acc.	-em	-es
Abl.	-e	-ebus

Misollar		
Nom.	species	species
Gen.	speciei	specierum
Dat.	speciei	speciebus
Acc.	speciem	species
Abl.	specie	speciebus

ATAMALARNI YODLANG!

<i>Fades, e i f</i> — yuz, bet, yuza	<i>caries, ei, f</i> — chirish
<i>rabies, ei, f</i> — quturish	<i>scabies, ei, f</i> — qichima
<i>dies, ei, f</i> — kun	<i>res, ei, f</i> — narsa, ish
<i>res rudes</i> — xomashyo	<i>species, ei, f</i> — yig'ma (dori turi)
<i>dosis pro die</i> — bir kunda qabul qilinishi kerak bolgan dori miqdori	

Moslashmagan aniqlovchi

Lotin tilida ikki xil aniqlovchi qo'laniladi: moslashgan aniqlovchi sifat bilan, moslashmagan aniqlovchi esa qaratqich kelishigida turlangan ot bilan ifodalanishi mumkin. Masalan: *aqua Menthae* — yalpizning suvi, *tinctura Valerianae* — valeriananing spirtli eritmasi, *tabuleta Bromcaphorae* — bromkamforaning tugmachasimon dorisi, *gemma Betulae* — qayinning kurtagi, *vena portae* — ko'k qon tomirning a'zoga kirish joyi.

Moslashmagan aniqlovchi bilan aniqlanuvchi atamani kelishiklar bo'yicha turlaganda faqat aniqlanuvchi so'z o'zgarib, moslashmagan aniqlovchi esa, o'zgarmasdan qoladi.

Mustaqil bajarish uchun mashqlar.

29-mashq. Quyidagi otlarni lotin tiliga tarjima qiling va *Nom. Sing* va *Gen. Sing* da III guruhda turlang.

Yurak, po'stloq, og'iz, oshqozon, oyoq, o'pka, issiqlik, to'siq, bo'rtma, shish, dimog' suyagi, efir, gul, suyuqlik, yog', havo, ko'mir, qalampir,

Namuna:

Guruh	Rod	Nom. Sing.	Gen. Sing.	Nom. Plur.	Gen. Plur.
III	m	pulmo	pulmonis	pulmones	pulmonum

30-mashq. Quyidagi otlarni *Nom. Sing* va *Gen. Sing* da IV guruhda turlang va o'zbek tiliga tarjima qiling.

Auditus, ductus, plexus, processus, genu, status, textus, partus, pulsus, spiritus, abortus.

Namuna:

Guruh	Rod	Nom. Sing.	Gen. Sing.	Nom. Plur.	Gen. Plur.
IV	m	fructus	fructus	fructus	fructuum

31-mashq. Quyidagi otlarni lotin tiliga tarjima qiling va *Nom. Sing* va *Gen. Sing.* da V guruhda turlang.

Yuz, chirish, quturish, qichima, kun, yig'ma, narsa.

Namuna:

Guruh	Rod	Nom. Sing.	Gen. Sing.	Nom. Plur.	Gen. Plur.
IV	f	species	speciei	species	specierum

32-mashq. Quyidagi moslashmagan aniqlovchilarni o'zbek tiliga tarjima qiling.

Caput — fibulae, caput — costae, corpus — linguae, corpus tibiae, corpus vesicae, corpus vertebrae, fascia prostatae, fossa vesicae, inciη sura — mandibulae, papilla mammae, ruptura vaginae.

Uyga vazifa

33-mashq. Quyidagi atamalarni mazmunidan kelib chiqib moslashtiring.

Apex — oyoq	cor — o'pka
cortex — qisuvchi muskul	gaster — siydik yo'li
os — uchki qism	per os — yurak
pes — po'stloq	pulmo — oshqozon
musculus sphincter — og'iz	ureter — og'iz orqali

34-mashq. Quyidagi so'zlarni o'zbek tiliga tarjima qiling.

Status naturalis, exitus letalis, arcus vertebrae, plexus cervicalis, ductus choledochus, abscessus pulmonis, infarctus myocardi, articulatio genus, arcus zygoη maticus, processus spinosus, textus epithelialis, partus praematurus, spiritus aethylicus, decoctum corticis Querqus, sirupus fructuum Rosae, fructus Anisi, fructus Myrtilli, fructus Sorbi, spiritus dilutus.

35-mashq. V guruh turlanishga ta'luqli otlarni aniqlang va o'zbek tiliga tarjima qiling.

Ossa faciei, nervus facialis, facies costalis, facies interna, facies lateralis, facies nasalis, facies cutis, facies renalis, caries dentis, rebies morbi, scabies morbi.

36-mashq. Quyidagi moslashmagan aniqlovchilarni o‘zbek tiliga tarjima qiling.

Ampulla tibiae (uterinae), commissura palpebrarum, concha auriculae, fascia nuchae, rima palpebrarum, spina — scapulae, sutura calvariae, valvula aortae, valvula venae.

Quyidagi maqollarni yod oling.

1. *Nulla aetas ad discentum sera* – O‘qishning kechi yo‘q
2. *Duos, qui sequitur leports, neutrum capit* - Ikki quyovni quvgan birini ham tuta olmaydi.
3. *Primus inter pares* - Tenglar ichida yagona.

Nazorat uchun savollar:

1. Uchinchi guruhda turlanuvchi otlarning asosiy xususiyati nimadan iborat?
2. To‘rtinchi guruhda turlanuvchi otlarning lug‘at shakli qanday yoziladi?
3. Beshinchi guruhda turlanuvchi otlarning lug‘at shakli qanday yoziladi?

9-Mavzu: Sifat so‘z turkumi. Sifatning grammatik kategoriyalari. Moslashgan aniqlovchi.

Darsning maqsadi: Lotin tilida sifatning grammatik kategoriyalarini, lug‘at shakli tarkibini, sifatning ot bilan moslashish tartibini bilib olish. *-us* va *-is* sifatlarining lug‘at shaklini tuzishni; *-us*, *-a*, *-um*, *-is*, *-e* sifatlarining Gen. sing. shaklini hosil qilishni; terminlarni lotin tilidan o‘zbek tiliga va o‘zbek tilidan lotin tiliga moslashgan aniqlovchi bilan tarjima qila olish.

Darsning mazmuni: predmetning belgisini bildirib qanday? qanaqa? so‘roqlariga javob beradigan so‘z turkumiga sifat deyiladi. Lotin tilida sifatlar otlar kabi rodlarda, sonlarda va kelishiklarda turlanadi.

Lotin tilida sifatlar ikkita katta guruhga bo‘linadi. Birinchi guruh sifatlariga **I** va **II** turlanishdagi sifatlar kiradi. **Ikkinchi** guruh sifatlariga **III** turlanishda tuslanadigan sifatlar kiradi. **IV** va **V** turlanishdagi sifatlar mavjud emas.

I-guruh sifatleri – I va II turlanishdagi otlar kabi qo‘shimchalarga ega:

- **us, -er** – mujskoy rod – II turlanish
- **a** – jenskiy rod - I turlanish
- **um** – sredniy rod – II turlanish

Lug'atga I-guruh sifatleri mujskoy rod formasida to'liq yoziladi so'ngra jenskiy va sredniy rodlarning qo'shimchasi ko'rsatiladi. Shunday qilib otlardan farqi sifatlar rodlar bilan yoziladi

latus,a,um - keng   **rectus,a,um** - to'g'ri   **sinister,tra,trum** - chap

II guruhga 3 turlanishdagi mujskiy va jenskiy rodga **-is**, sredniy rodga **-e** qo'shimchasiga ega bo'lgan sifatlar kiradi;

articularis- m, f - bo'g'imga tegishli

articulare- n

brevis, e - kalta, qisqa

frontalis, e - peshonaga tegishli

vertebralis, e - umurtqaga tegishli

Anatomiyada **-ior** -m,f; **-ius**- n qo'shimchalari bilan bir nechta sifatlar uchraydi

anterior - m,f- oldingi   **posterior,ius**- orqadagi

anterius- n

superior,ius- yuqoridagi   **inferior,ius**- pastki

maior,ius- kata   **minor,us**- kichik

Moslashgan aniqlovchi

Sifatlar, sifatdosh yoki tartib sonlar bilan ifodalangan aniqlovchi moslashgan aniqlovchidir. Moslashgan aniqlovchi (sifat, ravish, olmosh, son) otlar bilan rodga, sonda va kelishikda moslashadi va gapda aniqlanmishdan (otdan) keyingi o'rinda keladi.

Ramus dexter - o'ng shox

Vertebra septima - yettinchi umurtqa

Moslashgan aniqlovchini tarjima qilish uchun oxirgi so'zdan boshlanadi:

Nervus caroticus internus - ichki uyqu nervi

Arteria illaca externa - tashqi yonbosh arteriyasi

Mustaqil bajarish uchun mashqlar.

37-mashq. Qavs ichidagi sifatlarni otlar bilan moslashtiring va terminni tarjima qiling

1. Sulcus (transversus,a,um)
2. Linea (obliquus,a,um)
3. Sutura (squamosus,a,um)
4. Humerus (dexter,tra,trum)
5. Musculus (rectus,a,um)
6. Intestinum (caecus,a,um)
7. Digitus (longus,a,um)
8. Morbus (chronicus,a,um)
9. Clavicula (zygomaticus,a,um)
10. Tuberculum (zygomaticus,a,um)
11. Ganglion (acusticus,a,um)
12. Fossa (medius,a,um)

38-mashq. Nuqtalar o'rniga kerakli qo'shimchalarni qo'ying, moslashtiring, terminni tarjima qiling.

1.vena cav... 2.aorta thoracic... 3.ventriculus dext... 4.vertebra coccyge... 5.nervus ischiadic... 6.morbus chronic... 7.incisura cardiac... 8.glandula thoracic... 9.musculus lat... 10.arteria gastric... 11.vena hepatic... 12.brachium dextr... 13.colon transvers... 14.diameter (f) transvers... 15.ganglion medi... 16.foramen caecum

39-mashq. Moslashtirib tarjima qiling

1.Ko'ndalang (egat, arteriya, boylam) 2.yuqori (kesma, shox, tugun) 3.chap (ko'z, kurak,devorcha) 4.chuqur (nerv, arteriya, vena) 5.tanglayga tegishli (egat, vena, bo'shliq)

Uyga vazifa

40-mashq. Moslashtirib tarjima qiling.

1.Ichki qiyshiq muskul 2.chuqur o'rta vena 3.uzun ko'ndalang boylam, 4.tanglayga tegishli ko'ndalang choki 5.uzun to'g'ri muskul 6.keng qiyshiq boylama, 7.ichki ko'krak arteriyasi 8.tashqi qiyshiq muskuli 9.chap jigarga oid venasi 10.o'ng ko'ngdalang egati.

Topshiriq:

I guruh sifatlarini yod oling.

albus, a, um	- oq	asper, a, um g'adir	- budur
coronarius, a, um	- tojsimon	dexter, tra, trum	- o'ng
durus, a, um	- qattiq	iliacus, a, um	- yonboshga oid
liber, era, erum	- erkin	mylohoideus, a, um	- jag'-til osti
niger, gra, grum	- qora	palatinus, a, um	- tanglayga oid
osseus, a, um	- suyakka oid	palatoglossus, a, um	- tanglay-til
osti			
obliquus, a, um	- qiyshiq	pterygoideus, a, um	- qanotsimon
rectus, a, um	- to'g'ri	sacer, cra, crum	- dumg'azaga
oid			
sinister, tra, trum	- chap	thoracicus, a, um	- ko'krakka oid
venosus, a, um	- venaga oid	thyr(e)oideus, a, um	- qalqonsimon
transversus, a, um	- ko'ndalang	zygomaticus, a, um	- yonoqqa oid
massetericus, a, um	- chaynovchi (mushak)		

II guruh sifatlarini yod oling.

alaris, e	- qanotga oid	cerebralis, e	- miyaga oid
-----------	---------------	---------------	--------------

cervicalis, e	- bo'yinga oid	ethmoidalis, e	- g'alvirsimon
dentalis, e	- tishga oid	infraorbitalis, e	- ko'z kosasi osti
frontalis, e	- peshonaga oid	mandibularis, e	- pastki jag'ga
oid			
mentalis, e	- iyakka oid	maxillaris, e	- yuqori jag'ga
oid			
mollis, e	- yumshoq	orbitalis, e	- ko'z kosasiga
oid			
nasalis, e	- burunga oid	sacralis, e	- dumg'azaga
oid			
occipitalis, e	- ensaga oid	temporalis, e	- chakkaga oid
sphenoidalis, e	- ponasimon	vertebralis, e	- umurtqaga oid
jugularis, e	- bo'yinturuqqa oid		

Quyidagi maqollarni yod oling.

1. *Allis Inserviendo consumer* - O'zgalarga nur berib, o'zim ado bo'laman.
2. *Ubi concordia, ibi Victoria* - Totuvlik bor joyda g'alaba bor.
3. *Amor non est medicabilis herbis* - Muhabbat giyohlar bilan davolanmaydi.

Nazorat uchun savollar:

1. Sifatlarda nechta guruh bor?
2. 1-guruh sifatlarini qo"shimchalari qanday?
3. 2-guruh sifatlarini qo"shimchalari qanday?
4. Sifatlar otlar bilan qanday moslashadi?

10-Mavzu: Sifat darajalari. Qiyosiy darajani hosil qilish. Anatomik atamalarda ko'p uchraydigan qiyosiy darajadagi sifatar.

Darsning maqsadi: Qiyosiy darajani hosil qilish qoidalari va ko'p uchraydigan qiyosiy darajadagi sifatlarni bilib olish. Qiyosiy darajadagi shaklni oddiy darajadagi shakldan ajratishni; qiyosiy daraja *Gen. sing.* shaklini hosil qilishni; qiyosiy darajadagi sifatning negizini ajratishni; anatomik atamashunoslikda qiyosiy darajadagi sifatlarni otlar bilan moslashtira olish.

Darsning mazmuni: lotin tilida ham o'zbek tilidagidek sifatlarning oddiy, qiyosiy, orttirma darajalari mavjud.

Oddiy daraja - *Gradus positovus*

Qiyosiy daraja - *Gradus comparatovus*

Orttirma daraja - *Gradus superlatovus*

Sifatlarning berilish formalari bu oddiy darajadir. Masalan :
altus, alta, altum – baland
malus, mala, malum - yomon
pulcher, pulchra, pulchrum – chiroyli

Sifatlarning III-turlanishi: 1,2,3 qo'shimchali sifatlar bo'lishi mumkin.

Masalan: brevis (m,f) ; breve (n) - qisqa

acer (m); acris (f); acre (n) - o'tkir

felix (m,f,n) - baxtli

Sifatlarning qiyosiy darajasini hosil qilish uchun gen.sing dan negizi hosil qilinib masculinum va femininumga - *ior*, neutrumga -*ius* qo'shimchasini qo'shish bilan yasaladi. Masalan:

Oddiy daraja		Qiyosiy daraja
Nom. Sing.	Gen. Sing.	Nom. Sing.
purus - toza	pur-i	pur-ior pur-ius- tozaroq
subtilis - mayda	subtil-is	subtil-ior subtil-ius - maydaroq
niger - qora	nigr-i	nigr-ior nigr-ius- qoraroq

masc. alti *alt+ior* - balandroq

fem. altae *alt+ior* - balandroq

neut. alti *alt+ius* - balandroq

er - qo'shimchasi bilan tugagan sifatlarda quyidagicha:

Gradus positovus: niger, gra. grum - qora

Gradus comp: nigrior {m,f}; nigrius {n} – qoraroq

Qiyosiy darajadagi sifatlar kelishiklar bo'yicha III turlanishdagi otlar kabi turlanadi.

Turlanish namunasi

Causus	Singularis		Pluralls	
	m. f.	n.	m. f.	n.
Nom.	subtilior	subtilius	subtiliores	subtiliora
Gen.	subtilioris		subtiliorum	

Dat.	subtiliori		subtilioribus	
Acc.	subtiliorem	subtilius	subtiliores	subtiliora
Abl.	subtiliore		subtilioribus	

Quyidagi qiyosiy darajadagi sifatlar anatomik atamalarda oddiy darajada tarjima qilinadi va ko'p uchraydi:

anterior, ius - oldingi	posterior, ius - orqadagi
superior, ius - yuqori	inferior, ius - pastki
major, us - katta	minor, us - kichik

Sifatlarni boshqa bir sifat bilan qiyoslashda "quam" bog'lovchisi, rus tilidagi "чем" bo'lovchisi qo'llaniladi. O'zbek tilida esa ular "qaraganda" ma'nosini ifodalaydi. Masalan: *Aer levior est, quam aqua* - *Havo suvga qaraganda yengilroq.*

Agar "quam" bog'lovchisi qo'llanilmasa lotin tilida Ablativus qo'shimchasini, o'zbek tilida esa chiqish kelishigini ifodalaydi.

Masalan: *Aer levior est aqua* - *Havo suvdan yengilroq*

NB! (Nota Bene!) – Yaxshi Tushun! E'tibor Ber!

1. Qiyosiy darajadagi sifatning negizi *Gen. Sing.* shakli bo'yicha aniqlanadi.

2. Uchala roddagi sifat negizi bir xil bo'ladi.

3. Qiyosiy darajadagi sifatning negizi *m* va *f* roddagi sifatning (*Nom. sing.*) shakliga mos keladi.

Mustaqil bajarish uchun mashqlar.

41-mashq. *Gen. sing.* ga qo'ying va o'zbek tiliga tarjima qiling.

Processus superior, incisura superior, foramen superius, arcus posterior, facies posterior, ligamentum posterius, sulcus major, ala major, caput majus, cornu majus et minus, labium inferius, ramus superior, incisura ischiadica major, tuberculum obturatorium posterius.

42-mashq. Qiyosiy darajadagi sifatning *Gen. sing.* ni hosil qiling.

major, us; minor, us; inferior, ius; superior, ius; posterior, ius; anterior, ius; brevior, ius; longior, ius; simlicior, ius; latior, ius; albior, ius; nigrior, ius.

43-mashq. Lotin tiliga tarjima qiling.

Katta tanglay egati, yuqori ko'ndalang boylam, katta tanglayga oid teshik, oldingi medial yuza, yuqori ko'ndalang arteriya, oldingi uzun boylam, yuqori bo'yin gangliyi, katta toshsimon asab, orqa g'alvirsimon teshik.

Uyga vazifa

44-mashq. Sifatlardan qiyosiy darajali sifatlar hosil qiling.
Chuqur, keng, o'tkir, yumshoq, yangi, uzun, kalta, oddiy.

45-mashq. Anatomik atamalarni lotin tiliga tarjima qiling.
Chuqurroq bo'shliq, uzunroq yuza, kaltar oq arteriya, oddiyroq bo'g'im, kengroq muskul, o'tkirroq qirra.

Quyidagi maqollarni yod oling.

1. *Consuetudo est altera natura* - Odat kishining ikkinchi tabiatidir.
2. *Multum vinum bibere non diu vivere* - Ichkilikni ko'p ichgan ko'p yashamaydi.
3. *Non scholae, sed vitae discimus* - Biz maktab uchun emas hayot uchun o'qiyamiz.

Nazorat uchun savollar:

1. Lotin tilida nechta daraja bor?
2. Oddiy daraja qo'shimchalari qanday?
3. Qiyosiy daraja qo'shimchalari qanday?

11-Mavzu: Anatomik va gistologik atamalarda sifatning orttirma darajasi. Sifat haqidagi ma'lumotlarni umumlashtirish.

Darsning maqsadi: Orttirma daraja hosil qilish qoidasi va lug'at shaklini; bir xil tugallanmali sifatning lug'at shakli va *Gen. sing.*ni; ichak va pardalar nomida qo'llaniluvchi terminlarni bilib olish. Barcha darajalardagi sifatlar ifodalangan tushunchalarni *Nom.* va *Gen. sing.*da otlar bilan moslashtira olish.

Darsning mazmuni: sifatning orttirma darajasini hosil qilish uchun sifat negiziga *issim* va **-us, -a, -um** rod qo'shimchalari qo'shiladi:

pur-issimus, a, um	— juda ham (eng) toza
subtil-issimus, a, um	— juda ham (eng) mayda
simplic-issimus, a, um	— juda ham (eng) oddiy

Oddiy daraja		Suffiks	Orttirma daraja <i>m, f, n</i>
uzun	longus, a, um	-issim-	longissimus, a, um
qisqa	brevis, e	-issim-	brevissimus, a, um
qizil	ruber, bra, brum	-rim-	ruberrimus, a, um

Masculinum rodigaga tegishli **-er** qo'shimchali sifatlarning orttirma darajasini hosil qilish uchun *Nom. Sing.* ga **-rimus, -rima, -riumum** qo'shimchalari qo'shiladi:

Niger-rimus, a, um — juda ham (eng) qora
acer-rimus, a, um — juda ham (eng) o'tkir

Orttirma darajali sifatlarning I va II guruhda turlanuvchi otlar kabi kelishiklarda turlanadi. Orttirma darajali sifatlarning lug'at shakli quyidagicha bo'ladi:

Purissimus, a, um — juda ham (eng) toza
subtilissimus, a, um — juda ham (eng) mayda
simplicissimus, a, um — juda ham (eng) oddiy

Sifatlar	Qiyosiy daraja	Orttirma daraja
oldingi	anterior, ius	—
orqadagi	posterior, ius	postremus, a, um
yuqori	superior, ius	supremus, a, um
pastki	inferior, ius	infimus, a, um
katta	major, jus	maximus, a, um
kichik	minor, us	minimus, a, um
yaxshi	melior, ius	optimus, a, um
yomon	pejor, us	pessimus, a, um

Sifatlarni ot o'rnida ishlatilishi

Sifatlarni ot o'rnida ishlatilishi sifat yoki sifatdoshlarning ot turkumiga o'tishiga aytiladi.

1. Ichaklar nomi. Ichaklar nomi *n* roddagi otlashgan sifatlardan iborat: ileum, *i n* - yonbosh ichak; colon, *i n* - chambar ichak (nazarda tutilgan so'z *intestinum, i n*). Istisno: *intestinum tenue* - ingichka ichak

2. **Pardalar nomi:** arachnoidea, ae *f* (mater, tris *f*) – to‘r parda; conjunctiva, ae *f* (tunica, ae *f*) – ko‘zning birlashtiruvchi to‘qimali pardasi, konyunktiva; cornea, ae *f* - muguz parda; decidua, ae *f* – ko‘chuvchi parda; mucosa, ae *f* - shilliq parda.

Mustaqil bajarish uchun mashqlar.

46-mashq. Berilgan sifatlarni darajalarini hosil qiling:

Longus, brevis, gravis, honestus, velox, fortis, celer.

47-mashq. Lotin tiliga tarjima qiling.

Orqaning eng uzun mushagi, orqaning eng uzun mushagining haltasi, eng yuqori orqa chizig‘i, eng katta dumbaga oid mushak, ko‘krak qafasining eng uzun mushagi, eng yuqori burun chizig‘i, eng kichik dumbaga oid mushak, bo‘yinning eng uzun muskuli, eng kichik barmoq (jimjiloq), jimjiloqning eng qisqa muskuli, eng kichik narvonsimon muskul.

48-mashq. Gen. sing. ga qo‘ying.

Os longum, os breve, ligamentum teres, ligamentum latum, cornu majus, musculus teres major, crus osseum simplex, substantia triplex, musculus quadriceps, ductus sublingualis major, glandula alveolaris simplex, ductus bilifer.

49-mashq. musculus longissimus thoracis, paries anterior, canales palatini minores, foramen palatinum majus, foramen ischiadicum majus, venae frontales superiores.

Uyga vazifa

50-mashq. Quyidagi so‘zlarni o‘zbek tiliga tarjima qiling.

Musculus latissimus dorsi, musculus pectoralis major, vena cordis magna, vena cava superior, foramen occi pitale magnum, membrum inferius, prognosis optima.

51-mashq. Lotin tiliga tarjima qiling.

To‘g‘ri ichak ampulasi, o‘n ikki barmoq ichakning uzunchoq burmasi, ingichka ichakning muskul pardasi, sigmasimon chambar ichak, chambar ichakning o‘ng bukigi, yonbosh do‘mboqcha, me‘daning tubi, me‘da-o‘n ikki barmoq ichakka oid arteriya, halqum orqasiga oid limfa tuguni, eng baland ensa chizig‘i, me‘daning kardial teshigi (kirish teshigi), chap qorincha, katta yumaloq mushak, bachadonning yumaloq boylami, o‘n ikki barmoq ichakning

gorizontal qismi, o'mrov ustiga oid qism, bilakning teriga oid orqa asabi, oddiy bo'g'im, bachadonning ichakka oid yuzasi, yonbosh qirra.

Quyidagi maqollarni yod oling.

1. *Vox audita latet littera scripta manet* - Aytilgan so'z uchib ketar, yozilgani qolar.
2. *Optimum medicamentum quies est* - Orom eng yaxshi malhamdir.
3. *Alit lectio ingenium* - O'qish aqlni mustahkamlaydi.

Nazorat uchun savollar:

1. Lotin tilida sifatlarning nechta darajasi bor va ularning lotincha nomlarini ayting.
3. Orttirma darajadagi sifatlari qanday turlanadi?
4. Qiyosiy va orttirma darajadagi sifatlari otlarga qanday moslashadi?

12-Mavzu: Predlog (old ko'makchi)lar va bog'lovchilar.

Darsning maqsadi: Veterinariya tibbiy va farmatsevtik iboralarida predloglar yordamida hosil qilinadi. Lotin tilida predloglarni yasalishi va qo'llanilishini o'rganish. Tibbiy atamalarni bir-biri bilan bog'ash vazifasini bajaruvchi so'zlarni o'rganish.

Darsning mazmuni: predlog ayrim ot yoki otlarni ikkinchi bir so'z bilan bog'lab ularni orasidagi munosabatlarni ko'rsatish uchun qo'llaniladi. Har qaysi predlog faqat ma'lum kelishiklar bilan birga ishlatiladi. Lotin tilida pedloglar faqat ikkita kelishikda accusativus va ablativus kelishiklari bilan birga qo'llanadi.

Qo'shimcha	Ma'nolari	Misollar
<i>a, ab</i>	dan, ga, ning, uzoq, yiroq	<i>abductor</i> -uzoqlashtiruvchi <i>abscessus</i> -chekinish, yara, chipqon
<i>ad</i>	yaqinlashtiruvchi (yaqinda, yonida)	<i>adductor</i> -yaqinlashtiruvchi <i>adrenalis</i> -buyrakka yaqin
<i>anti</i>	oldda, qarshida, oldinda, ilgarida	<i>antibrachium</i> -bilak <i>antiterinus</i> -bachadon oldi
<i>circum</i>	tevaragida,	<i>circumflexus</i> -aylanma

	atrofida	<i>circumanalis</i> -orqa teshik atrofida o'mashgan (joylashgan)
<i>contra</i>	qarshi, qarama-qarshisida	<i>contralateralis</i> -qarama-qarshi tomonda joylashgan
<i>extra</i>	dan, tashqari, vaziyatdan tashqari	<i>extracordialis</i> -yurakdan tashqari <i>extrauterinus</i> -bachadondan tashqari
<i>in, im</i>	ga, da, ichki, siz/ichki harakatni inkor etish	ga, da, ichki, siz/ichki harakatni inkor etish
<i>sub</i>	ostida, pastdan, past	<i>subcutaneus</i> -teri osti <i>subclavius</i> -o'mrov osti <i>subacutus</i> -qattiq (o'tkir) kasallik haqida
<i>super supra</i>	ustida ustiga	<i>superciliaris</i> -qosh ustidagi <i>superficies</i> -yuz, ust, bet <i>supercutus</i> -favqulotda, xafvli <i>superspinalis</i> -orqa o'simta ustida
<i>trans</i>	orqali, orqa, boshqa tomon	<i>transversus</i> -ko'ngalang <i>transurethralis</i> -siydik chiqaruvchi yo'l orqali o'tkazish
<i>infra</i>	ostiga, tubiga ostida, tubida	<i>infraorbitalis</i> -ko'z ostida <i>infracostalis</i> -qovurg'a ostida
<i>intra</i>	orasida, o'rtasida, biror narsa oralg'idagi holat	<i>interosseus</i> -suyak oralig'i <i>intervertebralis</i> -umurtqa orasida
<i>per</i>	orqali, juda (umumiy tushunchani oshirish)	<i>peracutus</i> -juda o'tkir <i>pertussis</i> -ko'k yo'tal <i>percutaneus</i> -teri orqali hosil qilish
<i>post</i>	keyin, so'ng, orqasidan	<i>postnatalis</i> -tug'ulishdan so'ng <i>postoperativus</i> -operatsiyadan so'ng
<i>prae</i>	old, oldinda, old tomoni	<i>praecardialis</i> -yurakka tegishli old tomon <i>praecardium</i> -yurakka tegishli qism
<i>pro</i>	oldidan	<i>prominens</i> -chiqib turuvchi

*Casus accusativus*da ishlatiladigan predloglar:

ante - oldida
ad - uchun, -gacha, -da

<i>contra</i>	- qarshi
<i>intra</i>	- ichida
<i>per</i>	- orqali
<i>post</i>	- keyin, so'ngi

Masalan :

<i>ad aegrotam</i>	- kasal uchun
<i>intra vetriculum</i>	- me'da ichida (oshqozon)
<i>per vaginam</i>	- qin orqali
<i>post partum</i>	- tug'gandan keyin
<i>ante operationem</i>	- operatsiya oldidan
<i>contra scabiae</i>	- qichimaga qarshi

*Casus ablativus*da qo'llanadigan predloglar:

<i>prea</i>	- dan oldin
<i>cum</i>	- bilan
<i>de</i>	- haqida
<i>ex</i>	- dan
<i>sine</i>	- siz
<i>pro</i>	- uchun
<i>a; ab</i>	- ... dan, haqida

Masalan :

<i>cum aqua</i>	- suv bilan
<i>de morbo</i>	- kasallik haqida
<i>ex officina</i>	- dorixonadan
<i>sine colore</i>	- rangsiz
<i>pro aegrota</i>	- bemor uchun

Casus accusativus va *ablativus*da qo'llanadigan predloglar:

<i>in</i> – ga; -da	<i>sub</i> - ostida
----------------------------	----------------------------

Masalan:

<i>in aquam</i>	- suvga
<i>in aqua</i>	- suvda
<i>sub linguam</i>	- til ostiga
<i>sub lingua</i>	- til ostida

*Casus ablativus*ning ma'lum formalari I-turlanishdagi otlarda kelishik qo'shimchalari o'rinda predloglar qo'llanilishi mumkin:

<i>causa</i>	– sababli
<i>gratia</i>	– uchun
<i>amicorum causa</i>	– do'stim sababli

Qolgan barcha predloglar *casus accusativus*da qo'llaniladi:

<i>apud</i>	– yonida
<i>circum</i>	– atrofiga
<i>inter</i>	– o'rtasida
<i>ob</i>	– natijasida
<i>propter</i>	– natijada
<i>trans</i>	– orasidan, qarshi (sida)

Bog'lovchilar

Tibbiy atamalarni bir-biri bilan bog'lash vazifasini bajarib, turlanmaydigan so'z **bog'lovchi** deb ataladi

<i>et</i>	– va, bilan
<i>aut</i>	– yoki
<i>ut fiat</i>	– hosil bo'lguncha
<i>seu</i>	– yoki
<i>sed</i>	– lekin

Masalan:

<i>Costa et vertebra</i>	– qovurg'a va umurtqa
<i>Convallaria aut Valeriana</i>	– marvaridgul yoki belladonna
<i>misce, ut fiat pulvis</i>	– kukun hosil bo'lguncha aralashtir
<i>capsula seu ampulla</i>	– kapsula yoki ampula

Mustaqil bajarish uchun mashqlar.

52-mashq. Old qo'shimchalarni aniqlang va ularning ma'nolarini tushuntiring.

Suprarenalis, infiltratum, interarticularis, proruberantina, praeparatus, subclavius, submaxillaris, transformare, insolubilis.

53-mashq. Old qo'shimchalarning ma'nosini tanlang.

...costalis, e	–qovug'a ostidagi
...osseus, a, um	–suyaklararo
...mucosus, a, um	–shilliq ostidagi

...orbitalis, e	-ko'z kosasi ustidagi
...pharyngeus, a, um	-halqum orasidagi

54-mashq. Chap ustundagi lotincha so'zlarning o'ng ustundagi o'zbekcha ekvivalentlarini toping.

1) in capsulam	a) til ostida
2) in capsula	b) kapsulada
3) sub chartam	c) qog'oz ostida
4) sub charta	d) dorixonaga
5) in officinam	e) quticha ostiga
6) in officina	f) kapsulaga
7) sub scatulam	g) dorixonada
8) sub scatula	h) til ostiga
9) sub linguam	i) quticha ostida
10) sub lingua	j) qog'oz ostiga

55-mashq. O'zbek tiliga tarjima qiling.

1.Arteria circumflexa humeri. 2.Linea obliqua glandulae thyroideae. 3.Ramus calcaneus arteriae peroneae. 4.Plica tunicae mucosae vesicae felleae. 5.Bursa musculi glutei. 6.Apex nasi.

56-mashq. O'qing, tarjima qiling.

In osse ischii corpus, ramum inferiorem distinguimus. Rami ossis ischii angulum formant. Apex crassus anguli tuber ischiadicum nominatur os coxae est os compositum. Os ilium, os pubis et os ischii os coxae formant. Pars inferior brevis et crassa ossis ilium corpus ossis ilium nominatur

<i>format</i> – vujudga kelishi, hosil qilish	<i>nominator</i> – nomlamoq
<i>crassus</i> – qo'pol, yo'g'on	<i>liber</i> – bo'sh, erkin

Uyga vazifa

57-mashq. Old qo'shimchalarni aniqlang va ularning ma'nolarini tushuntiring.

permanens, supercilium, infraspinus, supscapularis, intertrchantericus, intramuscularis, intermuscularis, infraorbitalis.

58-mashq. Old qo'shimchalarning ma'nosini tanlang.

...clavicularis, e	-kurak ustidagi
...muscularis, e	-muskullar ichidagi

...mandibularis, e	-pastki jag' ostidagi
...ganglionaris, e	-tugun orqasidagi
...ganglionaris, e	-tugun oldida

59-mushq. O'zbek tiliga tarjima qiling.

1. Digitus pedis.
2. Planta pedis.
3. Os digiti pedis.
4. Forma cranii.
5. Fractura cranii.
6. Musculus longus femoris.
7. Ligamentum teres uteri.
8. Arteria ligamenti teretis uteri.

60-mushq. O'qing, tarjima qiling.

Pars superior lata et tenuis ossis ilium format. In margina superiore libero alae ossis ilium crista crassa est. Os pubis corpus breve et crassum, ramum superiorem et ramum inferiorem distinguimus. Rami ossis ischii angulum format. Apex crassus anguli tuber ischiadicum nominatur.

Quyidagi maqollarni yod oling.

1. *Optimum medicamentum quae est* - Orom eng yaxshi malhamdir.
2. *Ut quisque est doctosissimus, ita est modestosissimus* - Kim aqlli bo'lsa u kamtarin hamdir.
3. *Bonum initium est dimidium facti* - Yaxshi boshlangan ish yarim bitgan ish.

Nazorat uchun savollar:

1. Accusativus kelishigida qanday predloglar qo'llaniladi?
2. Ablativus kelishigida qanday predloglar ishlatiladi?
3. Tibbiyotda qo'llaniladigan bog'lovchilarni misollar asosida izohlang.

13-Mavzu: Son so'z turkumlari.

Darsning maqsadi: 1 dan 15 gacha sanoq va tartib sonlarni; lotin va yunon kelib chiqishga ega son prefikslarini bilib olish. Terminlarda son prefikslarini ajrata olish.

Darsning mazmuni: Lotin tilida sonlar (*numeralia*) grammatik jihatdan to'rtga bo'lib o'rganiladi: sanoq sonlar (**cardinalia**), tartib sonlar (**ordinalia**), taqsim sonlar (**distributiva**) va ravish sonlar (**adverbia**).

Sanoq sonlar (*cardinalia*).

Sanoq sonlar xuddi arab tilidagi raqam va yozuv orqali ifodalanadi. Rim raqamlari arab raqamlariga nisbatan soddaroq bo'lib, ular jami yettita belgidan iboratdir. Bular quyidagilar: **I** bir, **V** besh, **X** o'n, **L** ellik, **C** yuz, **D** besh yuz, **M** ming. Ushbu belgilarning o'rin almashuvi orqali xohlagan sonni ifodalash mumkin. Buning uchun qaysi belgi qaysi belgidan oldin yoki keyin kelishini esda saqlash lozim. Bu quyidagicha:

Sanoq va tartib sonlarning jadvali

Rim raqamlari	Arab raqamlari	Sanoq sonlar (Cardinalia)	Tartib sonlar (Ordinalia)
I	1	unus, a, um	primus, a, um
II	2	duo, ae, o	secundus, a, um, alter
III	3	tres, tria	tertius, a, um
IV	4	quattor	quartus, a, um
V	5	quinque	quintus, a, um
VI	6	sex	sextus, a, um
VII	7	septem	septimus, a, um
VIII	8	octo	octavus, a, um
IX	9	novem	nonus, a, um
X	10	decem	decimus, a, um
XI	11	undecim	undecimus, a, um
XII	12	duodecim	duodecimus, a, um
XIII	13	tredecim	tertius decimus
XIV	14	quattuordecim	quartus decimus
XV	15	quindecim	quintus decimus
XVI	16	sedecim	sextus decimus
XVII	17	septendecim	septimus decimus
XVIII	18	duodeviginti	duodevicesimus
XIX	19	undeviginti	undevicesimus
XX	20	viginti	vicesimus
XXI	21	viginti unus unus et viginti	vicesimus unus et vicesimus
XXII	22	viginti duo duo et viginti	vicesimus alter alter et vicesimus
XXVIII	28	duodetriginta	duodetricesimus
XXIX	29	undetriginta	undetricesimus
XXX	30	triginta	tricesimus

XL	40	quadraginta	quadragessimus
L	50	quingquaginta	quingquagesimus
LX	60	sexaginta	sexagesimus
LXX	70	septuaginta	septugesimus
LXXX	80	octoginta	octogesimus
XC	90	nonaginta	nonagesimus
C	100	centum	centesimus
CI	101	centum et unus	cantesimus et primus
CC	200	ducenti, ae, a	ducentesimus
CCC	300	trecenti, ae, a	trecentesimus
CD	400	quadriginti, ae, a	quadringentesimus
D	500	quingenti, ae, a	quingentesimus
DC	600	sescenti, ae, a	sescentesimus
DCC	700	septingenti, ae, a	septingentesimus
DCCC	800	octingenti, ae, a	octingentesimus
CM	900	nongenti, ae, a	nongentesimus
M	1000	mille	millesimus

Sanoq sonlarning yasallishi.

1) Sanoq sonlardan 1 dan 10 gacha tub sonlar hisoblanib, ularni yodda saqlamoq kerak. Ular quyidagilar:

1- unus, a, um	6- sex
2- duo, ae, o	7- septem
3- tres, tria	8- octo
4- quattuor	9- novem
5- quinque	10- decem

2) 11 dan 17 gacha sonlarni yasash uchun avval birlik keyin o'nlik qo'shish yo'li bilan yasaladi. Masalan:

11- undecim	15- quindecim
12- duodecim	16- sexdecim
13- tredecim	17- septendecim
14- quattuordecim	

3) 18, 19, 28, 29, 38, 39 kabi sonlarni yasash uchun birlik va o'nlik sonlar o'rtasiga de predlogi yoziladi va bir kam yoki ikki kam deb sanaladi. Masalan:

18- duodeviginti	38- duodequadraginta
19- undeviginti	39- undequadraginta
28- duodetriginta	48- duodequingquaginta

29- undetriginta

49- undiquinquaginta

4) O'nlik sonlarni yasash uchun birlik sonlaridan keyin **-gintu** qo'shimchasi qo'shiladi. Masalan:

20- viginti

60- sexaginta

30- treginta

70- septuaginta

40- quadraginta

80- octoginta

50- quinquaginta

90- nonaginta

5) Yuzliklarni yasash uchun birlik sonlaridan keyinikki yuz, uch yuz va olti yuz sonlarini ifodalashda **-centi**, qolgan yuzliklarni ifodalashda **-genti** qo'shimchalari qo'shiladi.

100- centum

600- sescenti, ae, a

200- ducenti, ae, a

700- septingenti, ae, a

300- trecenti, ae, a

800- octingenti, ae, a

6) **21** dan **27** gacha, **31** dan **37** gacha va hakazo sonlarni yasashda ikki xil usul qo'llaniladi:

a) avval o'nlik keyin birlik **viginti tres**, **viginti sex**; yoki

b) avval birlik keyin o'nlik **tres et viginti**, **sex et viginti**.

Sanoq sonlarning turlanishi

Lotin tilida sanoq sonlardan **unus**, **a**, **um**, **duo**, **ae**, **tres**, **ia**, **ducenti**, **-ae**, **-a**, va qolgan yuzliklar, hamda **milia** kelishiklarda turlanadi. Boshqa sonlar esa turlanmaydi.

Unus, **a**, **um** soni faqat birlik sonda huddi ko'rsatish olmoshlaridek turlanadi.

m. f. n.

Nom. Unus una unum

Gen. unius unius unius

Ikki **duo**, **ae** soni faqat ko'plikda, huddi **I** va **II** turlanish otlaridek qo'shimchalarni olib tashlanadi.

m. f. n.

Nom. Duo duae duo

Gen. duorum duorum duorum

Uch **tres**, **ia** soni faqat ko'plikda uchinchi turlanishi otlaridagi unlilar varyantidek turlanadi.

m. f. n.

Nom. tres tria

Gen. trium trium

Ikki yuzdan to'qqiz yuzgacha bo'lgan sonlar ham faqat ko'plik sonda, I va II turlanish otlaridek turlanadi.

m. f. n.

Nom. Ducenti ducentae ducenta

Gen. ducentorum ducentarum ducentorum

Tartib sonlar (*numeralia ordinalia*)

Lotin tilida ham tartib sonlar huddi nemis va rus tillaridagi kabi rod, son hamda kelishik qo'shimchalariga ega bo'lib, I-II turlanish sifatlaridek turlanadi. Tartib sonlarning yasalishi quyidagi qoidalarga binoan yuz beradi:

1) Birinchi va ikkinchi tartib sonlari huddi rus, ingliz, nemis va fransuz tillaridagi kabi boshqa o'zakdan hosil bo'ladi:

O'zbekcha	lotincha	ruscha	inglizch a	nemischa	fransuzcha
bir	unus, a, um	один, а, о	one	eins	un, une
birinchi	primus, a, um	первый, ая, ое	first	erste	premier, e
ikki	duo, ae	два, две	two	zwei	deux
ikkinchi	secundus, a, um	второй, ая, ое	second		second

2) Uchdan o'n yettigacha tartib sonlarini yasash uchun, sanoq sonlarning asosiga **-us, -a, -um** rod qo'shimchalari qo'shiladi.

O'zbekcha	rim raqami	sanoq son	tartib son
Uchinchi	III	tres	tertius, a, um
To'rtinchi	IV	quattuor	quartus, a, um
Beshinchi	V	quinque	quintus, a, um
Oltinchi	VI	sex	sextus, a, um

3) O'n sakkizdan yuqori sonlarda esa, sanoq sonlarning asosiga **-essim** va **-us, -a, -um** rod qo'shimchalari qo'shiladi.

O'zbekcha	rim raqamlari	sanoq son	tartib son
O'n sakkiz inchi	XVIII	duodeviginti	duodevicessimus, a, um
O'n to'qqizinchi	IXX	undeviginti	undevicessimus, a, um

Yigirmanchi	XX	viginti	vicissimus, a, um
-------------	----	---------	-------------------

Sanoq sonlar orasida faqat unus, a, um; duo, duae, duo; tres, tria rod qo'shimchasiga ega. Tartib sonlar I guruh sifatlari kabi moslashadi va turlanadi.

Taqsim va ravish sonlar (*distributive et adverbia*)

Taqsim (distributiva)

1. *singūli, ae, a* - bittadan
2. *binō, ae, a* - ikkitadan
3. *terno, ae, a* - uchtadan
- 10 deno, ae, a* - o'ntadan
- 100 centēni, ae, a* - yuztadan
- 1000 singūla milla* (milleni) - mingtadan

Ravish (adverbia)

- semel* - bir marotaba
bis - ikki marotaba
ter - uch marotaba
decies - 10 marotaba
centies - 100 marotaba
milles - 1000 marotaba

Taqsim sonlar suffiks - *n-* va jinslarning ko'plik shaklidagi -*l, ae, a* yordamida tuziladi. Ravish sonlar esa suffiks -*ies* yordamida tuziladi. Nechtadan? So'rog'iga javob bo'ladigan taqsim sonlar ot bilan kelishilgan holda ko'plik shaklida sifat kabi I va II turlanishlar bo'yisha turlanadi.

Old qo'shimcha sifatida qo'llaniluvchi lotin va yunon sonlari.

Anatomik terminshunoslikda lotin kelib chiqishiga ega son prefikslari, farmasevtik va klinik terminshunoslikda esa yunon kelib chiqishiga ega son prefikslari ustunlik qiladi.

O'zbekcha	Lotin prefikslari	Misollar	Yunon prefikslari	Misollar
yarim	semi-	semilunaris, e yarimoysimon	hemi-	hemispherium, i n yarim palla
bir	uni-	unicornis, e bir shoxli	mono-	mononucleosis, is f mononukleoz
ikki	bi-	biceps, ipitis ikki boshli	di-	dicheilia, ae f qo'sh lab
uch	tri-	trigeminus, a, um uch shoxli	tri-	trioxazinum, i n trioksazin
to'rt	quadri-	quadriceps, ipitis to'rt boshli	tetra-	tetraboras, atis m tetraborat
besh			pent-	pentaminum, i n pentamin
olti			hex-	hexenalum, i n

				geksenal
yetti			hept-	heptylresorcinum, i m heptilrezorsin
sakkiz			octo-	octoestrolum, i n oktestrol

Mustaqil bajarish uchun mashqlar.

61-mashq. So'zlarni o'zbek tiliga tarjima qiling.

Musculus biceps femoris, musculus quadratus femoris, musculus biceps brachii, musculus triceps brachii, nervus trigeminus

62-mashq. So'zlarni lotin tiliga moslashtirib tarjima qiling.

1. Birinchi va beshinchi barmoq.
2. Ikkinchi va uchinchi falanga.
3. Beshinchi va oltinchi qism.
4. Uchinchi bo'g'im.
5. Yettinchi bo'yin umurtqasi.

63-mashq. Tarjima qiling.

Trecenti sexaginta quinque dies;

Trecentorum octaginta octo dierum;

Anno millesimo nongentesimo septuagesimo sexto.

Cor in quattuor partes dividitur

In serie vertebrarum cervicalium prima vertebra atlas, secunda axis, septima promines nominator.

Uyga vazifa

64-mashq. So'zlarni o'zbek tiliga tarjima qiling.

Duodenum musculus quadratus plantae, musculus triceps surae, ligamentum quadratum, lamina quadrigemina, lobus quadratus hepatis.

65-mashq. So'zlarni lotin tiliga moslashtirib tarjima qiling.

1. Beshinchi bo'yin umurtqasi.
2. O'n ikkinchi ko'krak umurtqasi.
3. Uchinchi kichik boldir arteriyasi.
4. Birinchi va ikkinchi katta jag' tish.

66-mashq. Tarjima qiling.

Trecentae sexaginta quinque noctes.

Annus millesimus nongentesimus septuagesimus sextus.

Duo superiora et duo inferiora.

Duos ventriculos et duo atria.

Os zygomaticus tria foramina et duos processus frontalem.

Quyldagi maqollarni yod oling.

1. *Ubi concordia, ibi victoria* - Totuvlik bor joyda g'alaba bor.
2. *Una hirunda non facit ver* - Bitta qaldirg'och bahor olib kelmaydi.
3. *Usus optimus magister est* - Tajriba eng yaxshi ustozdir.

Nazorat uchun savollar:

1. Lotin tilida sonlar nechtaga bo'linadi?
2. Sanoq sonlarda o'ngacha sanay olasizmi?
3. Tartib sonlarda o'ngacha sanay olasizmi?
4. Lotinchada qanday old qo'shimchali sonlar bor?
5. Yunonchada qanday old qo'shimchali sonlar bor?

PROSCOMISA

AD+
VERB
IUM

14-Mavzu: Olmosh va ravish so'z turkumlari.

Darsning maqsadi: Veterinariya terminologiyasida olmosh va ravishning qo'llanilishi va so'z yasashda ishlatilishini o'rganish. Ot, sifat va son o'rnida qo'llaniladigan olmoshlarni o'rganish.

Darsning mazmuni: lotin tilida ham o'zbek tilidagidek olmosh (*pronomina*)lar mavjud bo'lib, ular quyidagilardan iborat:

1. **Pronomina personalia** - Kishilik olmoshlari
2. **Pronomina reflexivum** - O'zlik olmoshlari
3. **Pronomina possessiva** - Egallik olmoshlari
4. **Pronomina demonstrativa**- Ko'rsatish olmoshlari
5. **Pronomina determinative** - Aniqlash olmoshlari
6. **Pronomina relativa** - Nisbiy olmoshlari
7. **Pronomina interrogativa** - So'roq olmoshlari
8. **Pronomina indefinita** - Gumon olmoshlari
9. **Pronomina negativa** - Inkor olmoshlari.

Pronomina personalia (Kishilik olmoshlari)

Kishilik olmoshlari otlar kabi kelishiklarda turlanib, ularning I-va II- shaxs birlik va ko'plik formalari mavjud.

Kishilik olmoshlarining kelishiklarda turlanish jadvali.

Numerus	Casus	Persona prima	Persona secunda
Singularis	Nom.	<i>ego</i> - men	<i>tu</i> - sen
	Gen.	<i>mei</i> - mening	<i>tui</i> - sening
	Dat.	<i>mihi</i> - menga	<i>tibi</i> - senga
	Acc.	<i>me</i> - meni	<i>te</i> - seni
	Abl.	<i>me</i> - mendan	<i>te</i> - sendan
Pluralis	Nom.	<i>nos</i> - biz	<i>vos</i> - sizlar
	Gen.	<i>nostri</i> - bizning	<i>vestri</i> - sizlaming
	Dat.	<i>nobis</i> - bizga	<i>vobis</i> - sizlarga
	Acc.	<i>nos</i> - bizni	<i>vos</i> - sizlarni
	Abl.	<i>nobis</i> - bizdan	<i>vobis</i> - sizdan

Pronomina reflexivum (O'zlik olmoshlari)

Lotin tilida o'zlik olmoshlarining faqat III-chi shaxs formasi mavjud bo'lib, ular rus tilidagi hamma shaxslar bilan moslashadi. Lotin tilida I-va II- shaxs kishilik olmoshlari yordamida qo'llaniladi. Masalan: *in aqua me video* - men o'zimni (aksimni) suvda ko'ryapman; *te vides* - sen o'zingni ko'ryapsan; *se videt* - u o'zini ko'ryapdi; *nos videmus* - biz o'zimizni ko'ryapmiz; *vos videtis* - sizlar o'zingizni ko'ryapsizlar; *se vident* - ular o'zlarini ko'ryaptilar.

O'zlik olmoshlari kelishiklarda quyidagicha turlanadi:

Singularis et pluralis	
Nominativus	-
Genetivus	<i>sui</i> - o'zining
Dativus	<i>sibi</i> - o'ziga
Accuzativus	<i>se</i> - o'zini
Ablativus	<i>se</i> - o'zidan

O'zlik olmoshlari xuddi kishilik olmoshlaridek "cum" predlogi bilan ham qo'llanadi: *secum* - o'zim bilan.

Pronomina posesova (Egalik olmoshlari)

Egalik olmoshlari morfologik jihatidan birinchi va ikkinchi turlanishdagi sifatlarga o'xshaydi. Masalan,

<i>meus, mea, meum</i>	- мой, моя, моё - mening
<i>tuus, tua, tuum</i>	- твой, твоя, твоё - sening
<i>suus, sua, suum</i>	- свой, своя, своё - o'zinning

noster, nostra, nostrum - наш, наша, наше - bizning

vester, vestra, vestrum - ваш, ваша, ваше - sizning.

Hozirgi zamon hind-yevropa tillarida egalik olmoshlari ko'proq ega vazifasida kelmoqda.

Masalan:

amo (1-shaxs) amicum meum - men o'zinning do'stimni sevaman.

amas (2-shaxs) amicum tuum - sen o'zingning do'stingni sevasan

amat (3-shaxs) amicum suum - u o'zining do'stini sevadi.

Pronomina demonstrativa (Ko'rsatish olmoshlari)

Lotin tilida ko'rsatish olmoshlari predmet va shaxsni so'zlovchiga nisbatan yaqin va uzoqligini ko'rsatish uchun qo'llaniladi. Ko'rsatish olmoshlari kishilik olmoshlari ornida ham qo'llaniladi.

Hic, haec, hoc (эта, этот, это) - bu. Bu ko'rsatish olmoshlari predmet va shaxsni so'zlovchiga nisbatan yaqinligini ifodalaydi;

Iste, istu, istud (этот, эта, это; тот, та, то) - bu ko'rsatish olmoshlari predmet va shaxsning so'zlovchiga nisbatan 2-shaxsga aloqadorligini ko'rsatadi.

Ille, illu, illud (тот, та, то) - bu ko'rsatish olmoshlari predmet va shaxsni so'zlovchiga nisbatan uzoqligini ifodalaydi.

Is, eu, id (этот, эта, это; тот, та, то) - bu ko'rsatish olmoshlari predmet va shaxsni so'zlovchiga nisbatan qaysinisi qarashli ekanligini ko'rsatish uchun qo'llaniladi.

Masalan: *Hunc librum legi* - Men bu kitobni o'qidim. (Qaysiki *meni* qo'limdagi yoki yonimdagi).

Istum librum legi. - Men bu kitobni o'qidim. (Qaysiki sening qo'lingdagi yoki qo'shni stoldagi).

Illum librum legi - Men bu kitobni o'qidim. (Qaysiki hozir menda yo'q kitobni).

Eum librum legi - Men bu kitobni o'qidim. (Qaysiki men o'ylagan kitobni).

Is, eu, Id ko'rsatish olmoshlari 3-shaxs birlikda kishilik olmoshlari ornida qo'llaniladi.

Pronomina determinativa (Aniqlash olmoshi)

Aniqlash olmoshiga quidagilar kiradi: *ipse, ipsu, ipsum* - o'zi (uchchala rodga); rus tilida esa (*сам, сама, само*) ma'nolarini ifodalaydi. Bu aniqlik olmoshlari *ille, illa, illud* ko'rsatish olmoshlari kabi kelishiklarda qo'llaniladi, lekin nom. Acc. sing.da neutrumda - *m-* qo'shimchasi bilan qo'llaniladi. *Idem, iudem, idem* - uchchala rodga "o'shani o'zi" ma'nosini

ifodalaydi. Rus tilida (тот же, он же) –ma'nolarini ifodalaydi. Bular ham *is, eu, id* korsatish olmoshlari kabi turlanadi, va *-dem-* yuklamasidan tarkib topadi va acc.sing. va gen.plur.da *-m - n* - ga aylanadi.

Pronomina relatova (Nisbiy olmoshlar)

Lotin tilida *quo, quae, quōd* nisbiy olmoshlari qo'llanadi. Bu nisbiy olmoshlar sifatlar kabi "*qaysiki*"; rus tilida (который, -ая, -ое) ma'nolarini va otlar kabi kim?, nima? ma'nolarini ifodalaydi. *Quo, quae, quōd* – nisbiy olmoshlari uchchala rodga kelishiklarda quyidagicha turlanadi:

	Singularis			Pluralis		
Casus	M	F	N	M	F	N
Nom.	quo	quae	quōd	quo	quae	quae
Gen.	cujūs	cujūs	cujūs	quorum	quarum	quorum
Dat.	cuo	cuo	cuo	quībūs	quībūs	quībūs
Acc.	quem	quam	quōd	quōs	quas	quae
Abl.	quo	que	quo	quībūs	quībūs	quībūs

Pronomina interrogatova (So'roq olmoshlari)

Quo?, quae?, quōd? olmoshlari sifatlarga nisbatan qanday? qanaqa? qaysi? so'roq olmoshlari vazifasida ishlatiladi. Turlanishda ular nisbiy olmoshlar *quo, quae, quōd* kabi turlanadi. Otlarga nisbatan qo'llanadigan so'roq olmoshlari quyidagilar: *quīs?, quīd?* - kim?, nima?. *quīs?* - so'roq olmoshi xuddi *-qui* so'roq olmoshidek; *quid* – so'roq olmoshi esa *quod-* so'roq olmoshidek turlanadi va ularning faqat birlik formasi mavjud.

Agar otlar bittadan ortiq bo'lsa, uter, utra, utrum (который -ая-ое (из двух) кто?, что?- (из двух) – qaysiki ikkitadan bittasini ifodalash uchun ishlatiladi. *Qui?* nisbiy so'roq olmoshi Genetivusda turlanganda *cujus?, quorum?* (kimning?, kimlarning?) nisbiy-so'roq olmoshlarini ham ifodalaydi:

Cujus liber est? - Kimning kitobi?

Quorum libri sunt? - Kimlarning kitoblari?

Pronomina indefinita (Gumon olmoshlari)

Gumon olmoshlari *quīs, quo, quōd* olmoshlariga quyidagi noaniqlik qo'shimchalarini qo'shish bilan hosil qilinadi: *alī, piam, quam, dam, que, vis, libet* va *cunqu*. Gumon olmoshlari gapda ot yoki sifat o'rnida ham kelishi mumkin.

От gumon olmoshlari:

Quis, qua, (quae), quid aliquid, aliqui, aliquid - kimdir - (кто
нибудь)

Quispiam, quaequam, quidpiam

Quisquam, quidquam, (quicquam)

Quidam, quaedam, quiddam - kimdir - (кто то)

Quisque, quaeque, quidque - har bir - (каждый)

Sifat gumon olmoshlari

Quo, qui (quae), quod; aliquo, aliqui, aliquid - qandaydir - (какой
нибудь)

Quispiam, quaequam, quodpiam - qandaydir - (какой то)

Quisque, quaeque, quodque - har bir - (кажды)

Quicumque, quaecumque, quodcumque - qanday bo'lsa ham - (какой бы
ни).

Tibbiyotda quyidagi olmoshlar qo'llaniladi:

1. Pro me — o'zim uchun
2. Per se — toza holda
3. Da tales doses — shunday miqdorda ber

Adverbium (Ravish so'z turkumi).

Lotin tilida ravish ikki turga bo'linadi:

1. Mustaqil ravishlar: fere- deyarli, ubi - qayerda, semper-har doim

2. Sifatdan tashkil topgan ravishlar

Ravishlar sifatlarning *gen.sing.* dagi qo'shimchasining o'zgarishi bilan hosil bo'ladi. Ikkinchi turlanishdagi sifatlarning *gen.sing.* dagi *-i-* qo'shimchasini *-e-* qo'shimchasiga almashinishi natijasida hosil qilinadi.

Nom.sing	Gen.sing.	Adverbium
Latus, e, um - keng,	lato	late,
rectus, a, um - to'g'ri,	recto	recte,
citus, a, um - tez,	cito,	cite
rarus, a, um - siyrak,	raro	rare
pulcher, a, um - chiroyli	pulchro	pulchre
minimus, a, um - eng katta	minimo	minime
fortissimus, a, um - eng mard	fortissimo	fortissime

Uchinchi turlanishdagi sifatlardan *gen.sing.* dagi *-is-* qo'shimchasini -
iter- suffiksi bilan, negizi *-nt-* bilan tugagan sifatlarga *-er-* suffiksini qo'shib
ravish hosil qilinadi.

Nom.sing	Gen.sing.	Adverbium
acer - o'tkir	acris	acriter

celer – tez	celeries	celeriter
fortis – mard	fortis	fortiter
felix – baxtli	felicis	feliciter
sapiens – dono	sapientis	sapienter

Ravish sifatida sifatlarning va otlarning *acc.* va *abl.sing.* (neutrum) shakllarining ba'zilar ishlatiladi. Masalan, *partim- qisman*; *multum* – ko'p; *primum* – avvalom bor, birinchidan; *facile* – oson; *casu* – behosdan; *multo* – ko'pgina; *merito* – munosib.

Ravishlarning qiyosiy darajasi sifatida, sifatlardan tashkil topgan *-ius-* bilan tugallanadigan sifatlarning neutrum rodiga tegishli *acc.sing.* shakli qo'llaniladi. Masalan: *Altius* – balandroq; *latius* – kengroq; *celeries* – tezroq; *felicis* – baxtliroq. Ravishlarning orttirma darajasi sifatlarning orttirma darajasidan “e” suffiksini qo'shish bilan hosil qilinadi.

Masalan: *fortissime* (*fortissimus-* dan); *celerrime*, *minime*.

Tibbiyotda ko'p qo'llaniladigan ravishlar:

<i>ana</i> — teng, baravar	<i>cito</i> — tez, tezlik bilan
<i>statim</i> — darhol quantum	<i>satis</i> — keragicha
<i>bis</i> — ikki marta	<i>bene</i> — yaxshi
<i>optime</i> — juda yaxshi	<i>maxime</i> — juda katta
<i>minime</i> — juda kichik	<i>caute</i> — ehtiyotlik bilan
<i>aseptice</i> — zararsizlantirilgan holda	<i>exacte</i> — aniq
<i>exactissime</i> — juda ani	<i>grosse</i> — yo'g'on, katta
<i>modice</i> — o'rta, me'yorida	<i>calide</i> — issiq, issiqlik holatida
<i>frigide</i> — sovuq, sovuq usul bilan	<i>lente</i> — sekin (harakat asosida)
<i>tenuiter</i> — yupqa, mayda	<i>tenuissime</i> — juda yupqa, mayda
<i>semilente</i> — yanada sekinroq	<i>simpliciter</i> — oddiy
<i>citissime</i> — juda ham tezlik bilan,	<i>ultralente</i> — juda ham sekin
<i>longe</i> — yuqoridarajada	

Mustaqil bajarish uchun mashqlar.

67-mashq. So'z birikmalarini turlang.

nostra magistra, amocüs meus, suus liber

68-mashq. Quyida olmoshlar ishtirok etgan gaplarni o'zbek tiliga tarjima qiling.

1. *Amocüs meus mecum legüt et scribüt.*
2. *Amoci libros a me accipiunt.*
3. *Tibi ego doo, an non?*
4. *Pecuniam tibi debeo.*
5. *Epistulam a te accipio.*
6. *Fabulam nobis narre!*
7. *Mecum ambula!*
8. *Sani sumus, ut vides.*

69-mashq. Quyida olmoshlar ishtirok etgan gaplarni lotin tiliga tarjima qiling.

1. Men senga kitob jo'natyapman. 2. Men bilan birga o'qi. 3. O'qituvchi o'quvchilar bilan birga xat yozyapti. 4. Mening do'stim yangi hikoya o'qiyapti. 5. Bu uning o'zining kitobi.

70-mashq. Quyidagi so'zlarni o'zbek tiliga tarjima qiling.

Da pro me, da pro auctore, pro usu proprio, recipe iodium per se ad usum internum, medicum me curat.

71-mashq. Quyidagi sifatlardan ravishlar hosil qiling.

altus, a, um – baland; brevis, e – qisqa; levis, e – yengil; prudens – har xil fikrli

72-mashq. Quyidagi ravishlarni lotincha muqobiliga qarab moslashtiring.

Grosse	— juda ham sekin
modice	— sovuq
longe	— yanada sekinroq
calide	— yo'g'on
frigide	— me'yorida
lente	— favqulodda holat
semilente	— issiq
ultra lente	— sekin

Uyga vazifa

73-mashq. Quyida olmoshlar ishtirok etgan gaplarni o'zbek tiliga tarjima qiling.

1. Ager ab illis colitur, qui agricolae vocantur. 2. Isti libri tibi a me mittuntur. 3. Perdo etiam id, quod habeo. 4. Quod hodie non est, id cras erit. 5. Cum duo faciunt idem, non est idem. 6. Idem sum, qui eram.

74-mashq. Quyida olmoshlar ishtirok etgan gaplarni lotin tiliga tarjima qiling.

1. Biz o'zimizning do'stlarimizga yordam beryapmiz. 2. O'qituvchi bizga kitob beryapti. 3. Menda bu kitob yo'q. 4. Men otamga xat yozyapman.

75-mashq. Gaplarni tarjima qiling va olmosh turini aniqlang.

1. Hic dies alios mores postulat. 2. Haec mea culpa non est. 3. Ipse ego is sum adolescens, quem tu quaeris. 4. Nihil difficili amanti puto. 5. Natura nihil facit frustra.

76-mashq. Quyidagi ravishlarni o'z o'miga qo'ying.

ana	— zararsizlantirilgan holda
cito	— juda katta

citissime	— juda kichik
statim	— ehtiyotlik bilan
quantum satis	— teng
bis	— tez
bene	— juda ham tez
optime	— darhol
maxime	— keragicha
minime	— ikki marta
caute	— yaxshi
aseptice	— juda yaxshi

77-mashq. Quyida ravshlar qatnashgan gaplarni o'zbek tiliga tarjima qiling.

Da citissime, para infusum calide, extende tenuissime, spiritus Vini optime rectificatus, sirupus simpliciter, misce liquorem exactissime, statim da medicamentum, pulvis modice grossus, pulvis longe subtilissimus.

Quyidagi maqollarni yod oling.

1. *Vox audita latet littera scribia manet* - Aytilgan so'z uchib ketar, yozilgani qolar.
2. *Optimum medicamentum quies est* - Orom eng yaxshi malhamdir.
3. *Alit lecto ingenium* - O'qish aqlni mustahkamlaydi.

Nazorat uchun savollar:

1. Lotin tilida olmoshlarning qanday turlari mavjud?
2. Kishilik olmoshlari kelishiklarda qanday turlanadi?
3. O'zlik olmoshlari asosan qaysi shaxslarda qo'llaniladi?
4. Ravishlar nechaga bo'linadi?
5. Mustaqil ravishlar qanday?
6. Yasama ravishlar qanday hosil qilinadi?

II BOB. KLINIK ATAMASHUNOSLIK. KLINIK ATAMALARNI YASASH USULLARI

15-Mavzu: Yunon alifbosi. Atamashunoslikda soʻz yasashining umumiy tushunchalari.

Darsning maqsad. Klinik atamalarni tahlil qilish; soʻz yasash vositalari va usullari bilan tanishish; murakkab atamalarni tahlil qilish va yasash koʻnikmalarini oʻstirish. Yunon—lotin dublet va antonimik old qoʻshimchalari bilish. Perfiksial va presksial — suffiksial yasama soʻzlarni tahlil qilish va yasashni bilish.

Yunon alifbosi (*Alphabetum Graecum*)

Littera	Nomen		Talaffuz (Pronuntiatio)		Finikeya maktubiga mos keladi (Congrua littera Phoenicia)	Yunon tilidan lotin tiliga transliteratsiya	
	Graece	Latine	Eski (Antiqua)	Bugun (Hodierna)		Eski (Antiqua)	Bugun (Hodierna)
Α α	άλφα	Alpha	[a] [a.]	[a]	Ⲁ 'Aleph	a	a
Β β	βῆτα	Beta	[b]	[v]	Ⲃ Beth	b	v
Γ γ	γάμμα	Gamma	[g]	[j] ante [ɸ] eive [j]; [y]	Ⲅ Gimel	g	gh, g.]

				alterum			
Δ δ	δέλτα	Delta	[d]	[ð]	◀ Daleth	d	d, dh
Ε ε	ἒ, ἔψιλόν	Epsilon	[e]	[e]	⌘ He	e	e
Ζ ζ	ζήτα	Zeta	[dz], postea [z]	[z]	⌚ Zain	z	z
Η η	ἦτα	Eta	[e]	[i]	⌘ Heth	e, e	i
Θ θ	θήτα	Theta	[th]	[θ]	⊗ Teth	th	th
Ι ι	ἰώτα	Iota	[i] [i:]	[i], [i]	⌘ Iodh	i	i
Κ κ	κάππα	Cappa	[k]	[o] ante [e] sive [i]; [k] alterum	⌘ Kaph	k	k
Λ λ	λάμβδα	Lambda	[l]	[l]	⌘ Lamedh	l	l
Μ μ	μῶ	My	[m]	[m]	⌘ Mem	m	m
Ν ν	νῶ	Ny	[n]	[n]	⌘ Nun	n	n
Ξ ξ	ξῖ	Xi	[ks]	[ks]	⌘ Samech	x	x, ks
Ο ο	ὀ, ὀμικρόν	Omicron	[o]	[o]	○ 'Ain	e	o
Π π	πί	Pi	[p]	[p]	⌘ Pe	p	p
Ρ ρ	ῥῶ	Rho	[r], [r]	[r]	⌘ Res	r (p: rh)	r
Σ σ ς (finalis)	σίγμα	Sigma	[s]	[s]	⌘ Sin	s	s
Τ τ	ταῦ	Tau	[t]	[t]	⌘ Tau	t	t
Υ υ	ὑ, ὑψιλόν	Ypsilon	[u] [u], postea [y] [y:]	[i]	⌘ Vau	u, y (inter consonantes)	y, v, f
Φ φ	φῖ	Phi	[ph]	[f]		ph	f
Χ χ	χῖ	Chi	[kh]	[e] ante [e] sive [i]; [x] alterum	origo disputanda est	ch	ch, kh
Ψ ψ	ψῖ	Psi	[ps]	[ps]		ps	ps
Ω ω	ὦ, ὠμέγα	Omega	[o]	[o]	○ 'Ain	o, e	o

Bo'lajak vrachni atamashunoslik (terminologik) jihatdan tayyorlash undan faqatgina atamalami tushunishgina emas, balki ulami o'zlashtirib amalda

qo'llash ko'nikmalarini shakllantirishni ham talab qiladi. Veterinariya bilim yurtida o'qish davomida bo'lajak vrach turli mediko-biologik va klinik fanlarga oid atamalarga duch keladi. Bu esa unga o'z kasbining ilmiy tilini egallashga yordam beradi. Klinik atamashunoslik anatomiyadan keyin, ya'ni talabalar lotin grammatikasining asosiy qoidalarini o'zlashtirib bo'lgach o'rganiladi. Klinik atamashunoslikni o'rganish atama element (AE) deb nomlanuvchi alohida komponentlarning tahliliga asoslanadi. Har qanday so'z yasovchi element (o'zak negiz, old qo'shimcha prefiks, suffiks) atama element deyiladi. Atama elementlar muayyan ma'noga ega. Shuning uchun bir necha atama elementlaridan tuzilgan atamalarni tahlil qilishda asosiy ma'no tashuvchi atama elementlariga ilmiy jihatdan yondoshish maqsadga muvofiqdir.

Masalan, *proctorrhagia* atama elementlarni o'rganishda *proctorrhagia* atamasi beriladi — proktoragiya, to'g'ri ichakdan ko'p miqdorda qon aralash yiring ajralishidir. Ma'no tashuvchilar - to'g'ri ichak va qon aralash yiring ajralishi.

Atama elementlar quyidagi turlarga bo'linadi:

1. Yunon o'zak atama elementlari - lotincha anatomik nomlarning ekvivalentlari.

Masalan: Burun — *rhin* — nasus, i, m

Lab — *cheil* — labium, i, n

2. So'z oxirida qo'llanuvchi atama element — organ va to'qimalardagi patologik o'zgarishlar, operatsiya turlari, diagnostik tekshirish yoki davolash usullarini ifodalaydi. Masalan: *ectomia* - organni butunlay olib tashlash, *scopia* - maxsus asbob yordamida organlarni ichki devori va yuzlarini tekshirish, *necrosis* — to'qima va organlarni o'lishi.

3. Affikslar (prefiks va suffikslar) — ma'no tashish jihatidan o'zak atama elementlarga teng. Masalan: *dys-* - buzilish, biror bir funktsiyaning izdan chiqishi, *-itis, -itidis* — biror narsaning yallig'lanishi.

Masalan: *dystonia* - tonusning buzilishi, *gastritis* - oshqozonning yallig'lanishi. Atama elementlarni o'zlashtirish talabalarga so'z boyligini kengaytirib meditsinaga oid atamalarni bemalol tushunish imkonini beradi.

Masalan: *Arteria* — atama elementdan 50 ga yaqin, *haem* va *aemia* atama elementlaridan esa 150 dan ortiq atama yasalgan. *Oste* atama element esa 100 atama tarkibida uchraydi.

Atama element ba'zan bir necha so'z yasovchi elementlar:

o'zak + suffiks + qo'shimcha yoki

prefiks + o'zak + suffiks + qo'shimchadan ifodalanishi mumkin.

Masalan: *scler + os + is, ec-tom-ia*

Atama elementlar asosan soʻz boshida yoki soʻz oxirida keluvchi komponentlarga boʻlinadi. Masalan: *hyper* — yuqori, normadan yuqori, usti; *steth* — koʻkrak — boshlangʻich atama elementlar, *prhugia* — qon ketish, *oma* — oʻsma, shish — oxirgi ataima element va hokazo. Lekin juda koʻp atama elementlar atamaning boshida ham, oxirida ham qoʻllanishi mumkin. Masalan: *spkrmegalia*, *a e f* — *megalosplenía*, *ae f* — taloqning kattalashuvi. Ayrim mustaqil maʼnoga ega boʻlgan soʻzlar ham soʻng atama element sifatida qoʻllanishi mumkin: *ptosis*, *lv f* — ptoz, koʻz qovogʻining tushishi; *gastroptosis*, *is f* — gastroptoz, oshqozonning tushishi, pasayishi; *necrosis*, *is f* — nekroz — toʻqima yoki organing oʻlishi; *osteonecrosis*, *i s f* — osteonekroz, suyak boʻlimining oʻlishi.

Klinik atamashunoslikni oʻzlashtirish metodikasi alohida atama elementlarning maʼnosini tushunish va yasama yoki murakkab atamalar yasash usullarini nazarda tutadi. Klinik atamalar odatda yasama yoki qoʻshma soʻzlardan ifodalanadi. Yasama soʻzlar *prefiks + oʻzak*; *prefiks + oʻzak + suffiks*; *oʻzak + suffiks*: *nephritis* - nefrit, buyrakning yalligʻlanishi; *para + neph* + *itis* — paranefrit, buyrak atrofi klechatkasining yalligʻlanishi va hokazo.

Qoʻshma soʻzlar ikki yoki undan ortiq oʻzakdan yasaladi. Yunoncha oʻzaklardan qoʻshma soʻz yasalganda koʻpincha «o» interfiles qoʻllanadi.

Masalan: *gastr + o + scopia* — gastroskopiya, gastroskop yordamida oshqozon shilliq pardasini tekshirish; *ot + o + rhin + o + logia* — meditsinaning quloq, burun, tomoq kasalliklarni davolash bilan shugʻullanuvchi boʻlimi. Lekin «o» unlisi tushib qolishi ham mumkin: *tonsillectomia* — tonzillektomiya — bodomchani toʻla olib tashlash.

Koʻpchilik yunon va lotin atamalari oʻzbek tiliga (oʻzbek tili grammatik qoidasiga asosan) tarjimasiz koʻchiriladi. Masalan: *chronicus*, *a, um* — xronik; *infarctus*, *us m* - infarkt. Baʼzi hollarda atama bilan birga uning tarjimasini ham berilishi mumkin. Masalan: *necrosis*, *i s f* - nekroz, oʻlish; *transplantatio*, *o n is, f* transplantatsiya, koʻchirib oʻtkazish. Bir soʻzli atamalar yasash uchun oʻzak va atama elementlarni bilish zarur. Meditsinaga oid atamalarda urgʻu qoʻyish qiyinchilik keltirib chiqaradi. *-ia* qoʻshimchasi bilan tugallanuvchi yunoncha klinik atamalarda urgʻu soʻz oxiridan 2-boʻgʻinga, *logia* soʻzida esa oxiridan 3-boʻgʻinga qoʻyiladi. Masalan: *nephrectomia*, *hemiplegia*, *hypertonia*, *biologia*, *physiologia*; *-pathia*, *-graphia*, *-phonia* atama elementlari meditsinaga oid atamalarda qoʻllanganda urgʻu soʻz oxiridan 2-boʻgʻinga, boshqa sohalarga oid atamalarda esa soʻz oxiridan 3-boʻgʻinga tushadi.

Solishtiring:

- ❖ mastopathia - sympathia
- ❖ cardiographia - photographia
- ❖ aponia - symphonia

Lotin va yunon tillarining ixcham va mukammalligi o'zbek tilida bir necha so'zda berilgan tushunchani bir so'zda ifodalash imkonini beradi.

Masalan: *stomatitis, i s f* - og'iz bo'shlig'i pardasining yallig'lanishi. Meditsinaga oid atamalarni o'rganishda so'z yasash vositalari va usullarini bilish katta ahamiyatga ega.

Ayrim yunon prefikslari birlamchi va ikkilamchi yoki ko'chma ma'noga ega. Birlamchi ma'noda ular ko'proq morfologik nomlarda, ko'chma ma'noda esa klinik atamalarda qo'llanadi. Shuningdek, lotin prefikslari lotincha negizga, yunon prefikslari esa yunoncha negizga qo'shiladi. Ba'zan istisno so'zlar ham uchrashi mumkin.

Misollar:

- ❖ Hypoglossus - til osti suyagi
- ❖ internus - ichki
- ❖ sublingualis - til osti
- ❖ epicardium - epikard

Istisno:

- ❖ Episternalis - to'sh usti
- ❖ Endocervicalis - bo'yin ichi

Mustaqil bajarish uchun mashqlar.

78-mashq. Quyidagi atamalar uchun umumiy AE (atama element) uniqlang, atamalarni tarjima qiling:

1. transplantatio

transfusio

hypertonia

supramandibularis

2. submandibularis

suprasternalis

mesoderma

infrasternalis

4. endoderma

dystonia

transversus

hypotonia

5. epistemalis

parastemalis
retromandibularis
transthoracalis

6. atonia

ectoderma
epidermis

79-mashq. Berilgan AE lardan atamalar yasang. AE va atamalarning ma'nolarini solishtiring:

- 1) inter (costalis, muscularis, vertebralis)
- 2) contra (tussim, lateralis, indicatio)
- 3) re (constructio, animatio, spiratio)
- 4) (a, dys, hyper, hypo) trophia
- 5) (meso, epi, hypo) gastrium

80-mashq. Berilgan atamalarni tarkibiy qismlarga ajratib ma'nosini tushuntiring:

extrapyramidalis, extramuralis (lat. *murus* — devor), paravesicalis, submandibularis, retrobuccalis, premolaris (dentes), subpleuralis, connectivus (*textus* - to'qima: necto - to'qimoq, birlashtirmoq), adducens (lot. *duco* - o'tkazmoq), abducens, abductio, praeglaucoma, praecancerosus, infraorbitalis, supraclavicularis, infratrochlearis, supratrochlearis, interclavicularis, interosseus, intralobularis, intramuscularis, parastemalis, epistemalis, suprastemalis, subcorticalis, subduralis (miya pardasi), epitympanicus, endocervicalis, applicatio (*aplico* - yopishtirmoq), antenatalis (lot. *natus* - tug'ilish), postnatalis, intertarsae, intranatalis, mesoduodenum, interalveolaris, subcutaneus, extrapulmonalis.

Uyga vazifa

81-mashq. Quyidagi ma'nolarni ifodalovchi atamalar yasang.

Yaqinlashtiruvchi muskul, uzoqlashtiruvchi muskul, til osti (yunon, lotin prefikslari bilan), operatsiyadan so'ng, kasallikni aniqlash, ishga layoqatsiz, ovqat hazm qilishning buzilishi, oldindan bilish, terining ichki (o'rta, tashqi) qavati.

82-mashq. Sifatlarni tarjima qiling.

Pastki jag' osti, ensa osti, til osti, bo'g'imlararo, muskullararo, to'sh orqasi, lunj orqasi, qorin tashqarisi, muskul ichi, qirg'oq tepasi, to'sh usti (2 xil

old qo'shimcha bilan), til osti, umurtqalararo, qorin orqasi, halqum orqasi, kapsula ichi, buyrak usti, ko'krak ichi.

83-mashq. Berilgan atamalarni lotincha yozing.

Diagnoz, invalid, ektoblast, transplantatsiya, distoniya, gipoksiya, gipertrofiya, prognoz.

Quyidagi maqollarni yod oling.

1. *De gustibus et coloribus non est disputandum* - Ta'm va rang haqida tortishmaydilar.

2. *Fecit quod potui, faciunt meliora potentes* - Men qo'limdan kelganini qildim, kim uddalasa undan yaxshiroq qilsin.

3. *Summumbonum medicinae sanitas* - Salomatlik tibbiyotning oliy maqsadidir.

Nazorat uchun savollar:

1. Klinik atamashunoslik deganda nimani tushinasiz?
2. Klinik atamalarni bilish veterinariya vrachi uchun nimaga kerak?
3. Atama elementlarning (AE) qanday turlari mavjud?

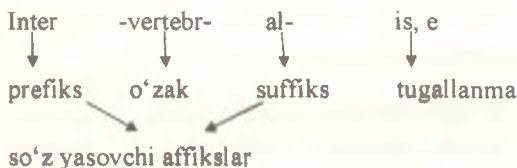
suffixes

16-Mavzu: Klinik atama, so'zlarning bo'linishi va yunonlotin atama elementlari. Suffiksatsiya.

Darsning maqsadi: So'z tarkibi, morfema turlari, morfem tahlil haqida bilib olish. Dasturlangan o'qitish usulidan foydalangan holda veterinariya tibbiyoti atamashunosligini o'rganish; murakkab atamalarni tahlil qilish va suffekslarni yasash ko'nikmalarini o'stirish.

Darsning mazmuni: So'z tarkibi quyidagi na mazmun, na shakl jihatidan bo'linmas, eng kichik ma'noli qismlar farqlanadi: *old qo'shimcha (prefiks), o'zak, suffiks va tugallanma (fleksiya)*. Ushbu eng kichik ma'noli qismlar morfema (yun. *morphe* - shakl) deyiladi. O'zakka nisbatan joylanishi bilan farq qiluvchi prefiks va suffiks birgalikda *so'z yasovchi affikslar (lot. affixus - qo'shimcha)* deyiladi. Ularning o'zakka qo'shilishidan yangi so'zlar - *yasama so'zlar* hosil bo'ladi. *Tugallanma* - grammatik ahamiyatga ega affiks bo'lib, shakl yasash (kelishik, son, rod) uchun xizmat qiladi. So'zni morfemalarga bo'lish *morfem tahlil* yoki *tarkibiy tahlil* deyiladi:

Tugallanmagacha bo'lgan so'zning o'zgarimas qismi leksik ma'no tashiydi va *so'z negizi* deb ataladi.

Bevosita tarkib (BT) ga ko'ra so'z yasalishi tahlili. So'z yasovchi va yasama negizlar.

So'z yasalishi tahlilining mohiyati – so'zdan ikki *bevosita tarkib* (BT) ni ajratib olishdir. Ular, qo'shilishi tufayli yasama so'z paydo bo'ladigan, yagona parcha (so'z yasovchi negiz) va affiks(lar). Morfem tahlilni so'z yasalishi tahlili orasidagi farqni quyidagi misolda namoyish etish mumkin. Morfem tahlil nuqtai nazaridan *interlobularis* - bo'laklararo sifati 5 morfemaga ajraladi: *inter-* (prefiks), *-lob-* (o'zak), *-ul-*, *-ar-* (suffiks), *-is* (tugallanma); so'z yasalishi nuqtai nazaridan esa 2 BT ajratiladi: *inter-* (prefiks) + *lobular(is)* (so'z yasovchi negiz):

- ❖ *so'z yasamaydigan negiz*
lob(us)
- ❖ *1-darajali yasama negiz*
lob-ul(us)
so'z yasovchi negiz
- ❖ *2-darajali yasama negiz*
lobul-ar(is)
so'z yasovchi negiz
- ❖ *3-darajali yasama negiz*
inter-lobular(is)
so'z yasovchi negiz

Termin so'zlarning bo'linishi va yunon-lotin termin elementlari (TE)

Bir qismi qandaydir boshqa so'zda qaytarilgan va ma'nolari jihatidan bo'g'langan so'zlar *bo'linuvchi* so'zlar hisoblanadi. Bo'linish *to'lliq* yoki *noto'lliq* bo'lishi mumkin:

1) **to'lliq bo'linish** – pod-algia (*yun.* pus, podos + algos), pod-o-metria (*yun.* metreo) va neur-algia (*yun.* neuron), my-algia (*yun.* mys, myos) hamda kephal-o-metria (*yun.* kephalos), thorac-o-metria (*yun.* thorax, thorakos);

2) yarim bo'linish – pod-agra (*yun.* podagra - oyoq uchun qopqon). So'zning birinchi qismi zamonaviy terminlar orasida uchragani uchun bo'linuvchi hisoblanadi, ikkinchi qismi – agra – esa amaliy jihatdan yagona.

Ko'plab qadimgi yunon va lotin tillari morfemalari terminshunoslikda o'ziga xos ma'noga, ba'zan ilgari ma'noning ona tiliga xos bo'lmagan yangi ma'noga ega bo'lishidir. Bunday ma'nolarni *terminologik* deb atash mumkin. Misol tariqasida, yunon so'zi *kytos* - idish lotinlashgan holi *cytus* "hujayra" ma'nosida o'zak morfema sifatida o'nlab terminlar – yasama so'zlar – tuzilishida muntazam ravishda qo'llaniladi. Yunon sifatleri suffiksi *-itis* dastlab "tegishlilik" umumiy ma'nosini bergan bo'lsa, hozirda "yallig'lanish" ma'noli termin otlar qismiga aylandi.

Termin elementlar. (TE). Mavjud bo'lgan yoki yangi terminlar yaratishda tayyor holda muntazam foydalaniladigan va terminshunoslikda unga berilgan tushunchani saqlaydigan yasama so'z qismi (morfema, morfemalar bloki) *termin element* (TE) deyiladi. Bunda yunon-lotin kelib chiqishli xalqaro termin elementining qaysi transkripsiya, lotincha yoki o'zbekcha, shaklida namoyonligi muhim ahamiyat kasb etmaydi.

Termin so'zni TE ga bo'lish uni morfemalarga bo'lish bilan har doim ham mos kelavermaydi, chunki ba'zi TE o'zida *bunin blok* – ikki-uch morfemaning bir butun qo'shilishini mujassam etgan. Bunday rasmiy va sermazmun muttasiligida ushbu morfemalar bloki bir turda hosil qilingan yasama so'zlar qatoridan bo'lib olinadi, mas: *asthen-opla*, *asthen-o-spermia*, *asthen-o-depressivus*, *asthen-isatto* terminlarida *asthen(o)-* (*yun.* *asthenes* - kuchsiz) blokli TE bo'lib olinadi. Ko'p uchrovchi TE *tom-ia* (*yun.* *tome* - kesish, qirqish), *rhap-ia* (*yun.* *rhaphe* - chok), *log-ia* (*yun.* *logos* - fan) – yasama negizning tugallanma qismi – tarkibi bo'yicha ikki morfemali: o'zak + so'zlarga «harakat, hodisa» umumiy ma'nosini beruvchi *-ia* suffiksi. Ko'p uchrovchi TE *ectomia* esa 3 ta qadimgi yunon morfemalaridan iborat: *ec-* old qo'shimchasi + *tome* o'zagi + *-ia* suffiksi.

So'z yasash usullari

So'z yasashning asosiy usullari *affiksli* yoki *affikssiz* bo'ladi. Affiksli so'z yasash – so'z yasovchi affikslar (prefiks, suffiks) ni so'z yasovchi negizga qo'shish orqali amalga oshiriladi. Affikssiz so'z yasash, asosan, murakkab so'zlarni hosil qilishda ishlatiladi.

Suffiksatsiya

Suffiksatsiya - deb suffiksni so'z yasovchi negizga qo'shishga aytiladi. Natijada olingan yasama negiz *suffiksial* deyiladi. Suffikslar muhim *tasniflash*

vazifasini bajaradi. Suffiksatsiyada soʻz yasovchi negiz sifatida turli soʻz turkumlari – ot, sifat, feʼldan foydalaniladi. Ayrim suffikslar faqat maʼlum bir soʻz turkumi negizi bilan qoʻshiladi, masalan: *-al, -ar* suffikslari ot negizi bilan, *-io, -or* suffikslari feʼl negizi bilan. Undosh harf bilan boshlanuvchi suffiksning soʻz oʻzagiga qoʻshilishi yordamchi unli orqali sodir boʻladi: *-i-*, odatda, lotin soʻzlarida va *-o-* yunon kelib chiqishli soʻzlarda, masalan: *lot. cruc-i-formis* - xochsimon; *tuberos-i-ias* - doʻmboqlik; *yun. bronch-o-genus* - bronxogen.

NB! Sifat yasalishida suffiks ot negiziga (qar. k. birlikda) qoʻshiladi: *thorax, acis* – *thorac-ic-us*; *cartilago, inis* – *cartilagin-e-us*.

Odatda, soʻz yasovchi negiz va suffiks bir tilga oid – yo lotin tiliga, yo yunon tiliga. Lekin terminshunoslikda *gibrid* soʻzlar ham kam emas, ayniqsa, sifatlar orasida, mas.: *brachi-al-is, acromi-al-is, pyramid-al-is, petr-os-us, arteri-os-us* soʻzlarida negiz yunoncha, suffikslar esa lotincha. Oʻzida ham yunon, ham lotin suffikslarini mujassam etgan sifatlar ham uchraydi: *spheno-id-al-is* (-id – *yun.*, -al – *lot.*).

Lotin va lotinlashgan yunon suffikslari

Ot yasovchi suffikslar

1. *Deminutivlar* – kichraytirish maʼnosini beruvchi otlar:

<i>Suffikslar</i>	<i>Soʻz yasovchi ot negizi</i>		<i>Yasama soʻz misollari</i>	
-ul- (us, a, um)	glob-us ven-a fren-um	kurra vena yugan	glob-ulus ven-ula fren-ulum	kurracha kichkina vena yugancha
-cul- (us, a, um)	canal-is aur-is gen-u	kanal quloq tizz	canal-i-culus aur-i-cula gen-i-culum	kanalcha quloqcha tizzacha
-ol- (us, a, um)	bronch-us are-a	bronx maydon	bronch-i-olus are-ola	bronxiola maydoncha
-ell- (us, a, um)	lam-ina cereb(rum)	varaqa katta bosh miya	lam-ella cereb-ellum	varaqa miyacha
-ill- (us, a, um)	mam(ma)	sut bezi	mam(m)-illa	koʻkrak soʻrgʻichi

NB! Soʻz yasovchi negiz I yoki II turlanishga mansub boʻlgan holatda yasama kichraytiruvchi ot (deminutiv) turlanishni saqlab qoladi. Boshqa holatlarda soʻz yasovchi negizning turlanishidan qatʼiy nazar I yoki II turlanishni oladi, mas.: *nodus, i m nodulus; vas, vasis n vasculum*.

Eslatma:

1) odatda, III turlanishdagi otlarning unli va aralash turlariga -cul- (us, a, um) suffiksi qo'shiladi: *collis*, is *m* – *colliculus* - tepalikcha; *auris*, is *f* – *auricula* - quloqcha; *rete*, is *n* – *reticulum* - to'rcha. Agar so'z yasovchi negiz sifatida III turlanishdagi otning undosh turi qo'llanilsa ham -cul- (us, a, um) ishlatiladi: *corpus*, oris *n* – *corpusculum* - tanacha; *vas*, *vasis n* – *vasculum* - tomircha.

2) avval undosh kelgan unli bilan tugallanuvchi o'zakka -ol- (us, a, um) suffiksi qo'shiladi: *arter-i-a* – *arteri-ola*: *fov-e-a* – *fove-ola*.

3) -il- suffiksi bilan ifodalangan so'zlar kichraytirish ma'nosini olib bo'lgan yasama negizlardan hosil bo'lgan 2-darajali kichraytiruvchi otlar hisoblanadi: *capsa* - idish, quti – *capsula* (1-darajali deminutiv) g'ilof, quticha – *caps-ella* (2-darajali deminutiv) kichik quticha.

4) o'zagida *r*, *l*, *m*, *n* undoshlarini tutgan so'zlardan deminutivlar -il- (us, a, um) yoki -elli- (us, a, um) suffikslari bilan hosil qilinadi: *cerebrum* – *cerebellum*, *scalper* (*scalprum* - tig', pichoq) – *scalpellum*.

5) kichraytirish ma'nosiga ega bo'lmagan otlarni deminutivlardan ajrata olish kerak: *macula* - dog'; *acetabulum* - quymuch kosasi.

6) ba'zi sun'iy yaratilgan terminlar kichraytirish ma'nosiga ega emas: *gastrula*, *blastula*, *morula*, *organella*.

2. Harakat va jarayonni anglatuvchi otlar:

Suffikslar	So'z yasovchi fe'l negizi (supin)		Yasama so'z misollari	
	flex-um	bukmoq	flex-io	bukish
-io- (tio, sio, xio)	transsudat-um	terga botmoq	transsudat-io	transsudatsiya

Eslatma:

1) -io- nafaqat harakat va jarayonni, balki shu harakat natijasini ham anglatishi mumkin: *decussatio* - kesishma (X shaklidagi hosila); *impressio* - botiq; *terminatio* - oxir.

2) -io- dan sun'iy hosil bo'lgan so'zlar orasida ba'zilar fe'l emas, ot negizidan kelib chiqqan: *decapsula-tio* - dekapsulatsiya, a'zo qobig'ini operativ olib tashlash; *hepatis-a-tio* - jigarlanish, o'pka to'qimasining zichlashishi.

3. Harakat bajarilayotgan predmet (a'zo, asbob, uskuna), faoliyatni amalga oshirayotgan shaxsni anglatuvchi otlar:

<i>Suffiks-lar</i>	<i>So'z yasovchi fe'l negizi (supin)</i>		<i>Yasama so'z misollari</i>	
-or- (tor, sor, xor)	adduct-um flex-um extens-um curat-um extract-um	yaqinlashtirmoq bukmoq yozmoq g'amxorlik qilmoq chiqarmoq	m. adduct-or m. flex-or m. extens-or curat-or extract-or	yaqinlashtiruvchi bukuvchi yozuvchi vasiy ekstraktor

4. Harakat natijasini anglatuvchi otlar:

<i>Suffiks-lar</i>	<i>So'z yasovchi fe'l negizi (supin)</i>		<i>Yasama so'z misollari</i>	
-ura- (tura, sura, xura)	rupt-um apert-um incis-um flex-um	uzmoq ochmoq o'ymoq bukmoq	rupt-ura apert-ura incis-ura flex-ura	uzilish tuynuk o'yma bukilma

Sifat yasovchi suffiksalar

1. So'z yasovchi negizda ko'rsatilgan belgiga boy bo'lish ma'nosini anglatuvchi sifatlar:

<i>Suffiks-lar</i>	<i>So'z yasovchi ot negizi</i>		<i>Yasama so'z misollari</i>	
-os- (us, a, um)	squam-a fibr-a infect-io	tanga tola yuqish	squam-osus fibr-osus infecti-osus	tangali tolali yuqumli

2. So'z yasovchi negizda ko'rsatilgan belgiga tegishlilik ma'nosini anglatuvchi sifatlar:

<i>Suffiks-lar</i>	<i>So'z yasovchi ot negizi</i>		<i>Yasama so'z misollari</i>	
-al- (is, e)	coron-a	toj	coron-alis	toj tomirga oid; tish tojiga oid
-ar- (is, e)	clavicul-a	o'mrov	clavicul-aris	o'mrovga oid
-ic- (us, a)	thorax, acis zygoma, atis	ko'krak qafasi yonoq	thorac-icus zygomat-icus	ko'krakka oid yonoqqa oid

um)	gaster, tris	me'da	gastr-icus	me'daga oid
-e-	perone	kichik boldir	peron-eus	kichik
(us, a, um)	pharynx, ngis oesophag-us	suyagi halqum qizilo'ngach	pharyng-eus oesophag-eus	boldirga oid halqumga oid qizilo'ngachga oid
-in- (us, a, um)	palat-um uter-us pelv-is	tanglay bachadon chanoq	palat-inus uter-inus pelv-inus	tanglayga oid bachadonga oid chanoqqa oid

Eslatma:

1) agar so'z yasovchi negizlar -lyoki -r bilan tugallansa, -al/-ar-suffikslari dissimilatsiyasi ro'y beradi: *vertebralis, clavicularis*.

2) -al/-ar- suffiksli bir qator sifatlar «o'xshashlik» nostandart umumiy ma'no tashiydi: *circularis* - doiraviy; *reticularis* - to'rsimon; *pyramidalis* - piramidasimon.

3. So'z negizida ko'rsatilgan belgiga o'xshashlik ma'nosini anglatuvchi sifatlar:

Suffikslar	So'z yasovchi ot negizi		Yasama so'z misollari	
-ide- (us, a, um)	rhombos delta	romb delta	rhombo-ideus delto-ideus delto-ides	rombsimon deltasimon
-form- (is, e)	crux, crucis	xoch	cruci-formis	xochsimon

Bu turdagi ko'pchilik sifatlar XVII asrda anatomlar tomonidan sun'iy yaratilgan. Ulardan ayrimlari, mas., *m. arytaenoideus* - cho'michsimon mushak; *m. hyoideus* - asl. ipsilonsimon mushak (ypsilon, υ), *m. mastoideus* - so'rg'ichsimon mushak; *m. pterygoideus* - qanotsimon mushak, umuman so'z yasovchi negizda berilgan jismlarga o'xshash emas. Bunday «ziddiyat» bilan *vena mastoidea* - so'rg'ichsimon vena termini ham taqdirlangan, negaki u so'rg'ichga o'xshamaydi; uning nomi *processus mastoideus* - so'rg'ichsimon o'simtga tegishliligi bilan tushuntiriladi. *venae sigmoideae* terminiga ham monand sabab topamiz: ushbu termin bilan ifodalangan venalar sigma yunon harfiga umuman o'xshamaydi, ammo ular *colon sigmoideum* - sigmasimon chamber ichakka tegishli.

4. So'z yasovchi negizda ko'rsatilgan belgini tashuvchi ma'nosini anglatuvchi sifatlar:

<i>Suffikslar</i>	<i>So'z yasovchi ot negizi</i>		<i>Yasama so'z misollari</i>	
-fer (us, a, um)	semen, inis sudor, oris	urug' ter	semin-i-fer sudor-i-fer	urug'ga oid (urug' tashiydigan) terga oid
-phor- (us, a, um)	Oon	tuxum	oo-phorus	tuxum tashiydigan

5. Negizda ko'rsatilgan belgini 1) "tug'diradigan, yetishtiradigan, chaqiradigan" (faol ma'no); 2) "tug'iladigan, chaqiriladigan" (sust ma'no) anglatuvchi sifatlar:

<i>Suffikslar</i>	<i>So'z yasovchi ot negizi</i>		<i>Yasama so'z misollari</i>	
-gen- (us, a, um) -genes	cancer pyon enteron	saraton yiring ichak	cancero-genus pyo-genus entero-genus	saraton chaqiradigan yirinlatadigan; yiringlagan ichak kasalligi sababli

Mustaqil bajarish uchun mashqlar.

84-mashq. O'zbek tiliga tarjima qiling:

Tuberalis, tuberosus, tuberculum, tuberositas, tubercularis; tubus, tubulus, tuba, tubula, tubalis; bulla, bullosus; capitulum, capitalis; denticulus, dentalis; vesicula, vesicularis.

85-mashq. Qo'shimchalarni belgilang, so'zlarni o'zbek tiliga tarjima qiling:

Cuticula, tuberculum, mammilla, frenulum, glomerulum, ossiculum, ventriculus, corpusculum, lingula, lingualis, lingularis, radicula, ventralis, dorsalis, tympanicus, caninus, meningeus, membranousus, cardiogenus (*yun.* cardia - yurak), spongiosus, analis, femoralis, geniculum, maxillaris, mandibularis, mucosa, serosa, granulosus, alveolaris, gluteus, coccygeus, carpeus, parotideus, tarseus, phalangeus, caroticus, pubicus, neurogenus.

86-mashq. -io qo'shimchasi yordamida fe'l negizidan ot yasang.

Resectum - kesib olmoq, qirqib olmoq; extirpatum - ildizi bilan yulib olmoq; sectum - kesmoq, qirqmoq; punctum - sanchmoq; extractum - chiqarmoq; extensum - uzatmoq, cho'zmoq, obturatum - tiqinlamoq; oclusum - bekitmoq; contractum - tortmoq; luxatum - chiqmoq, siljimoq; invasum - bostirib kirmoq; transfusum - quymoq; secretum - ajratmoq; depressum -

tushirmoq, bosmoq; commotum - chayyqatmoq; compressum - qismoq; infectum - singdirmoq, yuqtirmoq; selectum - tanlamoq; mutatum - o'zgartirmoq; injectum - ichiga tashlamoq; perforatum - teshib o'tmoq.

87-mashq. Ma'no jihatidan so'z yasovchi qo'shimchalardan foydalangan holda sifat yasang:

«- simon, o'xshash» - xanjar (*yun.* xiphos), bigiz (*yun.* stylos), pona (*yun.* sphen), trapetsiya (*yun.* trapezion), o'rtgimchak to'ri (*yun.* arachne), qalqon (*yun.* thyreos), qanot (*yun.* pteryg-), so'rgg'ich (*yun.* mastos), pona (*lot.* cuneus), zamburug' (*lot.* fungus), duk (*lot.* fusuum), chuvalchang (*lot.* vermis).

«ko'p, boy» - tolali, shilliqli, g'orli, gangliyli, koptokchali, donchali, tomirchali, do'mboqli.

«tegishli, oid» - ko'krak qafasi; iga tegishli, nog'oraga oid, diafragma o'ld, uyqu arteriyasiga oid, me'daga oid, limfaga oid, ko'ruv bo'rtig'iga oid, siydik nayiga oid.

Uyga vazifa

88-mashq. -or qo'shimchasi yo'rdamida fe'l negizidan ot yasang.

Constrictum - toraytirmoq; depressum - tushirmoq, bosmoq; injectum - ichiga tashlamoq; supinatum - to'ntartirmoq, ag'darmoq; erectum - to'g'rilamoq; monitum - eslatmoq, nazorat qilmoq; excavatum - o'yib olmoq; acceptum - qabul qilmoq; receptum - olmoq; ordinatum - tartibga solmoq.

89-mashq. -ura qo'shimchasi yo'rdamida fe'l negizidan ot yasang.

Junctum - bog'lamoq; strictum - toraymoq; curvatum - egmoq; fissum - tilmoq, yormoq; comissum - biriktirmoq; sutum - tikmoq; fractum - sindirmoq, buzmoq.

90-mashq. Klinik terminlarni tarjima qiling:

Perforatio appendicis, abscessus chronicus, abscessus hepatis ascaridosus, glaucoma malignum pigmentosum, glaucoma juvenile, polypus mucosus simplex, polypus fibrosus, cancer papillaris, eruptio medicamentosa, ulcus gangraenosum, cysta dentalis radicularis, cysta bronchogena, cysta palatina, cancer pulmonis.

91-mashq. Termin-so'z tuzilmalarini o'qing. Suffikslarni ajrating, ma'nosini tahlil qiling.

1. necrosis pulpae
2. resection apices radices dentis
3. dermatitis faciei (dermato-teri)
4. papillae fungiformes linguae

5. pulpitis diffusa acuta	6. periodontitis acuta
7. parodontosis chronica	8. fractura mandibulae
9. glossitis purulenta profunda	10. pulpitis gangraenosa chronica
11. glossitis rhomboidea.	12. perforatio parietis sinus maxillaris

92-mashq. Termin-so 'z tuzilmalarini lotin tiliga tarjima qiling:

1. Tanglayda yiring bo 'lishi (tilning, pulpaning)
2. Tishning kraiesi (tishlarning)
3. Chuqur yiringli o'yma
4. Kariesli tish (tishlar)
5. Kariesli bo'shliq (dog')
6. Katta shikastlanish (kichik)

Quyidagi maqollarni yod oling.

1. *Semper avarus eget* - Xasisning qomi to,,ysa ham ko,,zi to,,ymaydi.
2. *Si vera narretis, non opus sit testibus* - Agar haqiqatni gapirsangiz, guvohga hojat yo'q.
3. *Sol lucet omnibus* - Quyosh hammaga teng boqadi.

Nazorat uchun savollar:

1. So'z qanday tarkibiy qismlar yordamida yasaladi?
2. So'z yasovchi va yasama negizlar deganda nimani tushunasiz?
3. Suffiksatsiya nima?
4. Ot yasovchi suffikslar qaysilar?
5. Sifat yasovchi suffikslar qaysilar?

Leksik minimum

abscessus, us *m* - abscess
 cancer, cri *m* -saraton
 cysta, ae *f* - pufak, kista
 coma, atis *n* - koma, behush holat
 diabetes, ae *f* - diabet
 diffusus, a, um - tarqalish, diffuz
 fractura, ae *f* - sinish
 gangraenosus, a, um - gangrenali
 hernia, ae *f* - churra
 icterus, i *m* - sariqlik
 infantilis, e - bolalarga xos

acutus, a, um - o'tkir
 comatosus, a, um - komaga oid
 caries, ei *f* - karies, suyakchirishi
 cystosus, a, um - kistali
 diabeticus, a, um - diabetga oid
 eczema, atis *n* - chillara yara, ekzema
 gangraena, ae *f* - qorason, gangrene
 glaucoma, atis *n* - nazla, glaukoma
 hernialis, e - churraga oid
 ileus, i *m* - ichak tutilishi
 infectio, onis *f* - yuqish, infeksiya

infectiosus, a, um – yuqumli
juvenilis, e - o‘spirinlarga xos
malignus, a, um - yomon sifatli, xavfli
paralysis, is *f* - falaj, shol
paresis, is *f* - parez, yarim falaj
senilis, e - qarilikka xos
spasticus, a, um - spazmga oid
ulcus, eris *n* - yara
varix, icis *m, f* - vena tuguni
traumaticus, a, um - shikastlanishga oid
varicosus, a, um - kengaygan venaga oid
volvulus, i *m* - ichaklarning buralib qolishi
colica, ae *f* - qorinda to‘satdan bo‘ladigan oq‘riq (sanchiq)

inflammatio, onis *f* - yallig‘lanish
morbus, i *m* - kasallik
oedema, atis *n* - shish
paralyticus, a, um - falajlikka oid
pneumonia, ae *f* - zotiljam
spasmus, i *m* - tirishish, spazm
trauma, atis *n* - shikastlanish
ulcerosus, a, um - yarali

Prefixes

17-Mavzu: So‘z yasash usullari. Prefiksatsiya.

Darsning maqsadi: Ko‘p qo‘llaniluvchi anatomik prefikslarni *bilib olish*. Berilgan ma‘noda prefiksli va prefiks-suffiksli yasama so‘zlarni tahlil va hosil *qila olish*. (*Tana tuzilishiga va yuz soxasini ifodalovchi TE*)

Darsning mazmuni: *Prefiks bu* - so‘z boshida joylashgan so‘z elementi. Bir prefiks o‘rniga boshqa prefiksni qo‘yish so‘z ma‘nosini o‘zgartiradi. Prefiks, odatda, son, vaqt, makon yoki inkorni ifodalaydi. Ushbu darslikda prefiks yakka holda kelsa, oxiriga defis qo‘yiladi.

Prefiksatsiya – old qo‘shimchani (prefiksni) o‘zakka qo‘shish, bunda ma‘no o‘zgarmaydi, balki ushbu tushunchaga *lokalizatsiyasi* (yuqori, quyi, oldingi, orqa), *yo‘nalishi* (yaqinlashish, uzoqlashish), *kechishi* (ilgari, keyin), *mavjudligi* yoki *inkor etishi* kabi tarkibiy qismni qo‘shadi.

Prefikslar ko‘makchilardan rivojlangan, shuning uchun ularning o‘z ma‘nosi tegishli ko‘makchilarniki bilan mos keladi.

Ba‘zi prefikslarning o‘z ma‘nosi asosida *ikkilamchi, ko‘chma* ma‘nolar yuzaga kelgan. Shu tarzda yunon ko‘makchisi *para* (atrofi, yoni) da ko‘chma ma‘no “chekinish, og‘ish, ma‘lum hodisaning tashqi namoyon mohiyatiga mos kelmaslik” rivojlangan, mas.: *paranasalis* – burun atrofi; *paramnesia* (*yun. mnesis* - xotira) – xotira buzilishi va yolg‘on xotiraning yuzaga kelishi; *paratyphus* – Salmonella avlodiga mansub ma‘lum bakteriyalar tomonidan qo‘zg‘atiluvchi odam yuqumli kasalliklar guruhining umumiy nomi bo‘lib, ich

terlama (qorin tifi) alomatlariga o'xshash (!) ba'zi klinik ko'rinish bilan xarakterlanadi.

Morfologiya fan sohalarida qo'llaniluvchi tushunchalarda AE-prefikslar o'z ma'nosiga ega. Patologik holatlar, kasalliklar, a'zo faoliyatining buzilishlarini ifodalovchi terminlarda esa AE-prefikslar ikkilamchi ma'noda foydalaniladi, misol uchun *anat. hypogastrium* - qorin osti; *pat. fiziol. hypotonia* - mushakning yoki kavak a'zo mushak qavatining tonusi tushishi.

Anatomik nomenklaturada lotin prefikslari, patologik anatomiya, fiziologiya, klinika fan sohalarida esa yunon prefikslari ustunlikka ega. Biroq istisnolar ham uchrab turadi: *epicranialis* - kalla usti, *epifascialis* - fassiya usti, *endocervicalis* - bo'yin ichi.

NB! Prefikslarning negizga qo'shilishida negizning boshlang'ich tovushi ta'siri ostida prefiksda o'zgarish sodir bo'lishi mumkin. Bu, asosan, assimilatsiyada (*lot. assimilatio* - qiyoslash, o'xshatish) namoyon bo'ladi: prefiksdagi so'nggi undosh so'z yasovchi negizning boshlang'ich tovushiga to'liq yoki qisman qiyoslashadi, masalan: *ad*-prefiksi *e, f, g, n, p* boshlang'ich undoshlari oldida mos ravishda *ac-, af-, ag-, an-, ap-* ga to'liq qiyoslashadi; prefikslardagi so'nggi *n* boshlang'ich *b, p* oldida *m* ga o'tadi yoki *l, m, r* oldida to'liq assimilatsiyaga uchraydi. Ba'zi lotin prefikslarida *eliziya*, ya'ni so'nggi undoshning tushib qolishi mumkin, masalan: *ex-* va *e-*; *con-* va *co-*; *dis-* va *di-*. Yunon prefikslari *ana-, dia-, cata-, meta-, para-, anti-, epi-, apo-, hypo-, meso-* da eliziya so'nggi unli negizning boshlang'ich unlisi oldida tushib qolishi bilan namoyon bo'ladi. Shu bilan unilarning qator kelishi bartaraf etiladi, masalan: *met-encephalon* (meta+encephalon), *di-encephalon* (dia+encephalon).

Ko'p qo'llaniluvchi yunon-lotin prefikslari

Prefikslar		Ma'nosi	Misollar	Tarjimasi
<i>Lot.</i>	<i>Yun.</i>			
ad- (ac-, af-, al-, an-,		yaqinlashish, birlashish, qo'shilish	ad-ductio ag-gluntinatio	yaqinlashtirish yopishtirish
ap-, as-, at-)			ad-nexa (an-nexa) af-ferens as-sistens	o'simtalar olib keluvchi yonda turuvchi
ab- (abs-, a-)	apo- (ap-, aph)	uzoqlashish	ab-oralis abs-tinentia a-vulsio apo-physis	og'izdan uzoqda tiyilish uzilish o'siq

			aph-aeresis (apo+haeresis)	aferez (tortib olish)
intra-, intro-	endo-, ento-	ichkari, ichki	intra-abdominalis intro-itus endo-scopia ento-derma	qorin ichi kirish tana bo'shliqlari va kanallarini vizual tekshirish usuli ichki pushtyaprog'i

Eslatma: *Intra-* "vaqt mobaynida" ma'nosiga ham ega: *intra-vitalis* - tiriklikdagi.

extra-, extero-	ecto-, exo-	tashqari, tashqi	extra-uterinus extero-receptor ecto-derma exo-glossia	bachadondan tashqari tashqi muhitdan taassurotni qabul qiluvchi retseptor tashqi pushtyaprog'i tilning yiriklashib og'izdan chiqib turishi
infra-, sub-	hypo- (hyp-)	ost, quyi, pastki normadan kam	infra-scapularis sub-acromialis hypo-gastrium	kurak osti akromion osti qorin osti hypotonia
supra-, super-	hyper-, epi-	usti yuqori normadan ortiq	supra- scapularis supra- acromialis super-medialis epi-gastrium epi-glottis	kurak usti akromion usti yuqori medial qorin usti hiqildoq usti sohasi hypertonia

ante-, prae- (pre-), pro-	pro-	oldingi, old; oldin, avval	ante-brachium prae-senilis pro-lapsus pro-nephros	bilak qarilikdan oldin a'zo tushib qolishi buyrak oldi
post-	meta- (met-)	keyin, so'ng	post-nasalis meta-thalamus met- encephalon	tug'ruqdan keyin ko'ruv bo'rtig'i orti miya qismi

Eslatma: *meta-* "bir joydan yoki holatdan boshqasiga o'tish", "o'zgarish" ikkilamchi, ko'chma ma'nolariga ham ega: *meta-stasis* - patologik materialning organizm bir joyidan boshqa joyiga ko'chishi; *meta-bolismus* (*yun.* *metabole*) - moddalar almashinuvi.

inter-	meso- (mes-), dia- (di-)	oraliq, ora, o'rt	inter-muscularis meso-derma dia-physis di-encephalon	Mushaklararo, o'rt
				pusht yaprog'i, suyaklarning o'rt
				qismi, oraliq miya

NB! *meso-* prefiksi qorin ichi a'zosini anglatuvchi negizga qo'shilib, ushbu a'zoning tutqichini hosil qiladi: *meso-colon* - chambarichak tutqichi; *meso-gastrum* - me'da tutqichi.

dia- prefiksining o'zga ma'nosi quyidagi jadvallarda berilgan.

circum-	peri-, para- (par-)	atrof, old	circum-analis peri-arterialis peri-cranium gl. par-otis para-metrium	orqa peshov atrofi arteriya atrofi kalla suyak usti pardasi quloq oldi bezi bachadon atrofi kletchatkasi
---------	------------------------	------------	--	--

NB! *peri-* prefiksi a'zo nomi bilan birga ushbu a'zoni qoplab turgan tashqi qobiq, g'ilof, to'qima, qorin pardani bildiradi: *peri-metrium* - bachadon seroz (qorin pardaga oid) pardasi; *peri-osteum* - suyak usti pardasi; *peri-bronchitis* - bronxni o'rab turuvchi to'qima yallig'lanishi; *peri-nephritis* - buyrak fibroz g'ilofining yallig'lanishi.

para- prefiksi ichki a'zo nomi bilan birga ushbu a'zoni atrofidagi kletchatka (siyrak tolali biriktiruvchi to'qima) ni anglatadi: *para-nephritis* - buyrak atrofi kletchatkasi yallig'lanishi.

para- prefiksi "normadan og'ish", "berilgan so'z yasovchi negizdan farqlanuvchi" ikkilamchi ma'nolariga ham ega: *par-acusis* - eshitish taassurotlarini noto'g'ri yoki o'zgargan idrok qilish; *para-struma* - qalqon oldi bezlarining bo'qoqni eslatuvchi gipertrofiyasi.

trans-		orqali; ma'lum chegarada harakatlanish	trans-thoracalis trans-plantatio	ko'krak qafasi orqali ko'chirib o'tkazish
per-	dia-	orqali; harakat ma'nosining kuchayishi	per-foratus per-tubatio per-sistens per-tussis dia-rrheo (dia+rrheo)	Teshilgan bachadon naylarini shishirish qolishining davom etishi ko'kyo'tal ich ketishi
retro-		orqa, ort	retro-nasalis retro-sternalis retro-versio retro-gnathia retro-bulbaris	burun orti to'sh orti orqaga burilish, og'ish yuqori jag'ning ortga siljishi ko'z olmasi orti
re-		qaytalanish, takrorlanish; javoban, qarshi harakat	re-spiratio re-currens re-animatio re-fluxus	nafas olish qaytalanuvchi jonlanish teskari oqim
con- (com-, cor-, col-, co-)	syn- (sym-, sy-)	birgalikda; aloqa, bog'lanish, bilan, birikish	con-junctiva m. con-strictor com-missura m. com-pressor con-tractio cor-rectio syn-apsis	ko'zning biriktiruvchi to'qimali pardasi toraytiruvchi mushak bitishma toraytiruvchi mushak qisqarish

			sym-biosis sy-stole	to'g'rilanish ikki neyron hamda asab va mushak birlashish joyi birga yashash sistola
contra-	anti- (ant-)	qarama-qarshi, qarshi, holat, harakat	contra- lateralis anti-tragus ant-acidum	qarama-qarshi tomonda joylashgan quloq yumshog'iga qarshi kislotaga qarshi
	ana-	pastdan yuqoriga ko'tariluvchi harakat; harakat tiklanishi	ana-crota ana-biosis (ana+bioo) ana-mnesis	(yun. krote - zarba) puls to'liqini ko'tariluvchi qismi hayot jarayonlarining vaqtinchalik sekinlashishiyoki to'xtashi anamnez

ana- prefiksi "so'z yasovchi negiz ifodalagan man'oga qarama-qarshi harakat, holat" ma'nosiga ham ega: *ana-toxinum* - zahrini yo'qotgan toksin.

	cata-	yuqoridan pastga tushuvchi harakat; harakat ma'nosining kuchayishi	cata-crota cata-mnesis	puls to'liqini tushuvchi qismi (yun. katamnemoneuo - eslamog) katamnez
(im-, il-, ir-)	en- (em-)	Ichida	in-cretorius im-pressio en-tropion en-cephalon em-bolia	ichki sekretsiyaga oid botiq qovoqning ichkariga buralib qolishi bosh miya

				(yun. ballo - tashlamoq) emboliya
ex- (ef-, e-)	ec-, ex-	Ichidan	ex-cretorius ef-ferens e-missarium ec-topia ex-ostosis	tashqi sekretsiyaga oid olib ketuvchi bitiruvchi (olib chiquvchi kanal) (yun. topos - joy) a'zoning tug'ma siljishi (yun. osteon - suyak)suyakda o'siq
in- (im-, il-, ir-)	a-(an-)	so'z yasovchi negiz belgini inkor etilishi yoki yo'qligi	in-sufficiencia in-nocens im-potentia im-munitas ir-regularis a-pathia an-algesia	yetishmovchilik ziyonsiz quvvatsizlik (asl. majburiyatdan ozodlik) immunitet nomuntazam hissiy befarqlik og'riqsizlantirish, og'riqli qo'zg'alishlarni sezmaslik
	dys-	buzilish, qiynalish faoliyatning buzilishi normadan sfat yoki miqdoriy og'ishi	dys-tonia dys-uria	tonusning buzilishi bovu buzilishi

	eu-	normal faoliyat; to'g'ri; yaxshi holatda	eu-rythmia eu-pnoë	to'g'ri ritm normal nafas
dis- (dif-, di-)	dia-	bo'linish, ajralish, ayrilish	dis- seminatio di-vergentia dif-fusus dia-lysis dia-gnosis	tarqalish ayrilish yoyilish taqsimlanish tashxislash
de- (des- , se-		ajratish, yo'qotish	de-pilatio des-infectio de-generatio de-ferens se-paratio se-cretio	soch yulish zararsizlantirish tubanlashish olib boruvchi bo'lish ajratish

de-prefiksi pastga harakatni ham bildirishi mumkin: *m. de-pressor* - tushiruvchi mushak.

Prefiks-suffiksli yasama so'zlar

O'zakka, negizga, prefiks va suffiksning bir vaqtda qo'shilishi oqibatida hosil bo'lgan so'zlar *prefiks-suffiksli yasama so'zlar* deyiladi. Shu tariqa qadimgi yunon terminshunosligida *hypo-gastrum* (yun. hypogastrium) - qorin quyi sohasi, *mes-enterum* (yun. mesenterion) - tutqich terminlari hosil bo'lgan. Natijada shunday qolip asosida *mesogastrium*, *epigastrium* terminlari va barcha tutqich nomlari (mesometrium, mesovarium va h.). Dastlab *epithellum* ko'krak so'rg'ichi ustidagi yupqa terini anglatgan (yun. *thela* - so'rg'ich), keyinchalik bu terminning ma'nosi kengaygan va shu qolip asosida *mesothelium*, *endothelium* terminlari yaratilgan.

Mustaqil bajarish uchun mashqlar.

93-mashq. Berilgan terminlarning ma'nosini tushuntiring.

Infraorbitalis, *supraclavicularis*, *infratrochlearis*, *supratrochlearis*, *interclavicularis*, *interosseus*, *intraorbularis*, *intramuscularis*, *parasternalis*, *episternalis*, *suprasternalis*, *subcorticalis*, *subduralis*, *epitympanicus*,

endocervicalis, applicatio (*lat. applico* - qo'ymoq), antenatalis (*lot. natus* - tug'ilish), postnatalis, intertanea, intranatalis, mesoduodenum, interalveolaris, subcutaneus, extrapulmonalis, extrapyramidalis, extramuralis (*lot. murus* - devor), paravesicalis, submandibularis, retrobuccalis, premolares, subpleuralis, connectivus (*lot. necto* - to'qimoq, biriktirmoq), adducens (*lot. duco* - olib hormoq), abducens, abductio, praeglaucoma, praecancerosus.

94-mashq. Atamalardag prefikslarni aniqlab tagiga chizing.

1. analgesia - og'riq xissni yo'qotish, analgeziya;
2. conjunctiva - ko'zning biriktiruvchi pardasi, konyuktiva;
3. exoglossia - tilning kattalashishi, uning og'iz bo'shlig'idan tashqariga chiqib qolishi, egzoglossiya;
4. endoscopia - tananing bo'shliqlari va kanallarini ko'z orqali o'rganish usullari, endoskopiya;
5. epiglottis - nadgortanik;
6. entropion - qovoqning ichkariga o'girilib qolishi;
7. immunitas - yuqumlikka chiqamlilik, kasalliklar, immunitet;
8. metathalamus - miyaning ko'rish do'mbog'ining orqasida;
9. parotis (ot- -uxo) - quloq oldi bezi;
10. prognathia - yuqori jag'ning oldinga siljishi, prognatiya;

95-mashq. Berilgan terminlarni lotin tiliga tarjima qiling.

Mushak ichi, qirg'oq usti, to'sh usti (ikki turli prefiks bilan), to'sh osti, chakka osti, umurtqalararo, qorin parda orti, halqum orti, g'ilof ichi, buyrak usti, ko'krak ichi.

Uygu vazifa

96-mashq. Terminlarni te'ldiring:

1. Sezgining yoqolishi, reaktivlik yoqolishi: ...ergia
2. Xid bilishning yoqolishiyoki buzulishi: ...osmia
3. Yutishning qiyinlashishi: ...phagia
4. Qiyshayish (uzoqlashishi), misol uchun tish ildizi: ...viatio
5. Yuqori jag'ning orqaga siljishi ...gnathia
6. Pastki jag'ning oldinga siljishi: ...genia
7. Tiklanishi (misol uchun tishning ildizi): ...plantatio
8. Ajralishning kamayishi (so'lak): ...secretio
9. Yuqori umumlashgan tishlar: ...odontia

97-mashq. Berilgan terminlarning ma'nosini tushuntiring.

Metathalamus, hypothalamus, epithalamus, epitympanum, epiphysis (*yun.* phyo - o'smoq), diaphysis, metaphysis, apophysis, decapitatio (doyalikda - homilani yo'qotuvchi opertiya), decompressio (*lot.* compressio - qisilish), eutopia (*yun.* topos - joy), dystopia, revaccinatio, reinfectio, regeneratio, degeneratio, antagonismus (*yun.* agon - kurash), invalidus (*lot.* validus - kuchli), conjunctiva, collectivus.

98-mashq. Atamalardagi prefikslarni aniqlab tagiga chizing.

1. parodontosis - paradont kasalligi (parodontium – paradont – tishning ildizi sohasidagi anatomic o'zgarishlar yig'indisi) parodontoz.
2. periodontium - tishning suyak usti pardasi – biriktiruvchi to'qima. tish devori va tish ildizi orasidagi bo'shlig'ini to'ldiruvchi periadont;
3. retronasalis - burunning orqa qismi;
4. retrognathia - yuqori jag'ning orqaga siljishi, retrognatiya;
5. respiratio - nafas olishi, respirasiya ;
6. recurrens - oqaga qaytuvchi, rekurrentniy;
7. sesretio - ajratish, sekretsiya;
8. anabiosis - (*gr.* anabiosis -tirilmoq) – tirik organizmning vaqtinchalik

99-mashq. Berilgan terminlarni lotin tiliga tarjima qiling.

Pastki jag' osti, ensa osti, til osti (asabi), til osti (yo'li), bo'g'imlararo, qovurg'alararo, mushaklararo, to'sh orti, lunj orti, qorin pardadan tashqari,

• **Quyidagi maqollarni yod oling.**

1. *Facile dictum, difficile factum* – Oson aytmq, qiyin qilmoq.
2. *Othum post negotium* – Ishdan keyingi hordiq
3. *Salus republicae suprema lex* - Davlat farovonligi – oliy qonun.

Nazorat uchun savollar:

1. Qaysi lotin va yunon prefikslar "orqali" biror narsa orasida bo'lish ma'nosini bildiradi?
2. Qaysi prefikslar funksiya buzilishi, ma'nosini bildiradi?
3. O'zbek tilidagi "qarshi" prefiksi lotin va yunon tilidagi qaysi prefikslarga mos keladi?
4. Endoderma, mesoderma, ektoderma so'zlaridan qaysi biri terining ichki qavati hisoblanadi?

18-Mavzu: Klinik atamalarining tuzilishi. Yunon-lotin dubletlari va yakka termin elementlari.

Darsning maqsadi: Murakkab soʻzlar yasash qoidalarini; dublet va yakka TE minimumini; klinik terminlar oʻziga xos xususiyatlarini bilib olish. Talabalarda murakkab soʻzlarning rasmiy va sermazmun (semantik) tomonlarini tahlil qilishni; yunon-lotin dubletlarini anatomik yoki klinik terminshunoslikga mos ravishda farqlab qoʻllay olish koʻnikmasini oshirish.

Darsning mazmuni: Veterinariya klinik terminologiyasi kasal hayvonlarni davolash bilan bevosita bogʻliq boʻlgan veterinariya fanlarining atamalari toʻplamidir. Klinik terminologiyada asosiy til yunon tilidir. Klinik terminologiyada asosiy tarkibiy-semantik birlik soʻz emas, balki termin elementidir.

Murakkab soʻzlar

Agar soʻz yasovchi negizlar ikki va undan ortiq boʻlsa, yasama soʻz *murakkab soʻz* hisoblanadi. Murakkab soʻzlar ikki usulda hosil qilinadi: toza qoʻshish yoki suffiksatsiya bilan birga qoʻshish. Toza qoʻshishda soʻnggi, *tayanch qism* mustaqil soʻz holida ifodalanadi. Ushbu qism soʻzni grammatik jihatdan shakllantirib, maʼlum bir soʻz turkumiga mansubligini belgilaganligi uchun tayanch qism deyiladi, masalan: *glossopharyngeus* birinchi komponent *glosso-* + ikkinchi, *taynach*, komponent *pharyngeus* (I guruh sifati); *rhinencephalon* birinchi *rhin-* + ikkinchi, *taynach*, *encephalon* (II turlanishdagi ot). Termin elementi - bu bir necha atamalarda muntazam takrorlanadigan, maxsus maʼnoga ega boʻlgan komponent.

Masalan, *kardiologiya* - yurak-qon tomir tizimi kasalliklari haqidagi fan atamasi *kardio* - yurak va oxirgi - *logia* - fan, bilim sohasi atamasidan iborat. Birinchisidan yurak bilan bogʻliq bir qancha atamalar shakllanadi: *kardiopatiya* - yurak kasalliklarining umumiy nomi, *kardialgiya* - yurak mintaqasida ogʻriq, *kardionevroz* - yurak nevrozi.

Boshlangʻich atama elementlari oxirgi unli bilan ishlatiladi: o (keyingi undoshdan oldin) yoki unsiz (keyingi undoshdan oldin): *gastroskopiya*, *kardiologiya*.

Termin elementlari oddiy va murakkab. Murakkablar bir nechta (odatda ikkita) morfologik elementlardan iborat, lekin bir butunlikni ifodalaydi.

Misol uchun, *ektomiya* atamasi - olib tashlash prefiksi *eu* - dan, tushqaridan va element -*tomia* - kesma, element *xoletsis* - oʻt pufagi atamasi - *chole* safto va -*kist* - qovuq ildizlaridan iborat.

Tananing tabiiy funksiyalari va unda sodir bo'ladigan jarayonlar yunoncha **a-/an-, dys-, hiper-, gipo-** prefikslari yordamida ko'rsatilgan:

a-/an – so'zning ikkinchi qismida ifodalangan belgining yo'qligi, yetishmasligi yoki inkor etilishini bildiradi (*asiyalla* – so'lak oqmasligi);

gipo - pastki, pasaytirish, zaiflash degan ma'noni anglatadi (*giperemiya* - tananing yoki organing bir qismini qon bilan to'ldirish);

dys - buzilish, buzilish (*dizuriya* - siyish buzilishi; *distoni* - ohangning pasayishi);

giper – ko'payish, (*gipertoniya* - bosimning oshishi; *hypersalivatio* - gipersalivatsiya, so'lakning ko'payishi).

Klinik terminologiyada **-osis, -iasis, -itis, -izm, -oma** qo'shimchalari. Jarayon, holat, kasallik nomlarida qo'llangan qo'shimchalar turli ma'noga ega.

-it- qo'shimchasi (yoki oxirgi atama elementi **-itis** -) juda ixtisoslashgan ma'noga ega: u yallig'lanish kasalliklari (*gastrit* - oshqozon shilliq qavatining yallig'lanishi) nomlarini hosil qiladi.

-ias-, -izm-, -os- (mos ravishda yakuniy elementlar **-iasis, -izmus, -osis**) qo'shimchalari umumiyroq ma'noga ega: jarayon, holat, kasallik. Ayniqsa, klinik terminologiyada **-os-** qo'shimchasi keng qo'llaniladi. U kasallikning umumiy xarakteristikasini (*dermatoz* - teri lezyonlarining umumiy nomi), me'yordan oshib ketishini (*melanoz* – to'qimalarda melaninning ortiqcha to'planishi), tarqalishini (*adenomatoz* – ko'plab adenomalarning mavjudligi) va boshqa xususiyatlarni ko'rsatishi mumkin.

Tanadagi patologik shakllanishlar shishlarni o'z ichiga oladi. Ularning nomlari **-oma** qo'shimchasi yordamida yasaladi. Boshlang'ich atama elementi o'simta paydo bo'lgan to'qimalarni bildiradi: *nevroma* - asab to'qimasidan o'simta; *myoma* - mushak to'qimalarining shishi. O'simtaning umumlashgan ma'nosi *n* bilan - va lotincha o'simta, oris *m* bilan bog'liq element atamasi bilan ifodalanadi.

A'zo, tana qismlarin va yuz jag'ni ifodalovchi yunon-lotin dubletlari

Yunon TE	Lotin so'zlari	Ma'nosi
acro-, -acria (akron)	membrum, i n	tana qismining distal bo'limi, mucha; qol-oyoq uchli
arthro- (arthron)	articulatio, onis f	bo'g'im
cardio-, -cardium (kardia)	cor, cordis n ostium cardiacum (PNA)	yurak yurak, kardial teshik
cheilo-, -cheilia (cheilos)	labium, i n	lab

cheiro-, chiro-, -cheiria, -chiria (cheir)	manus, us f	qo'l
-genia (geneion)	mentum, i n	engak
-genia (genys, genyos)	mandibula, ae f	pastki jag'
glosso-, -glossia	lingua, ae f	til
gnatho-, -gnathia	maxilla, ae f	jag', yuqori jag'
gon- (gony)	genu, us n	tizza
kephalo-, cephalo-, -cephalia (kephale)	caput, itis n	bosh
melo- (melon)	bucca, ae f	lunj
odonto-, -odontia (odus, odontos)	dens, dentis m	tish
osteo- (osteon)	os, ossis n	suyak
podo-, -podia (pus, podos)	pes, pedis m	oyoq
r(h)achi- (rhachis)	columna vertebralis	umurtqa pog'onasi
rhino- (rhis, rhinos)	nasus, i m	burun
somato-, -soma (soma, somatos)	corpus, oris n	tana
spondylo- (spondylos)	vertebra, ae f	umurtqa
stetho- (stethos)	pectus, oris n thorax, acis m	ko'krak ko'krak qafasi
stomato- (stoma, stomatos)	os, oris n	og'iz
ul-, ulo- (ulon)	gingiva, ae f	milk
urano- (uranos)	palatum, i n (durum)	tanglay (qattiq)

YODDA TUTING

Yunon TE	Lotin so'zlari	Ma'nosi
cholangio- (chole+angeion)	ductus biliferi	o't yo'llari
cholecysto- (chole+kystis)	vesica fellea s. v. biliaris	o't pufagi
choleodocho- (chole+doche)	ductus choledochus	umumiy o't yo'li
colpo- (kolpos)	vagina, ae f	Qin
cysto- (kystis - pufak; qovuq)	vesica, ae f vesica urinaria	pufak; qop qovuq, siydik pufagi

dacryocysto- (dakryon+kystis)	saccus lacrimalis	ko'z yoshi qopi
entero- (enteron; entera pl.)	intestinum, i n intestina pl. intestinum tenue	ichak ichak-chovoq ingichka ichak
gastro-, -gastria (gaster, gastros)	ventriculus, i m	me'da
laparo- (lapare - chov, biqin; pl. qorin)	abdomen, inis n venter, ntris m	qorin, qursoq
metro-, -metra, -metrium (metra) hystero- (hystera)	uterus, i m	bachadon
nephro- (nephros)	ren, renis m	buyrak
omphalo- (omphalos)	umbilicus, i m funiculus umbilicalis	kindik kindik tizimchasi
oo- (oon)	ovum, i n	tuxum
oophoro- (oophoron)	ovarium, i n	tuxumdon
orchi-, orchidi-, - orchidia, -orchia (orchis; orchidion)	testis, is m	urug'don, moyak
pneumo-, pneumono- (pneumon)	pulmo, onis m	o'pka
procto- (proktos)	anus, i m rectum, i n	orqa peshov to'g'ri ichak
pelo- (pelos)	pelvis renalis	buyrak jomi
salpingo- (salpinx, salpingos - nay; bachadon nayi)	tuba uterina tuba auditiva	bachadon nayi eshituv nayi
splanchno- (splanchna pl.)	viscera pl.	ichki a'zolar
spleno- (splen)	lien, enis m	taloq
trachelo- (trachelos)	cervix, icis f (uteri)	bachadon bo'yni
typhlo- (typhlon)	c(a)ecum, i n	ko'r ichak

Mustaqil bajarish uchun mashqlar.

100-mashq. Quyidagi organlarning nomlaridan yallig'lanishiga xos iboralar tuzing.

Hepar, atis, *n*; gaster, gastris, *f*; glossa, *ae, f*; stoma, atis, *n*; larynx, ngis, *f*; pharynx, ngis *m*; appendix, icis, *f*; pancreas, atis, *n*; encephalon, *i, n*; colon, *i, n*; tonsilla, *ae, f*; bronchus, *i, m*; gingiva, *ae, f*; pilula, *ae, f*;

101-mashq. Quyidagi asosdan shishga mos iboralar tuzing.

Sarx, sarc—go'sht; *Huema, haemato* – qon; *Carcinos, carcin*—rak, o'sma; *Fibra, fibr* – tola; *Chondros, chondr*—tog'ay;

102-mashq. Quyidagi to'qimalarning shishini ayting.

Moyli, suyakli, nervli, muskulli, bezli, tomirli.

103-mashq. Iboralarni lotin tilida yozing va ularning ma'nosini tushuntirib bering.

Leykoz, akrotsianoz, mikoz, eritrositoz.

104-mashq. Tarjima qiling va moslashtiring.

Jigarga tegishli koma, ko'ndalang sinish, cho'ziq sinish, diffuzli psses (ho'ppoz), parhezli koma, surunkali yara, son griyasi(churra), o'tkir tishli kasalligi, o'tib bo'lmaydigan 12 barmoqli ichak.

Uygu vazifa

105-mashq. Old qo'shimchalarni ajrating, ularni ma'nosini tushuntiring, iboralarni ma'nosini ko'sating:

Anaemia, apathia, dysphagia, aphagia, hyperaemia, amnesia, dysergia, hyperergia, sympathia, synchondrosis, hyperthermia, syndesmosis, hypothermia, hyperkinesia, pericardium, pericarditis, epicondylus, antitoxicus, endocarditis, parametrium, metastasis.

106-mashq. Nuqtalar o'rniga kerakli so'z yasovchi elementlarni qo'ying.

1.Organ to'qimalarida kislorod moddasini pasayishi ... oxia 2.To'qimali elementlarning ko'payib hosil bo'lishi ...cystosis 3.Organ yoki tana qismida odatdagi holatdan chetga chiqishi ...plasia 4.Tomirlarda gidrostatik haroratning tushushi .... tonia 5.Bachadon pufagiga siydikni kelmasligi ... uria 6.Muskulni kesish ... tomia 7.Muskul tonusining kuchsizlanishi ... tonia

107-mashq. Tarjima qiling va moslashtiring.

Jigar og'rig'i, o'pka bo'lagi, tirik organizmda to'qimalar o'lishi, o'tkir kasallik, bronx, mushaklarning tonusining oshib ketishi, yuqumli sariq kasallik, bosh miyaning (chala) falaj (yoki qisman yo'qolishi) bo'lishi.

Quyidagi maqollarni yod oling.

1. *Vita brevis, ars longa* - Hayot qisqa, san'at abadiydir.
2. *Qui bene diagnost, bene curat* - Kim tashxizni to'g'ri qo'yolsa, o'sha yaxshi davolay oladi.
3. *Tempus vulnere sanat* - Kasalni vaqt davolaydi.

Nazorat uchun savollar:

1. Klinik atamalarning o'ziga xos xususiyatlari deganda nimani tushunasiz?
2. Murakkab so'zlar qanday qoidalar asosida yasaladi?
3. Tananing tabiiy funktsiyalari va unda sodir bo'ladigan jarayonlar qaysi yunoncha prefikslari yordamida yasaladi?

19-Mavzu: Fan, ta'lim, to'qima, organlarni ifodalovchi yunon-lotin atama elementlari (AE).

Darsning maqsadi: Fan, ta'lim, to'qima, organlarni ifodalovchi yangi yunon-lotin AE ma'nolarini bilib olish. Berilgan ma'nolardan turli yasama so'zlamni tahlil va hosil qila olish.

Darsning mazmuni: Fan, ta'lim, to'qima, organlarni ifodalovchi yangi yunon-lotin atama elementlari quyidagilardan iborat:

Yunon AE	Lotin so'zlari	Ma'nosi
<i>adeno-</i> (aden - bez)	1) glandula, <i>ae f</i> 2) nodus lymphaticus (lymphonodus)	1) bez, bezli epiteliy 2) limfa tuguni 3) burun-halqum murtaklarining o'smasimon shishlari
<i>andro-</i> , <i>-andria</i> (aner, andros - erkak kishi)	<i>mas, maris m</i> <i>masculus, a, um</i> <i>vir, l m</i>	erkak, erkakka oid
<i>angio-</i> (angeion -	<i>vas, vasis n</i>	tomir (asosan, qonga oid)

tomir)	vasculum, <i>i n</i>	
<i>alg-</i> , <i>-algia</i> , <i>-algesia</i>		og'riq
<i>blasto-</i> , <i>blastus</i> (blastos - kurtak, pusht)	germen, <i>inis n</i>	kurtak; blast - pusht hujayrasi yoki erta embrional bosqich
<i>blepharo-</i> (blepharon - qovoq)	palpebra, <i>ae f</i>	qovoq
<i>-cele</i> (kele - shish; churra)	hernia, <i>ae f</i>	churra; shish
<i>chondro-</i> (chondros - don; tog'ay)	cartilago, <i>inis f</i>	tog'ay
<i>chole-</i> , <i>-cholia</i> (chole - safro)	fel, <i>fellis n</i> bilis, <i>is f</i>	o't, safro
<i>chylo-</i> , <i>-chylla</i> (chylos - shira, sutsimon shira)	lymph, <i>ae f</i>	limfa
<i>copro-</i> (kopros - najas)	faeces, <i>lum f pl</i> stercus, <i>oris n</i>	najas, axlat
<i>cyto-</i> , <i>-cytus</i> (kytos - qavariq idish, bo'shliq)	cellula, <i>ae f</i>	hujayra
<i>dacryo-</i> (dakryon - ko'z yoshi)	lacrima, <i>ae f</i>	ko'z yoshi
<i>dermo-</i> , <i>dermato-</i> , - <i>derma</i> (derma, dermatos - teri)	cutis, <i>is f</i>	teri
<i>galacto-</i> (gala, galaktos - sut)	lac, <i>lactis n</i>	sut
<i>geri-</i> , <i>gero-</i> , <i>geronto-</i> (geron, gerontos - qariya)	senex, <i>senis m</i> senilis, <i>e</i>	qarilikka xos
<i>gyno-</i> <i>gynaeco-</i> (gyne, gynaikos - ayol kishi)	femina, <i>ae f</i> femininus, <i>a, um</i>	urg'ochi, ayolga oid
<i>-graphia</i> (grapho)		grafik tasvirlash
<i>-gramma</i> (gramma)		yo'zish
<i>haemo-</i> , <i>haemato-</i> , - <i>aemia</i> (haima, haimatos - qon)	sanguis, <i>inis m</i>	qon
<i>hidro-</i> (hidros - ter)	sudor, <i>oris m</i>	ter
<i>histo-</i> , <i>histio-</i> (histos,	textus, <i>us m</i>	to'qima

histon - to'qima)		
<i>hydro-</i> (hydor, hydatos - suv, suyuqlik)	aqua, <i>ae f</i>	1) suv 2) suyuqlik; a'zo yoki kasallik nomi bilan birga - seroz suyuqlik, suyuq tarkibning to'planishi
<i>kerato-</i> (keras, keratos - shox)	cornea, <i>ae f</i>	shox, muguz, muguzlanish
<i>lipo-</i> (lipos - yog')	adeps, <i>lpts m</i>	yog'
<i>litho-</i> , <i>-lithiasis</i> (lithos - tosh)	calculus, <i>i m</i>	konkrement, tosh mavjudligi
<i>-logia</i> (logos)		fan, ta'limot
<i>-logo-</i> (logia)		nutq
<i>masto-</i> (mastos - ko'krak; so'rg'ich)	mamma, <i>ae f</i>	sut bezi
<i>melo-</i> , <i>-melia</i> (melos - suyak iligi)	medulla spinalis medulla ossium	orqa miya suyak iligi
<i>myo-</i> , <i>-mysium</i> (mys, myos - mushak)	musculus, <i>i m</i>	mushak
<i>-metria</i> , <i>-metr-</i> (metreo) (metrom)		o'lchash
<i>neuro-</i> , <i>neuri-</i> (neuron - tomir, pay; tola, asab)	nervus, <i>i m</i>	asab, asab tizimi
<i>-odynia</i> (odyne)		og'riq
<i>onycho-</i> , <i>-onychia</i> (onyx, onychos - tirnoq)	unguis, <i>is m</i>	tirnoq
<i>ophthalmo-</i> , <i>-ophtalmia</i> (ophtalmos - ko'z)	oculus, <i>i m</i>	ko'z
<i>-op-</i> , <i>-opt-</i> , <i>optico-</i> , <i>-opia</i> , <i>-opsia</i> (ops, opos - ko'z, ko'rish)	visus, <i>us m</i> - ko'rish visio, <i>onts f</i> - ko'rish qobiliyati	ko'z; ko'rish, ko'ruv idroki
<i>oto-</i> , <i>-otia</i> (us, otos - quloq)	auris, <i>is f</i>	quloq
<i>paedio-</i> , <i>paedo-</i> (pais, paidos, paedion - bola)	infans, <i>ntis m. f</i> puer, <i>eri m</i>	bola
<i>patho-</i> , <i>-pathia</i> (pathos)		iztirob, kayfiyat

<i>-paedia</i> (paideia - tarbiya)		davolash usullari
<i>phaco-</i> , <i>-phakia</i> (phakos - yasmiq)	<i>lens, lentis f</i>	gavhar
<i>phlebo-</i> (phleps, phlebos - tomir, vena)	<i>vena, ae f</i>	vena
<i>phono-</i> , <i>-phonia</i> (phone - ovoz, tovush)	<i>vox, vocis f sonus, i m</i>	ovoz tovush
<i>salvo-</i> , <i>-sialia</i> (sialon - so'lak)	<i>saliva, ae f</i>	so'lak
<i>sphygmo-</i> , <i>-sphygmia</i>	<i>pulsus, us m</i>	puls
<i>scopia</i> (skopeo)		asbob yordamida tekshirish
<i>teno-</i> (tenon - pay)	<i>tendo, ints m</i>	pay
<i>topo-</i> (topos - joy)	<i>locus, i m</i>	joy
<i>tox-</i> , <i>toxico-</i> , <i>toxi-</i> (toxon - kamon, o'q; toxicon - zahar)	<i>venenum, i n</i>	zahar
<i>-therapia</i> (therapeia)		davolash
<i>uro-</i> , <i>-uresis</i> , <i>-uria</i> (uron - siydik)	<i>urina, ae f urinarius, a, um</i>	siydik, peshob siydikka oid

Mustaqil bajarish uchun mashqlar.

108-mashq. Berilgan AE lardan atamalar yasang va ma'nosini tushuntiring.

Arthro (pathia, graphia, metria, algia), stetho (gramma, scopia, scopus, metria).

(stomato, cardio, osteo, arthro) logia (spondylo, acro, glosso, rhachi) alynia.

109-mashq. Atamalarni tarjima qiling.

Osteologia, osteoarthropathia, somatologia, somatoscopia, acralgia, spondylodynia, arthropathia, stomatologia, pathologia, stethometria, cardiographia, hormonotherapia, vasoconstrictio, nosologia, brachialgia, kypopathia, spondylographia, rhinologia, periosteum, osteogenus, podalgia, achiria, chiroscopia, gonalgia, apodia, chirospasmus, macropodia, brachicephalicus, iliofemoralis, lymphonodus, thyreopathicus, thyreoglossus, ischiococcygeus, thyreogenus.

110-mashq. Berilgan atamalarni lotincha yozing.

Ensefalometriya, kardiografiya, spondilodiniya, logopatiya, patogen, artrologiya, stetoskop, elektroterapiya, gonalgiya, osteologiya, xirurgiya.

Uyga vazifa

111-mashq. Iboralarni lotinchaga yozing, termin elementlarni ma'nosini bilib oling.

1. Artropatiya (markaziy nerv sistemasi har xil bo'limlari shikastlanganida paydo bo'ladigan ikkilamchi dektrofik bo'g'im kasalligi).
2. Osteologiya (suyak haqidagi fan).
3. Elektrokardiografiya (yurak ishlab turganida paydo bo'ladigan elektr hodisalarini qayd qilish yo'li bilan yurak holatini aniqlash).
4. Ostalgiya (suyak og'rig'i).
5. Artrozis (bo'g'im kasalligi).
6. Xondroma (tog'aydagi xavfsiz o'sma).

112-mashq. Quyidagi ma'nolarni ifodalovchi atamalar yasang.

Tishlarni davolash, ko'krak qafasidagi og'riq, boshni o'lchash, ogizni asbob yordamida tekshirish, burun (devorchalarini) asbob yordamida ko'rish, bosh miyani rentgen yordamida tekshirish, qo'l va oyoq xastaligi, tishlar xastaligi, boshmiya xastaligi, tish og'rig'i, burun xastaligi, bo'g'imlar xastaligi, yurak xastaligi, yurak xastaligi bilan bog'liq umurtqa pog'onasidagi og'riq.

113-mashq. Tarjima qiling.

1. Cheilodynia,
2. Ulodynia,
3. Gnatodynia,
4. Genioglossus,
5. Geniohyoideus,
6. Meloplastica,
7. Gnathoplastica,
8. Agenia,
9. Uranographia,
10. Gnathoscopia,
12. Cheilospaemus,
13. Uranoptosis,
14. Syncheilia,
15. Melophatia.

Quyidagi maqollarni yod oling.

1. *Dum spiro, spero* - Nafas olyapmanki, tirikman.
2. *Historia est magistra vitae* - Tarix - bu hayot o'qituvchisidir
3. *Amocus certus, in re incerta cernitur* - Sodiq do'st og'ir kunda bilinar.

20-Mavzu: FunkSIONAL va patologik holatlarni hamda jarayonlarni ifodalovchi yakka atama elementlari (AE).

Darsning maqsadi: -osis, -iasis, -ismus, -itis, -oma suffikslari terminologik ma'nolarini; yangi yunon-lotin dublet va yakka AE bilib olish. Berilgan ma'noda suffiksli, qo'shma va qisqartma so'zlarni tahlil va hosil qila olish.

Darsning mazmuni: funksional va patologik holatlarni hamda jarayonlarni ifodalovchi yakka atama elementlari quyidagilardan iborat:

Yunon AE	Ma'nosi
-aesthesio-, -aesthesia (aesthesia)	sezish
-astheno (asthenes, asthenos, asthenia)	kuchsizlik, toliqish
-aëro-, (aër, aëros; aër, aëris)	havo
-aetio -(aitia)	aetio -(aitia)
-athero- (athere)	yog'simon modda
-aniso- (anisos - noteng)	noteng, nomutanosib
-allo- (allos - boshqa, o'zga)	boshqa, o'zga, o'zgargan, o'zgacha
-auto- (autos - o'zi)	1) o'z, xususiy; 2) beixtiyor
-bio- (bios)	hayot
-bary-, baro- (barys - og'ir; baros - og'irlik)	1) o'g'ir, og'irlik; vazn; 2) atmosfera bosimi
-bathy-, batho- (bathys - chuqur; bathos - chuqurlik)	chuqur, chuqurlik
-brachy- (brachys - kalta)	kalta, kaltalangan
-brady- (bradys - sekin)	sekin, sekinlashgan
-chloro- (chloros - yashil, sarg'ish; yashil)	1) yashil; 2) xlor tutuvchi
-chromo-, chromato-, -chromia (chroma, chromatosis - bo'yoq, rang, tus)	1) rang, tus; 2) xromga oid
-cryo- (kryos - muzdek sovuq, ayoz)	sovuq, past harorat, muzlashga oid
-crin-, -crinia (krino)	ajralib chiqish
-cyano- (kyanos - to'q ko'k)	1) to'q ko'k, ko'kargan; 2) sianid kislotaga oid
-cytosis (cytosis)	hujayra miqdorining ortishi
-dolicho- (dolichos - uzun)	uzun, uzaygan

-dynamo-, -dynamia (dynamis)	kuch
-ergo-, -ergia, -urgia (argon)	faoliyat
-erythro- (erythros - qizil)	1) qizil; 2) eritrositlarga oid
-geno-, -genesis, - genesia, -genia	tug'ilish, rivojlanish
-glyco-, gluco- (glykys - shirin)	shirin; shakar mavjudligi; glukoza
-gnosis, -gnosia	bilish
-kinesia, kinemato-, kinemo-, (kinesis)	harakat
-hemi- (yun.), semi- (lot.)	yarim; bir tomonlama
-hetero- (heteros - boshqa, turli)	ikkisidan biri, boshqa, o'xshamagan
-homeo-, homo- (homoios - o'xshash; homos - xuddi o'sha)	o'xshash, bir xil
-iso- (isos - teng)	teng, mutanosib, bir xil
-lepto- (leptos - nozik, yumshoq, ojiz)	nozik, yumshoq, ojiz; tor
-leuco- (leukos - oq)	1) oq; 2) leykositlarga oid
-macro- (makros - katta)	katta, yirik
-megalo-, -megalia (megas, megalu - katta)	katta, kattalashgan
-melano- (melas, melanos - qora)	1) qora, qoramtir; 2) melanin tutuvchi
-micro- (mikros - kichik)	kichik, kichkina
-morpho-, -morph - (morphe)	tuzilish
-mnesia (mnesis)	xotira
-necro- (nekros - o'lik, murda)	jonsizlanish; murdaga oid
-neo- (neos - yosh, yangi)	yosh, yangi; qayta yaratilgan yoki vujudga kelgan
-oligo- (oligos - kichik, kam)	kichik, ozgina, kamaygan
-ortho- (orthos - to'g'ri)	1) to'g'ri, tik yo'nalgan; 2) normal holatga tegishli
-oxy-, oxia (oxys, oxygenium)	kislorod
-pachy- (pachys - semiz, qalin, zich)	zich, zichlangan, qattiq
-pan-, panto- (pan, pantos - barcha)	barcha, butunlay
-phago-, -phagla (phagein)	yutish
-penia (p4 nia)	yetishmaslik
-phreno-, -phrenia	aql, idrok, es, hush
-phrenico- (nervus phrenicus)	diafragnaga oid
-philo-, -philia (phielo, philia)	moyillik

<i>-phobo-, -phobia</i> (phobos)	qo'rqish
<i>-platy-</i> (platys - yassi)	yassi, yassilangan, keng
<i>-pnoe-, -pnoea</i> (pnoe; pnoia)	nafas
<i>-pneumo-, pneumato</i> (pneuma, atos)	organdagi havo, gaz
<i>-plasia</i> (plasis)	shakllanish
<i>-plegia</i> (plege)	falaj
<i>-po(i)esis-, -po(i)et</i>	ishlab chiqarish
<i>-polio-</i> (polios - kulrang)	1) kulrang; 2) bosh miya kulrang moddasiga oid
<i>-poly-</i> (polys - ko'p)	ko'p; meyordan ko'proq
<i>-pseudo-</i> (pseudos - soxta)	soxta, yolg'on
<i>-psycho-, -psychia</i> (psyche)	ruh, ruhi
<i>-pyr-, pyro-, pyreto-</i> (pyr - olov, cho'g'; pyreto - isitma)	isitma holati
<i>-rhoea</i> (rhoia, rhoe, rheo)	oqish
<i>-rhagia</i> (rhagos, haemorrhagia)	rhagia (rhagos, haemorrhagia)
<i>-spiro-</i> (spiro, spiratum)	nafas olish
<i>-stasis</i> (stasis)	stasis (stasis)
<i>-tachy-, tacho-</i> (tachys - tez; tachos - tezlik)	tez, tez-tez takrorlanadigan
<i>-tele-, teleo-, telo-</i> (tele - uzoq; telos - oxir; teleos - tugallangan)	1) uzoqlashgan (fazoda va vaqtda); 2) oxir, yakun
<i>-tensio</i> (tensio)	gidrostatik bosim
<i>-tono-, -tonia</i> (tonos, tonus)	tonus, bosim
<i>-tropho-, -trophia</i> (tropho)	oziqlanish
<i>-tropo-, -tropla</i> (tropos, trope)	yo'nalish
<i>-thermo-, -thermia</i> (therme - issiqlik; thermos - issiq)	issiq; haroratga oid
<i>-xantho-</i> (xanthos - sariq)	sariq
<i>-xeno-</i> (xenos - begona)	begona, yot
<i>-xero-</i> (xeros - quruq)	quruq

NB! (Nota Bene!) – Yaxshi Tushun! E'tibor Ber!

1. «pneumo» boshlang'ich AE i organ nomi bilan birikma holda qo'llanganda, shu organda havo borligini bildiradi. Agar atamada «graphia» AE i bo'lsa «pneumo» kontrast rentgenografiya maqsadida organga gaz yuborilishini

ifodalaydi. «O'pka» tushunchasi odatda «pneumon» bilan, ba'zi hollarda esa «pneum» negizi bilan ifodalanadi.

2. «haemo» yoki «haemato» boshlang'ich AE organ nomi bilan birikmada kelsa, shu organ bo'shlig'iga qon quyilishini bildiradi. Bunda organ nomi qoidaga binoan bosh kelishikda suffikssiz qo'llanadi (haematocolpos). Organ bo'shlig'ida suyuqlik yoki yiring to'planishini ifodalovchi atamalar ham shu yo'sinda yasaladi (hydrometra — bachadondasuyuqlik bo'lishi).

Mustaqil bajarish uchun mashqlar.

114-mashq. Berilgan atamalarni tarkibiy qismlarga ajratib ma'nosini tushuntiring.

Haemolysis, haemotherapia, haemostasis, empyema, haemangioma, haemangiomatosis, haemarthrosis, haematologia, haematoma, haematonephrosis, azotaemia, cholaemia, uraemia, haematuria, urohaematoma, ureteritis, vasoresectio, vasotomia, ectopia, vasoconstrictio, myoma, myoblastus, thymocytus, myoblastoma, perimysium, endomysium, acrohidrosis, Pyodermia, pyaemia, pyorrhoea, pyothorax, pyuria, pyometra, dyscrinia, secretio, incretio, endocrinologia, haemorrhagia, gastrorrhagia, odontorrhagia, oncogenesis, oncogramma, myelodysplasia, mesoduodenum, myelosis, osteomyelitis, mastoptosis, hydrocephalia, otoneurologia, otitis, ophthalmologia, cholekinesis, hypopituitarismus, ductus bilifer, vesica biliaris, vesica fellea, gynaecologia, paediatrica, logopaedia, chondrocytus, haemocytus, gerontologia, hydrophilia, hydrophobia, geriatria.

115-mashq. Berilgan atamalarni tarkibiy qismlarga ajrating.

Myocardium, myometrium, carcinosarcoma, cypopenia, hydraemia, lymphocytus, lympho(cyto)penia, hydrarthrosis, lymphorrhoea, chondroblastus, chondroblastoma, chondrogenesis, herniorrhaphia, perivasculitis, epicranium, epipharynx, gastrocele, meningocele, anaemia, toxaemia, myasthenia, neurosis, neuritis, neuroma, neurolysis, angioneurosis, adenotomia, lymphadenitis, lymphangiitis, hyperaemia, lymphadenoma, lymphangiadenographia, hidradenitis, anhidrosis, aesthesiologia, erythroblastus, ovocytus, dermatosis, dermatographia, mesoderma, periderma, dermatitis, dermatostomatitis, sphigmographia, ureterolysis, pneumolysis, pneumomalacia, lithotomia, lithiasis, cholelithiasis, urolithiasis, broncholitus, broncholithiasis, dysfunctio, chylothorax, chyluria, chylocele.

116-mashq. Quyidagi ma'nolarni ifodalovchi atamalar yasang.

Limfasitlar miqdorining ortishi, o'tning to'xtashi, qonning to'xtashi, harakatning buzilishi, bachadondan qon ketishi, hujayradan tashqari, oziqlanishning buzilishi, sezuvchanlikning buzilishi, tomirlarning torayishi, qon bosimining pasayishi, nafas olishning pasayishi.

Uyga vazifa

117-mashq. Quyida berilgan funksional va patologik holatlarni hamda jarayonlarni ifodalovchi atamalarni tarkibiy qismlarga ajrating.

Anergia, synergia, asynergia, hypergia, chirurgia, chondrodysplasia, tenodesis, atrichia, anonychia, onychorrhexis, dacryoadenitis, dacryolithus seu calculus lacrimalis, hyperdynamia, hypodynamia, amnesia, sialoadenitis, sialorrhoea, coprostasis, galactostasis, lipoma, dysmorphism, pyoophoritis, pyosalpinx, pyovarium, morphologia, phacomalacia, blepharitis, keratoma, keratosis, keratitis, asthenopia, biopsia, cardioplegia, ophthalmoplegia, hypertrichia, aphonia, sphygmophonon, aethiologia, aethiopathogenesis, phrenicotomia, schizophrenia, paraphrenia, phacoma, phacomatosis, lipodystrophia, dacryocystographia, dacryocystorhinostomia, hydrorrhachihaemopoiesis, aphoe, hypopnoe, pneumocephalia, tenorrhaphia, aerothaemotherapy, pneumographia, respiratio, inspiratio, pneumoarthrosis, sphygmogramma, atrophia, dystrophia, hypertrophia, vagotropus, anoxia, hypoxia, haemophilia, aërophagia, aërotherapia, ophthalmorheographia.

118-mashq. Quyidagi ma'nolarni ifodalovchi atamalar yasang.

Ter bezlarida hosil bo'ladigan o'sma, ayrisimon bez to'qimalarida hosil bo'ladigan o'sma, siydikda gemoglobinning bo'lishi, qon tarkibida safroning bo'lishi, tomirdagi tosh, yog' bezlaridagi o'sma, yutishning qiyinlashuvi, perikarda qon va yiring to'planishi, muskul kuchsizligi, qon haqidagi fan, hujayralar patologiyasi, terining yallig'lanishi, rivojlanishning buzilishi, ingichka ichak tutqichi, limfa tomirlarining yallig'lanishi, limfa tugunlarining yallig'lanishi, qon bilan davolash.

119-mashq. Organ nomlarini lotincha yozing:

Me'daning chiqish qismi, jigar, o'n ikki barmoqli ichak, oshqozon, qizilo'ngach, halqum, hiqildoq, kekirdak, qorin pardasi.

Quyidagi maqollarni yod oling.

1. *Ubi concordia, ibi victoria* - Hamjihatlik bor joyda g'alaba bor.
2. *Verba docent, exempla trahunt*. - Gap tarbiyalaydi, so'z o'rgatadi.
3. *Per aspera, ad astra* - Igna bilan quduq qazimoq.

21-Mavzu: Turli fizik xususiyatlar, sifatlar, munosabatlar va boshqa belgilarni ifodalovchi atama elementlari.

Darsning maqsadi: Turli fizik xususiyatlar, sifatlar, munosabatlarni ifodalovchi yangi yunon-lotin AE ma'nolarini bilib olish. Berilgan ma'nolardan turli yasama so'zlarni tahlil va hosil qila olish.

Darsning mazmuni: Turli fizik xususiyatlar, sifatlar, munosabatlarni ifodalovchi yangi yunon-lotin atama elementlari quyidagilardan iborat:

Yunon AE	Ma'nosi
<i>aniso-</i> (anisos - noteng)	noteng, nomutanosib
<i>allo-</i> (allos - boshqa, o'zga)	boshqa, o'zga, o'zgargan, o'zgacha
<i>auto-</i> (autos - o'zi)	1) o'z, xususiy; 2) beixtiyor
<i>bary-</i> , <i>baro-</i> (barys - og'ir; baros - og'irlik)	1) o'g'ir, og'irlik; vazn; 2) atmosfera bosimi g'
<i>bathy-</i> , <i>batho-</i> (bathys - chuqur; bathos - chuqurlik)	chuqur, chuqurlik
<i>brachy-</i> (brachys - kalta)	kalta, kaltalangan
<i>brady-</i> (bradys - sekin)	sekin, sekinlashgan
<i>chloro-</i> (chloros - yashil, sarg'ish, yashil)	1) yashil; 2) xlor tutuvchi
<i>chromo-</i> , <i>chromato-</i> , <i>-chromia</i> (chroma, chromatosis - bo'yoq, rang, tus)	1) rang, tus; 2) xromga oid
<i>cryo-</i> (kryos - muzdek sovuq, ayoz)	sovuq, past harorat, muzlashga oid
<i>cyano-</i> (kyanos - to'q ko'k)	1) to'q ko'k, ko'kargan; 2) sianid kislotaga oid
<i>dolicho-</i> (dolichos - uzun)	uzun, uzaygan
<i>erythro-</i> (erythros - qizil)	1) qizil; 2) eritrositlarga oid
<i>glyco-</i> , <i>gluco-</i> (glykys - shirin)	shirin; shakar mavjudligi; glukoza
<i>hemi-</i> (yun.), <i>semi-</i> (lot.)	yarim, bir tomonlama
<i>hetero-</i> (heteros - boshqa, turli)	ikkisidan biri, boshqa, o'xshamagan
<i>homeo-</i> , <i>homo-</i> (homoiios - o'xshash; homos - xuddi o'sha)	o'xshash, bir xil
<i>iso-</i> (isos - teng)	teng, mutanosib, bir xil
<i>lepto-</i> (leptos - nozik, yumshoq, o'jiz)	nozik, yumshoq, o'jiz; tor
<i>leuco-</i> (leukos - oq)	1) oq; 2) leykositlarga oid
<i>macro-</i> (makros - katta)	katta, yirik

<i>megalo-</i> , <i>-megalia</i> (megas, megalu - katta)	katta, kattalashgan
<i>melano-</i> (melas, melanos - qora)	1) qora, qoramtir; 2) melanin tutuvchi
<i>micro-</i> (mikros - kichik)	kichik, kichkina
<i>necro-</i> (nekros - o'lik, murda)	jonsizlanish; murdaga oid
<i>neo-</i> (neos - yosh, yangi)	yosh, yangi; qayta yaratilgan yoki vujudga kelgan
<i>oligo-</i> (oligos - kichik, kam)	kichik, ozgina, kamaygan
<i>ortho-</i> (orthos - to'g'ri)	1) to'g'ri, tik yo'nalgan; 2) normal holatga tegishli
<i>pachy-</i> (pachys - semiz, qalin, zich)	zich, zichlangan, qattiq
<i>pan-</i> , <i>panto-</i> (pan, pantos - barcha)	barcha, butunlay
<i>platy-</i> (platys - yassi)	yassi, yassilangan, keng
<i>polio-</i> (polios - kulrang)	1) kulrang; 2) bosh miya kulrang moddasiga oid
<i>poly-</i> (polys - ko'p)	ko'p; meyordan ko'proq
<i>pseudo-</i> (pseudos - soxta)	soxta, yolg'on
<i>pyr-</i> , <i>pyro-</i> , <i>pyreto-</i> (pyr - olov, cho'g'; pyreto - isitma)	isitma holati
<i>tachy-</i> , <i>tacho-</i> (tachys - tez; tachos - tezlik)	tez, tez-tez takrorlanadigan
<i>tele-</i> , <i>teleo-</i> , <i>telo-</i> (tele - uzoq; telos - oxir; teleos - tugallangan)	1) uzoqlashgan (fazoda va vaqtda); 2) oxir, yakun
<i>thermo-</i> , <i>-thermia</i> (therme - issiqlik; thermos - issiq)	issiq; haroratga oid
<i>xantho-</i> (xanthos - sariq)	sariq
<i>xeno-</i> (xenos - begona)	begona, yot
<i>xero-</i> (xeros - quruq)	quruq

NB! (Nota Bene!) – Yaxshi Tushun! E'tibor Ber!

Auto-, *allo-*, *xeno-* atama element (AT) lari *-plastica* (qayta tiklash) va *-transplantatio* (ko'chirib o'tkazish) kabi so'zlar bilan birga kelganda quyidagi ma'nolarni beradi: *auto-* organizmning o'zidagi to'qima yoki organlaridan foydalanish, *allo-* boshqa odam to'qima yoki organlaridan foydalanish; *xeno-* hayvon to'qima yoki organlaridan foydalanish.

Mustaqil bajarish uchun mashqlar.

120-mashq. Iboralarni tarkibini qismlarga ajrating va ularning ma'nosini tushuntiring.

Autointoxicatio, autohaemoterapia, bradycardia, tachypnoë, pancytopenia, macrohaematuria, polyuria, oliguria, oligophrenia, schisophrenia, acromegalia, hypovitaminosis, hyperthermia, hypertelorismus, aërophagia, cyanodermia, erythrocytosis, erythropenia, erythema, xerodermia, xerophthalmia, bathypnoë, megaloccephalia, micrcephalia, xerostomia, melanoma, dolichocephalia, allergia, anisacria, anisocoria (gr. **cora**-l.nishon, 2.ishora, alomat, belgi), atelodontia, pseudotumor, neonatus, panophthalmitis, monophobia, polidactylia, oligodactylia, leucaemia, leucosis, melanoma, xanthopsia, biopsia, orthopaedia, orthopnoë, hypoglycaemia, poliomyelitis, necrodermia, xerophilus, hephisphaerium, thermoplegia, hyperthermia.

121-mashq. Iboralrni tarjima qiling.

Yurak yetishmasligi, oq qon tanachalari, terini ko'karishi, qonda shakar miqdorin ko'payishi, o'pka to'qimalarini o'lishi(gangren), nafas olishning sekinlashuvi,yurak harakatining sekinlashuvi, hayvon to'qimalarini ko'chirib o'tkazish, soxta torayish.

122-mashq. Iboralarni lotin tilida yozing va ma'nolarini tushuntiring.

Criofobiya, telopatiya, teleskop, electrofobiya, simpatiya, apatiya, tomofobiya, antipatiya, astrofobiya, simmetriya, gipostaz, gemoliz, gidroliz, faotsit, anestezeolog, stetoskop, periskop, telefon, kinematografiya, kardiodistrofiya, nevrasteniya, gipogenitalizm, enoftalm, ekzoftalm, octeomielit, fonendoskop, fetoskop.

Uyga vazifa

123-mashq. Iboralarni tarkibini qismlarga ajrating va ularning ma'nosini tushuntiring.

Hemispherium, cryothalamotomia, cryoretinopexia, hemiparesis, thermophilia, diathermia, tachypnoë, brachycephalia, bradysystolia, tachysystolia, hypoxia, acrocyanosis, neoplasma, oxyhaemometria, polyangitis, polymastia, pancarditis, necrotomia, autopsia, lactogenesis, polioencephalomyelitis, adentia, rhinorrhagia.

124-mashq. Iboralrni tarjima qiling.

To'g'ri nafas olish, issiqlikdan falaj bo'lish, terini torayishi, to'g'ri davolash usuli, terini sarg'ayishi, hamma arteriyalarni yallig'lanishi, bir tomonlama falaj, jigarni kattalashishi, labni guruqlashi, pastki jag'ni kichrayishi, yuqori jag'ni kichrayishi.

125-mashq. Iboralarni lotin tilida yozing va ma'nolarini tushuntiring.

Angidroz, epikard, perikard, dizuriya, ishemiya, ishuriya, logasteniya, gerontofobiya, logoreya, sfigmometriya, gidronefroz, gastrorragiya, algomenoreya (gr, men-oy), dismenoreya, adinamiya, timoma, spirometriya, miatoniya, miatrofiya, disfagiya, fotofobiya, klaustrofobiya (lat, claustrum-yopiq joy), monofobiya.

Quyidagi maqollarni yod oling.

1. *Qui non laborat - non manducet* - Ishlamagan tishlamaydi
2. *Domus propria - domus optima* - O'z uying, o'lan to'shaging.
3. *Mala gallina, mahum ovum* - Yomon tovuqdan yaxshi tuxum bo'lmaydi.

22-Mavzu: Organ va to'qimalardagi patologik, terapevtik va xirurgik usullarni ifodalovchi yunon atama elementlari (AE).

Darsning maqsadi: Veterinariya terminalogiyasida organ va to'qimalardagi patologik, terapevtik va xirurgik usullarni ifodalovchi yangi yunon-lotin AE ma'nolarini bilib olish. Berilgan ma'lolardan turli yasama so'zlarni tahlil va hosil qila olish.

Darsning mazmuni: Veterinariya terminalogiyasida organ va to'qimalardagi patologik, terapevtik va xirurgik usullarni ifodalovchi yangi yunon-lotin atama elementlari quyidagilardan iborat:

Yunon AE	Ma'nosi
<i>-iatria, -iater</i> (iatria; iater)	katta guruh bemorlarini davolash; shifokor
<i>-ectasia, -ectasis</i> (ektazis)	bo'shliqli a'zoning cho'zilishi, kengayishi
<i>-ptosis</i> (ptosis - gulash, tushish)	a'zoning tushishi, joyidan ko'chishi
<i>-steno-, -stenosis</i> (stenos - tor; stenosis - torayish)	tor, torayish
<i>-sclero-, -sclerosis</i> (scleros - zich, qattiq, sclerosis - zichlashish,	1) zich, qattiq; 2) sklera (ko'zning oqsil pardasi) ga

qattiqlashish)	oid
<i>-malacia</i> (malakos - yumshoq; malakia - yumshoqlik)	nenormal yumshoqlik, yumshab ketish
<i>-lysis, -lyt</i> (lysis - yechilish, parchalanish, erish)	1) parchalanish, buzilish, erish, so'rilish; 2) a'zoni bitishma, chandiqlardan ozod qilish jarrohlik operatsiyasi
<i>-plastica</i> (plasso - shakl bermoq; plastike - kulolchilik, haykaltaroshlik san'ati)	qayta tiklovchi va plastik jarrohlik operatsiyasi
<i>-tomia</i> (tome - kesish, qirqish)	a'zo yoki to'qimani kesib ochish (kesish) jarrohlik operatsiyasi
<i>-tomo-</i> (tomos - kesma, qirqma)	qatlama oid; qatlamlab (rentgenografiyada)
<i>-ectomy</i> (ektome - kesib olish)	a'zo yoki to'qimani olib tashlash jarrohlik operatsiyasi
<i>-stomia</i> (stoma, stomatos - teshik)	sun'iy teshik ochish yoki anastomoz teshigi (a'zolar orasida) qo'yish jarrohlik operatsiyasi
<i>-pexia</i> (pexis - mustahkamlash)	ichki a'zoni mustahkamlash jarrohlik operatsiyasi
<i>-schisis</i> (schisis - maydalash)	a'zoni parchalanishi
<i>-r(h)aphia</i> (raphe - chok)	chok qo'yish jarrohlik operatsiyasi
<i>-rhexis</i> (rhexis - yorish)	a'zoni yorish, buzish
<i>-desis</i> (desis - bog'lash, biriktirish)	a'zoni harakatsizlantirish, holatini mustahkamlash jarrohlik operatsiyasi
<i>-eurysis</i> (eurys - keng)	a'zoni kengaytirish usuli
<i>-eurynter</i> (euryno - kengaytirmoq)	a'zoni kengaytiruvchi asbob
<i>-clasia</i> (klasis - buzish, shikastlash)	ana qismi, a'zoni buzish jarrohlik operatsiyasi yoli bilan
<i>-centesis</i> (sentezis - sanchish)	igna sanchish, punktsiya
<i>-privus</i> (privus - yetishmaslik)	a'zoning yo'qligi yoki olib tashlanganligi

Mustaqil bajarish uchun mashqlar.

126-mashq. Berilgan AE lardan atamalar yasang va ma'nosini yozing:

- 1) -itis (gastr-, enter-, cholecyst-, nephro-)
- 2) -oma (odont-, osteo-, lip-, epiteli-)
- 3) -pneumo - (-ectasia, -ectomy, -malacia, -pexia)
- 4) -cysto - (-tomia, -stomia, -scopia, -graphia)
- 5) -plastica (rhino-, glosso-, gnatho-, choledocho-)

6) -rhapsia (laparo-, hystero-, procto-, cheilo-)

127-mashq. Quyidagi atamalarni tarkibiy qismlarga ajratib ma'nosini tushuntiring.

Splanchnologia, gastroenterologia, intestinoplastica, ileocoloplastica, laparotomia, laparothoracotomia, gastrectasia, bronchoectasis, vagotomia, spondylotomia, enteroptosis, proctospasmus, pneumonopexia, phthisiatria (yun. phthisis - tuberkulyoz), choledochostomia, colostomia, acroparalysis, choledochogastrotomia, splenoptosis, hysteroscopia, tomographia, nephrotomographia, nephrostomia, splenitis, hepaticoduodenostomia, splenographia, osteomalacia, chondromalacia, splanchnoptosis, metroplastica, pancreatotomia, pancreatocholangiorentgenographia, thoracolaparotomia, thoracogastroschisis.

128-mashq. Quyidagi ma'nalarni ifodalovchi atamalarni yasang.

Qin, sigmasimon ichak, bo'shliq yallig'lanishi, qin va chot plastikasi, qin yoritishi, kindikni kesish, ko'z yosh xaltachasining yallig'lanishi, bachadon naylarining rentgenografiyasi, bachadon naylari va tuxumdonning yallig'lanishi, operatsiya yo'li bilan bachadon nayida teshik ochish, qin kengayishi, suyak simishi, to'g'ri ichakni kengaytiruvchi asbob, umurtqaning parchalanishi.

Uygu vazifa

129-mashq. Quyidagi atamalarni tarkibiy qismlarga ajratib ma'nosini tushuntiring.

Myocardium, myocardiosclerosis, myocardiofibrosis, myositis, myoma, myoblastoma, ventriculitis, thrombosis, rhinitis, thrombocytus, thrombocytosis, sarcomatosis (sarcoma, atis n), papillomatosis, varicosis, salpingitis, orchitis, gonarthrosis, diverticulitis, mastoiditis, thyreotoxicosis, sigmoiditis, thyreocytus, thyreoiditis, gigantismus, ureteritis.

130-mashq. Quyidagi atamalarni lotincha yozing.

Rinoplastika, nefrit, xolesistotomiya, splanxnologiya, osteomalasiya, stenokardiya, enterestomiya, gisteroptoz, tomografiya, proktostenoz, pneumonopeksiya, ensefalit, litiaz, splenografiya, pediatriya, odontoma.

Quyidagi maqollarni yod oling.

1. *Reptitio est mater studiorum* - Takrorlash bilimlarning onasidir
2. *Elephantum ex musca facis* - Pashshadan fil yasamoq

3. *Haud semper errat fama* - Mish-mish gapda ham haqiqat bor.

23-Mavzu: Infektsion va parazitologik atama elementlari.

Darsning maqsadi: Veterinariya terminalogiyasida infeksiyon va parazitologik kasalliklarning kasalliklarni ifodalovchi yangi yunon-lotin AE ma'nolarini bilib olish. Berilgan ma'nolardan turli yasama so'zlarni tahlil va hosil qila olish.

Darsning mazmuni: *Parazitologiya* - turli parazit organizmlar va ular keltirib chiqaradigan kasalliklarning sistematikasi, morfologiyasi, rivojlanish siklini o'rganadigan murakkab biologik fan. Hozirgi vaqtda turli xil parazitlar keltirib chiqaradigan juda ko'p kasalliklar mavjud. Biotibbiy adabiyotlardan tanlangan kasalliklarning 35 ta lotincha nomlari olingan. Parazitologiyada quyidagicha nomlar qo'llaniladi: etimologik tahlil usuli; so'z yasash va motivatsion tahlil usuli. Ko'rib chiqish qulayligi uchun kasalliklarning tahlil qilingan nomlari tasniflandi.

1-guruhga ot o'zaklaridan hosil bo'lgan 12 ta kasallik nomi - 1-chi bo'limga mansub qo'zg'atuvchilarning nomlari kiritilgan. Bunday kasalliklar nominatsiyasining mutloq ko'pchiligini shakllantirish uchun *-ōsis* oxirgi qo'shimchasi elementi ishlatilgan va faqat bitta holatda - *iāsis* (patologik jarayonlar va sharoitlarni bildiradi).

Bu guruh kasallik nomlarining quyidagi misollari bilan ifodalanadi:

amoebiāsis, is f,

leyschmaniōsis, is f,

lambliōsis, is f,

fasciolōsis, is f,

taeniōsis, is f,

trichinellosis, is f,

vuchereriōris, is f, is

brugiōsis f,

onchocercōsis, is f

dirofilariōsis, is f,

sarcopsyllōsis, f.

Misol uchun *amoebiāsis, is f* (amebiasis) kasalligining nomi *Amoeba* qo'zg'atuvchisi nomi asosida, *ae f - amoeb-* - oxirgi qo'shimchasi elementi - *iāsis* yordamida tuzilgan. Hamma joyda keng tarqalgan, lekin ko'pincha issiq iqlimi bo'lgan mamlakatlarda tarqalgan bu kasallik protistlar keltirib chiqaradigan kasalliklarga ishora qiladi: uning qo'zg'atuvchisi dizenteriya amyobasi, *Entamoeba histolytica* (*Sarcomastigiphora* turi, *Sarcodina* sinfi)

Kistlarni yutish paytida odamning infeksiyasi og'iz orqali (oziq-ovqat) sodir bo'ladi.

2-guruhga mansub qo'zg'atuvchilar nomlari negizidan hosil bo'lgan 12 ta kasallik nomi. 1-guruhdagi kabi, katta ko'pchilik kasalliklarning o'xshash nomlari oxirgi qo'shimcha termin elementi *-ōsis* va faqat bir holatda *-iāsis* yordamida yasaladi.

Bu guruhdagi nomlarga misollar:

<i>balantidiāsis, is f.</i>	<i>paragonimōsis, f.</i>
<i>taeniarhynchōsis, f.</i>	<i>echinokokkoz, f.</i>
<i>alveokokklar, f.</i>	<i>difillobotrioz, f.</i>
<i>sparganōsis, f.</i>	<i>trixosefaloz, f.</i>
<i>enterobioz, f.</i>	<i>drakunkuloz, f.</i>
<i>edikulyoz, f.</i>	<i>fitriz, f.</i>

Keyinchalik, biz quyidagi kasalliklarni batafsil ko'rib chiqamiz. Masalan, *Balantidiāsis, is f.* (balantidiasis) kasalligining nomi *Balantidium* qo'zg'atuvchisi nomining kesilgan o'zagi yordamida tuzilgan, *balantidi-* + oxirgi qo'shimchasi elementi *-iāsis*. Qo'zg'atuvchisi - *Balantidium*, *Balantidium coli*, siliyerlar sinfiga mansub yagona odam paraziti (Tip Infuzoria, Ciliata sinfi). Kasallik hamma joyda uchraydi. Odamning infeksiyasi ovqat hazm qilish yo'li orqali kistalarni ifloslangan sabzavotlar, mevalar, ichimlik suvi bilan yutish paytida sodir bo'ladi.

Infektsion kasalliklar — patogen mikroorganizmlar (bakteriyalar, viruslar, eng sodda jonivorlar va h. k.)ning kishi, hayvon va o'simlik organizmiga kirib ko'payib, zararli ta'sir ko'rsatishi natijasida kelib chiqadigan kasalliklar. Infektsion kasalliklardan ba'zilar (mas, qizamiq) bemorga yaqin yurilganda yuqadi, ularga "yuqumli kasalliklar" termini juda mos keladi. Infektsion kasalliklardan ba'zilar (mas, bezgak) bemorga yaqin yurilganda ("kontakt" yo'li bilan) yuqmaydi, demak, ularga "yuqumli kasalliklar" termini unchalik to'g'ri kelmaydi.

Infektsion kasal odam bilan bevosita aloqa qilish orqali sodir bo'ladi. Nom, o'zaklaridan hosil bo'lgan nomlarga e'tibor qaratsak, shuni ta'kidlash lozimki, bu atamalarda ba'zi lotin prefiksalarida *eliziya*, ya'ni so'nggi undoshning tushib qolishi mumkin masalan *-ma* (Gen. *-ātis*) bilan tugaydigan nomniq otlarning hosilalarida (*tripanosomosis, is f.*, *toxoplasmōsis, is f.*, *schistosomosis, is f.*, *ancylostomosis, f.*), *Toxoplasmōsis* nomida *f* (toksoplazmoz) (mod. Qo'zg'atuvchining nomining Nom. Poyasi yordamida *Toxoplasma*, *ātis n* *toxoplasm-* va oxirgi qo'shimchasi element *-ōsis*. Qo'zg'atuvchisi *Toxoplasma gondii*, *Toxoplasma gondii* hisoblanadi. (Tip

Apicomplexa, Class Sporozoa). Kasallik keng tarqalgan Parazitlar odam organizmiga (oralik xo'jayin) og'iz orqali yuqadi.

Veterinariya qoidalarida ishlatiladigan terminlarning lug'ati

Antigenlar (anti + yunon *genlari* - generativ) - tanaga begona bo'lgan kolloid tuzilishga ega bo'lgan yuqori molekulyar organik moddalar (oqsillar, oqsil-lipid va oqsil-polisakkarid komplekslari), qabul qilinganidan keyin (parenteral yuborish) maxsus globulinlar-antikorlarning sintezini keltirib chiqaradi va ma'lum bir o'zaro ta'sirga kirishadi.

Antikorlar (anti. + Body) - **antitellar** - antigenlar ta'siri ostida tanada hosil bo'lgan o'ziga xos oqsillar (immunoglobulinlar). Ular qon zardobida va to'qimalarda to'planib, tegishli antigenlar bilan o'ziga xos birikma hosil qiladi va ularni yo'q qiladi yoki zararsizlantiradi.

Biologik namuna (bioassay) - bu eksperimental hayvonlar (tovuq embrionlari, hujayra kultura) ni patologik material bilan yuqtirish va ularni o'rganish orqali yuqumli kasalliklarni aniqlash usullaridan biridir.

Virion - bu to'liq hujayradan tashqari virusli zarracha.

Virusni to'kish - kasal hayvon yoki virus tashuvchisi tanasidan yuqumli moddalarni chiqarish.

Viruslarni tashish - bu klinik jihatdan sog'lom hayvonning ma'lum organlari va to'qimalarida yuqumli kasallikning mavjudligi, bu organizmning immunologik qayta tuzilishi bilan birga bo'lmaydi.

Viruslar (lotincha *virus* - zahar) o'simlik va hayvon organizmlaridan kichik o'lchamlari, hujayra tuzilishi va avtonom metabolizmning etishmasligi, faqat bitta turdagi nuklein kislota borligi va ajraladigan ko'payish usuli bilan ajralib turadigan majburiy hujayra ichidagi parazitlardir.

B. qobiqsiz - tuzilishida lipoproteinli membrana bo'lmagan viruslar.

V. o'ralgan - tarkibida lipoproteinli membrana bo'lgan viruslar.

Viroskopiya (viruslar + *skopeo* - tomosha qilish, tomosha qilish) - bu viruslar morfologiyasini mikroskopik o'rganish usuli.

Gemagglutinatsiya (yunoncha *haima* - qon + *agglutnatio* - yopishtirish) - viruslar, bakteriyalar, toksinlar va boshqalar ta'sirida eritrotsitlarni eritrotsitlar yuzasida adsorbsiyalashga qodir, shuningdek gemagglutininlar.

Gemadsorbsiya (yunoncha *haima* - qon + *adsorbio* - sirtini yutish) - viruslar bilan zararlangan hujayra kulturang turli hayvonlarning eritrotsitlarini adsorbsiyalash qobiliyati, bu sintezlangan virus oqsillarini plazma membranasi kiritish bilan izohlanadi.

Diagnostika (yunoncha *diagnostikos* - tanib olishga qodir) - bu zaruriy davolash va profilaktika choralarini tayinlash uchun hayvonlarning kasalliklarini va tanasining holatini aniqlash uchun o'rganish usullari haqida klinik veterinariya tibbiyot bo'limidir.

Passage (frantsuzcha *passage* - o'tish) - sezgir ob'ektlarni (hayvonlar, ko'p qo'ng'ir embrionlari, hujayra kultura) mikroorganizmlar tomonidan ketma-ket yuqtirish.

Polimeraza zanjirli reaksiyasi (inglizcha *Polymerase Chain Reaction*, PCR dan) - bu termostabil DNK polimeraza fermenti yordamida virusning DNK molekulasining qat'iy belgilangan qismlarini nusxalarini ko'paytirishga asoslangan gen diagnostikasi usuli.

Gemagglutinatsiya reaksiyasi (HA) - bu viruslarni aniqlash va aniqlash uchun to'qima tropizmi bo'lgan ko'plab viruslarning ba'zi hayvon turlarining eritrotsitlarini agglutinatsiya qilish qobiliyatiga asoslangan.

Immunofluoresans reaksiyasi (RIF) (lotincha *lyuminesenslar* - yorqinlash) antigen - antikorning o'zaro ta'siriga asoslangan serologik reaksiya bo'lib, reaksiyaga kiruvchi tarkibiy qismlardan biri lyuminesent bo'yoq bilan bog'liq.

Neytralizatsiya reaksiyasi (PH) - bu virusni o'ziga xos antikorlar bilan o'zaro ta'siri natijasida uning yuqtirish qobiliyatini yo'qotish hodisasi asosida aniqlash usuli.

Komplementni bog'lash reaksiyasi (CBC) - bu hosil bo'lgan antigen-antikor kompleksining komplementni bog'lash qobiliyatiga asoslangan serologik **sinov** usuli, bu gemoliz va eritrotsitlar qo'shilganda gemoliz yo'qligi bilan aniqlanadi.

Mustaqil bajarish uchun mashqlar.

131-mashq. So'zlarni o'zbek tiliga tarjima qiling.

Anthelmintic, antiseptik, ascities, biopsiya, defekatsiya, distosiya, leptospirozis, mastitis, nekrosis, orxitis, patogenis, peritoneal, septik, aglutin, aft, aft stomatit, arachno, bacilla, bakteriya.

132-mashq. Quyidagi atamalarni ma'nosini izohlang.

Amoebiasis, leishmaniozis, lambliaozis, fascioliozis, taeniozis, trichinellosis, vuchereriozis, brugiozis, onchocercosis, dirofilariozis, sarcosporidiozis.

Uyga vazifa

133-mashq. So'zlarni o'zbek tiliga tarjima qiling.

Sepsisaemia, planchno, toxico, thrombo, pyo, pnevmoedema, pnemosclerosis, Gastrophilus, Hupoderma bovis, Sarcoptosis, Psoroptes, Chorioptes, Otadectes, Eukaryotes, Prokaryotes, Cocci, Bacillus, Mycoplasma, Spirochetes, Heterotrophs, Aerobic microorganismus, Anaerobic microorganismus, Symbiosis, Metobioz, Brucella melitensis, Micobacterium.

134-mashq. Quyidagi atamalarni ma'nosini izohlang.

Balantidiäsis, paragonimösis, taeniarhynchösis, echinokokkoz, alveokokklar, difillobotrioz, sparganösis, trixosefaloz, enterobioz, drakunkuloz, edikulyoz, ftiriz.

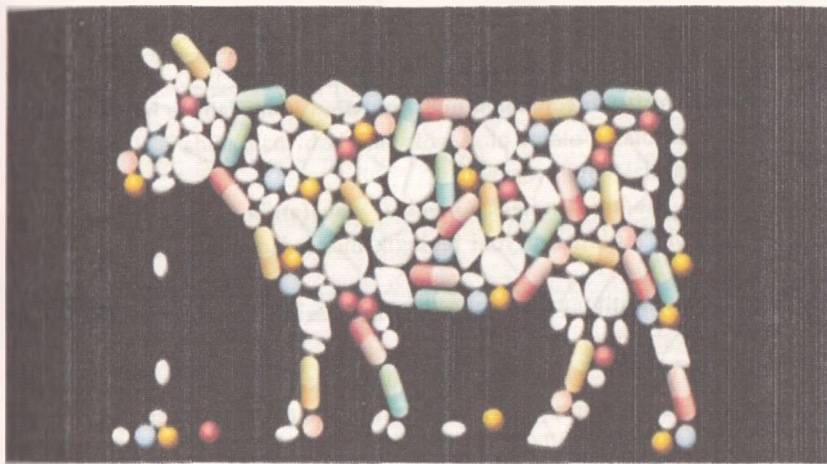

Quyidagi maqollarni yod oling.

1. *Radices doctrinae amarae, fructus dulces sunt* - Ilmning ildizi achchiq, mevasi shirindir.
2. *Optimum medicamentum quies est* - Osoyishtalik eng yaxshi doridir.
3. *Patriam amare et defendere debemus* - Vatanimizni sevimiz va himoya qilishimiz kerak.

III BOB. FARMASEVTIK ATAMASHUNOSLIK

Farmasevtik terminshunoslik «farmatsiya» (yun. *pharmakeia* – dori tayyorlash va qo'llash) nomi ostiga birlashuvchi va dori-darmonlar tarkibini o'rganish, qidirib topish, ishlab chiqarish va qo'llash bilan shug'ullanuvchi qator maxsus fanlar majmuasidan iborat. Bu majmuada markaziy o'rinni qo'llash uchun rasmiy ruxsatnomaga ega bo'lgan dorivor moddalar va preparatlar ya'ni dori darmonlar nomenklaturasi egallaydi.

24-Mavzu. Dori vositalari nomenklaturasi

Darsning maqsadi: Ba'zi asosiy farmasevtik terminlarni; dori vositalarining nomlarining yasalish usullari va namunali tuzilishini bilib olish. Talabalarda dori-darmon nomlari va qisman, ularning tarkibiy qismlari yozilish xususiyatlarini bog'lay olish xususiyatini shakllantirish.

Darsning mazmuni: Dorivor preparatlarning nomi asosan II turlanish *genus neutrum*dagi otlar bo'lib, ular *Nominativus Singularis*da *-um*, *Genetivus Singularis*da *-i* qo'shimchasiga ega.

Masalan: *Dermatolum, i, n* – dermatol

Analginum, i, n – analgin.

Dorivor preparatlar nomidagi familiyalar.

Ba'zan dorivor preparatlar nomida shu dorini yaratgan mualliflarning familiyasi uchrab turadi. Ayollar familiyasi I turlanish, erkaklar familiyasi II turlanish otlari singari turlanadi.

Masalan: *liguor Burovi* – Burov suyuqligi

tabulettae Carmanovae – Karmanova tabletkalari

Ba'zi familiyalar kelishiklar bo'yicha turlanmaydi.

Masalan: *species Zdrenco* – Zdrenko yig'masi

Balsamum Schostakovsky – Shostakovski balsami.

Dorivor vositalar nomenklaturasi.

Dorivor vosita (medicamentum, remedium) bu odam va hayvonlarning kasalliklarini davolash, oldini olish yoki aniqlash maqsadida ishlatish uchun ruxsat etilgan farmakologik vositadir.

Dorivor modda (materia medica, substantia pharmaceutica) bu alohida kimyoviy birikmadan yoki biologik moddadan iborat bo'lgan dorivor vositadir.

Dorivor o'simliklar xomashyosi bu davolash maqsadida qo'llash uchun ruxsat etilgan o'simliklar xomashyosi.

Dorivor vosita yoki dorivor o'simlik mahsulotiga kerakli davolash ta'siriga erishish uchun berilgan qulay holat dori shakli (**forma medicamentorum**) deb aytiladi.

Dori preparati (praeparatum) bu ma'lum dori shaklidagi dorivor vositadir.

Murakkab dori vositalari bu bir dori shaklida belgilangan dozalarda birdan ortiq ta'sir etuvchi moddalarga ega bo'lgan dorivor vositalardir.

Dorivor vositalar nomenklaturasi (D.V.N.) – bu hozirgi vaqtda ishlatishga ruxsat berilgan hamma dorivor vositalar nomining yig'indisidir.

Dorivor vositalarning hozirgi zamon nomenklaturasi tabiiy paydo bo'lgan va qat'iy tuzilish qoidasiga ega emas. Har bir dorivor vosita ma'lum bir nomlanishga ega bo'ladi. Nomlar esa ixtiyoriy ravishda o'ylab chiqariladi.

Dorivor vositalar nomenklaturasiga vatanimizda ishlab chiqarilgan vositalar nomi bilan birga chet eldan keltirilgan vositalarning nomi ham kiradi.

Dorivor vositalar nomenklaturasining tipik guruhlari

Dorivor vositalar nomenklaturasi oltita tipik guruhga bo'linadi:

I. O'simlik va hayvonlardan olingan dorivor mahsulotlar nomlari.

II. O'simliklar mahsulotidan olingan ajratmalardan iborat bo'lgan dorivor preparatlar nomlari.

III. Dorivor moddalarning trivial nomlari.

IV. Dorivor moddalarning xalqaro patentlanmagan nomlari.

V. Dorivor vositalar(preparatlar)ning savdo nomlari.

VI. Farmakopeynik kimyoviy nomenklatura: kislotalar, oksidlar, tuzlar nomlari.

I tipik guruhga o'simlik va hayvonlardan olingan dorivor mahsulotlarning nomlari kiradi.

I tipik guruhdagi nomlar ikkita otdan tashkil topgan so'z birikmalaridir. Birinchi ot o'simlik organi (**herba, folium, flos, radix va boshqalar**) yoki mahsulotlarning nomi (**oleum, gummi, resina va boshqalar**)ni ko'rsatadi va bosh kelishikda turadi. Ikkinchi ot o'simlik nomini ko'rsatadi va qaratqich kelishigida turadi.

Masalan: *herba Leonuri* – arslonquyruqning yer ustki qismi
folium Sennae – sano bargi
oleum Hyoscyami – mingdevona moyi.

II tipik guruh. O'simliklar mahsulotidan olingan ajratmalardan iborat bo'lgan dorivor preparatlar nomlari.

II tipik guruhga quyidagilar kiradi:

1. Zavodlarda ma'lum belgilangan standartlar bo'yicha tayyorlanadigan dorivor preparatlarning nomlari. Bular – nastoykalar, ekstraktlar va sharbatlarning nomlari bo'lib, ikkita otdan iborat bo'lgan so'z birikmalaridir. Birinchi ot dori turining nomini ko'rsatadi va bosh kelishikda turadi. Ikkinchi ot o'simlik nomini ko'rsatadi va qaratqich kelishigida turadi.

Masalan: *tinctura Valerianae* – valeriana nastoykasi
extractum Crataegi – do'lana ekstrakti
sirupus Glycyrrhizae – shirinmiya sharbati

2. Damlama va qaynatma nomlari. Ular uchta otdan iborat bo'lgan so'z birikmalaridir. Birinchi ot dori turining nomini ko'rsatadi va bosh kelishikda turadi. Ikkinchi ot o'simlik organini ko'rsatadi va qaratqich kelishigida turadi. Uchinchi ot o'simlik nomini ko'rsatadi va qaratqich kelishigida turadi.

Masalan: *infusum foliorum Sennae* – sano barglarining damlamasi
decoctum herbae Hyperici – dalachoy (sariqchoy) yer ustki qismining qaynatmasi.

III tipik guruh. Organik kimyoviy moddalarning ilmiy va trivial(shartli) nomlanishi

Dorivor vositalar sifatida qo'llaniladigan organik kimyoviy moddalar ikkita nomga ega: **ilmiy** (tizimli) va **trivial** (shartli).

«**Trivial**» so'zi lotincha "**trivialis**" odatdagi, oddiydan kelib chiqqan.

Odatda ilmiy nomlar uzun bo'lgani uchun ularni tibbiyot amaliyotida ishlatish noqulay. Shuning uchun dorivor vositalar nomi sifatida ilmiy emas, balki trivial nomlari qo'llaniladi. Trivial nomlar qisqaligi bilan amalda qo'llashga qulaydir.

Masalan: *Dietilamidsulfamidobenzoat* kislota – ilmiy nomlanishi

Etamid – trivial nomlanishi.

Trivial nomlar dorivor vositalarning kimyoviy tarkibini, davolash ta'sirini, farmakologik guruhga mansublikni va boshqa turli belgilarni ifodalaydi.

Dorivor vositalarning trivial nomlaridagi tez-tez takrorlanadigan bo'laklar.

Tez-tez takrorlanadigan bo'laklar – bu dorivor preparatlar nomida ko'p qo'llaniladigan so'z bo'laklaridir.

Har bir tez-tez takrorlanadigan bo'lak preparat to'g'risida ma'lum bir axborotni (dorining kimyoviy tarkibi, davolash ta'siri yoki farmakologiyasi) beradi.

Tez-tez takrorlanadigan bo'laklarni va ularning ma'nosi (ahamiyati)ni bilish ko'p miqdordagi dori nomlarini tushunib olishga yordam beradi.

Masalan: Tarkibida *-alg* tez-tez takrorlanadigan bo'lakli preparat og'riq qoldiruvchi ekanligini ko'rsatadi. Shuningdek quyidagi preparatlarni shu guruhga kiritish mumkin:

Analginum

Baralginum

Pentalginum

Tez-tez takrorlanadigan bo'laklarni bilish dorivor preparatlarning nomini to'g'ri yozishga yordam beradi.

Dorivor preparatlarga trivial nomlarni berish qoidalari

Dorivor preparatlarning trivial nomlarini nomenklatura komissiyasi beradi. Trivial nomlar qisqacha, talaffuz osonligi, berilgan nomning boshqalardan fonenetik - grafik farqlanishi, tez - tez takrorlanadigan bo'laklar qo'llanishining aniqligi kabi talablarga mos kelishi kerak.

I. Qisqalik. Eng qulay va ko'p uchraydiganlari uch, to'rt va besh bo'g'inli nomlardir.

Masalan: Corazolum, Piperazinum, Tanninum.

Ayrim hollarda ko'p sonli bo'g'inli nomlar ham uchraydi.

Masalan: Sulfadimezinum, Novocainamidum, Phenoxymethylpenicillinum.

II. Talaffuz osonligi. Talaffuz uchun eng qulay nomlarda undosh unli bilan yoki oson talaffuz qilinadigan ikkita undosh almashinib keladi.

Masalan: Aminazinum, Ditrazinum, Streptocidum, Corvalolum.

III. Berilgan nomning boshqa nomlardan fonetik - grafik farqlanishi.

Yangi dorivor vositaga nom berishda nomenklatura komissiyasi uning talaffuz qilinishi va yozilishi bo'yicha boshqa nomlardan farqlanishni kuzatib boradi. Nomlarda tez-tez takrorlanadigan bo'laklarni ishlatish fonetik - grafik farqlanishni kamaytiradi.

Masalan: Methaminum, Methacinum, Methazidum, Phenadonum, Phenaminum.

IV. Tez-tez takrorlanadigan bo'laklarning qo'llanishi aniqligi. Har bir tez-tez takrorlanadigan bo'lak o'zining aniq manosi (ahamiyati)ga ega ekan, yangi nomlar berilayotganda tez-tez takrorlanadigan bo'laklarni qo'llashda xatoga yo'l qo'ymaslikni kuzatib borish zarur, chunki bunday xatolar vrach va farmatsevtlardagi noto'g'ri tasavvurga sababchi bo'lishi mumkin.

Trivial nomlar quyidagi usullar bilan farqlanadi: bitta asosga ega bo'lgan hamda ikkita va undan ortiq asosga ega nomlar.

I. Bitta asosga ega bo'lgan nomlarni **-in** yoki **-ol** suffikslarini qo'shish bilan hosil qilish mumkin.

Misol uchun: **Streptomycinum/asos**/**Streptomyc. -in** suffiks/

Mentholum/asos/**Mentha-/yalpiz/-ol** suffiks/

Perefektsli-suffiktsli usulda asosga perefiks/old qo'shimcha/ va suffiks qo'yiladi.

Misol uchun. **Antifebrinum, Antistruminum,**

anti- (qarshi)-old qo'shimcha,**-in** suffiks

febris, is, f -isitma ko'tarilishi

struma, ae, f -bo'qoq

II. Ikkita va undan ortiq asosga ega bo'lgan nomlar quyidagi usullar bilan hosil bo'lishi mumkin.

a) Qo'shish: bu usulda asoslar interfiks/ birlashtiruvchi unli/ yordamida yoki unsiz birlashadi.

Misol uchun: **Haematogenum** -gematogen

Haematogen paydo bo'lishi ,rivojlanish /
Apilacum-apilak
/apis – ari –lac-sut/

b) “Abrevatsiya” – qisqartirish so‘zi lotincha “brevis” kalta so‘zidan olingan. Bu usul bilan so‘zlardan ajratib olingan ma‘noli bo‘laklarning qo‘shilishidan qisqartirilgan murakkab so‘zlar hosil bo‘ladi. Bunday so‘zlar abbreviatura deb ataladi:

Misol uchun: **Analphenum**-tugmachasimon dorining nomi

Analginum dan – anal qismi, va

Phenacetinum dan – phen olingan.

c) Abbrevatsion suffiksli usulda abbreviaturaga suffiks qo‘shiladi

Misol uchun: **Neriolonum** / **Nerium oleander** – Sambitgul/.

Dorivor vositalarning nomlanishida abbreviatura keng qo‘llaniladi.

IV tipik guruh. Dorivor moddalarning xalqaro patentlanmagan nomlari.

Bugungi kunda turli davlatlarda ishlab chiqarilayotgan bitta dorivor vosita savdoga har xil nom bilan kirib kelmoqda. Hatto bir davlatdagi turli firmalar ham bitta dorivor vositani har xil nomlar va mahsulot belgilari bilan ishlab chiqarmoqda. Bu esa dorivor vositalarning sinonimlarini ko‘payishiga olib keladi.

Masalan: “Pyrantel” dorivor vositasining Bifantrel, Cobantril, Combantrin, Helmex, Helmintox, Medintel, Nemocid, Pamex, Pamotrin va boshqa sinonimlari bor.

Bugungi kunda jahonda mavjud bo‘lgan 7000 ga yaqin dorivor vositalarning 70000 ga yaqin nomlari mavjud. Har yili xalqaro patentlanmagan nomlar ro‘yxati 120 dan 150 tagacha nomga ko‘payib bormoqda. Dorivor vositalar nomlarining sinonimiyasi salbiy tomonga ega. Dorivor vositalarning umumiy xalqaro nomlari sinonimiyani kamaytirishga yordam beradi. Jahon sog‘liqni saqlash tashkiloti (World Health Organization; qisqacha-WHO) qoshida dori moddalariga halqaro nom berish ishlarini boshqaruvchi maxsus (International Nonproprietary Names For Pharmaceutical Substances; qisqacha-INN) qo‘mita mavjud. Xalqaro nomlardan shu dorivor moddani ishlab chiqaruvchi davlat yoki firma foydalanishi mumkin. Bu nomlar patentlanmagan. Davlat farmakopeyasida patentlanmagan halqaro nomlar (XPN) sinonim sifatida albatta maxsus belgi * bilan ko‘rsatiladi.

Dori moddalariga xalqaro nom beruvchi maxsus qo‘mita tomonidan «Dorivor moddalarning patentlanmagan xalqaro nomlarini tuzish uchun amal qilinishi lozim bo‘lgan asosiy printsiplar» ishlab chiqildi.

Bosh prinsiplarga asosan XPN talaffuz qilishda va yozishda oson ajratiladigan bo'lishi kerak. Ular uzun bo'lmasligi yoki umumiy qo'llanishda foydalanib kelinayotgan nomlar bilan adashtirib yuborilmaydigan bo'lishi lozim.

Farmalogik jihatdan yaqin bo'lgan guruhga taalluqli moddalar uchun XPN ushbu taaluqlikni ko'rsatishi lozim.

Dorivor moddalarning patentlanmagan xalqaro nomlari Jahon Sog'liqni

Saqlash Tashkilotining "WHO Drug Information" jurnalida to'rtta tilda quyidagi ketma-ketlikda yoziladi: lotincha, inglizcha, frantsuzcha va ispancha.

Lotincha	Inglizcha	Frantsuzcha	Ispancha
laronidasum	laronidase	laronidase	laronidasa
amotosalenum	amotosalen	amotosalene	amotosaleno

V tipik guruh. Dorivor vositalar(preparatlar)ning savdo nomlari. Savdo nomlarida so'zlarning yasalishi.

Savdo nomi (ingl. Trade Name) - bu savdo uchun mo'ljallangan preparat (tayyor dorivor vosita) nomidir.

Ishlab chiqaruvchi tomonidan taklif qilingan savdo nomi undan foydalanishga rasmiy ruxsatni olishi zarur. Belgilangan rasmiy savdo nomi berilgan dorivor vosita qonunchilikka muvofiq ro'yxatga olingan bo'lishi lozim. Shundan so'ng dorivor vosita unga berilgan savdo nomi ostida Dorivor vositalarning davlat ro'yxatiga kiritiladi.

Savdo nomlarining kelib chiqish manbalari turlicha. Bular bir xil dorivor substansiyali preparatlarni turli ishlab chiqaruvchilari tomonidan qo'llanadigan umumiy, nopatentlangan nomlar, shuningdek aniq ishlab chiqaruvchi firma tomonidan qo'llanadigan individual firma nomlaridir. Firma nomlari patentlangan va nopatentlangan bo'ladi.

Umumiy savdo nomlarining kelib chiqish manbalari-bu odatda yoki XPN, yoki alohida mamlakat yoki mamlakatlar guruhida qabul qilingan milliy (farmakopeya) nomdir.

Masalan: Diclofenacum (INN): Germaniya, Hindiston, Isroil, Italiya, Makedoniya, Polsha, Yugoslaviyada; Nifedipinum (INN): Angliya, Germaniya, Bolgariya, Polsha, Xorvatiya, Shvesiyada.

Ayrim dorivor vositalarning savdo nomlarida shu preparat to'g'risida axborot beruvchi qadimgi yunon va lotin tilidagi so'z yasovchi qo'shimchalar uchraydi.

Masalan: Venitan (lotincha vena – vena, ko'k tomir)

Pulmex (lotincha pulmo- opka) Anatomik va fiziologik
 Prododerm (yunoncha derma - teri) xususiyatlarini ko'rsatish
 Febichol (yunoncha chole- ot, safro) uchun
 Laxatin (lot. laxativum-surgi, ich suradigan)
 Allergodil - allergiyaga qarshi
 Orto-gynest (yunoncha gyne-ayol)-estrogen Farmakoterapevtik
 ta'sirini
 Antithrombinum (yunoncha thrombos-quyuq- ko'rsatish uchun
 lashish, ivish)-qon ivishiga qarshi vositalar
 Senade (lot.Senna-sano)- sano o'simligidan tayyorlangan preparat

Savdo nomlarida so'zlarning yasalishi.

Savdo nomlari mavjud bo'lgan so'z yasash qoidalari va modellaridan farqli ravishda so'z yasashning ma'lum qoidalariga aniq amal qilmasdan shakllanadi. Shunga qaramasdan, so'z yasashning ba'zi usullarini savdo nomlarini berish amaliyotida uchratish mumkin.

1. Asos yoki so'z qo'shish - asos yoki so'zlar birikmasi, ko'pincha biror bir oxirgi bo'g'inni qo'shish orqali yasaladi. Asos odatda interfiks yordamida birlashadi, ya'ni birlashtiruvchi unli *-o-*, kam hollarda *-i-*, yoki *-a-*.

Masalan: Valocordinum (lot. *valeo* -sog bo'lish + *-o-* + *cor* , *cordis*-yurak)-Valokordin, Myelosanum (yunoncha *myelos-* miya+ lot. *sano*-davolash)-Miyelosan.

2. Abbreviatsiya (lot. *abbrevio*-qisqartirmoq) - dastlabki so'z elementlarini qo'shish yoli bilan qisqartma so'z (abbreviaturalar) hosil bo'lishidir.

Masalan: Calciparinum - *Calcium* + *Heparinum*, Corinfar - *cor*(lot.) - yurak + *infarctus* - infarct

3. Suffiksatsiya - suffiksning asosga biror bir ma'no keltirib chiqarish uchun birlashishidir.

Savdo nomlarida quyidagi suffikslar ko'p qollaniladi:

-in - suffiksi ko'pincha kimyoviy mazmundagi asoslarga qo'shiladi:

Clophelinum- Klofelin, Diltrazinum-Diltrazin, Isadrinum-Isadrin.

Savdo nomenklaturasida *-in*-suffiksi maxsus ma'noga ega emas.

Masalan: Fungilin, Fulcin, Octadin.

Boshqa suffikslar:

- ❖ *-al-* Abaktal, Almiral, Bronal
- ❖ *-ol-* Aloprol, Asectol, Dopanol
- ❖ *-el-* Dicetel, Divigel, Quamatel
- ❖ *-an-* Advantan, Domenan, Vistagan
- ❖ *-on-* Gutron, Haemiton, Dexason

- ❖ *-en-* Voltaren, Dilren, Vaskoten
- ❖ *-il-, -yl-* Retabolil, Donormil, Biacodyl, Amaryl
- ❖ *-ax-, -ex-,* va h.k.

-ix-, -ox-

4. Prefiksatsiya- soʻz oʻzagi (asosi) ga prefikslar (old qoʻshimchalar)

qoʻshilishi.

Ayrim hollarda savdo nomlarida lotin-yunon prefikslari uchrab, ular kasallik yoki uning sababi, yoki kasallik qoʻzgatuvchisini bildiradigan oʻzak (asos) lar bilan muvofiqlashgan boʻladi, hamda ularni bartaraf qilish harakatlarini koʻrsatadi:

- ❖ *anti-, contra-* - qarshi;
- ❖ *a-, an-* - inkor etish;
- ❖ *de(s)-* - dan.

Masalan: Antithrombinum (*anti* + yunoncha *thrombos-* quyqa+ *in*) - Antitrombin- ivishga qarshi

Contraspasminum (*contra* + yunoncha *spasmos-* tomir tortishish, spazm) -

Kontraspazmin – bronxlarni kengaytiruvchi

Abaktal (*a* + *bacterium*+ *al*) - Abaktal - antibacterial

Decaris (*de* + *ascaris* -askarida) - Dekaris - gijjalarga qarshi

Savdo nomlarida preparatlarning samaradorligini takidlaydigan prefikslar

ham uchraydi.

Masalan:

- ❖ *super-, supra-(lot.)* – ziyod
- ❖ *ultra-* - oortiq, ziyod
- ❖ *eu-(yunoncha)- yaxshi*

Suprastin (*supra* + yunoncha *asthma, asthmatic-* bogʻilish, astma+ *in*)-
Suprastin – astmaga qarshi, allergiyaga qarshi

Ultraproct (*ultra*+ yunoncha *proctos-*orqa chiqaruv teshigi)-Ultraprokt-
baxosilni davolash uchun

Eunocin (*eu* + lot.*nox, noctis-* tun)- Eunoktin - uyqu dori.

Murakkab dorivor preparatlarning nomlanishi.

Murakkab dorivor preparatlar ikki yoki undan ortiq dorivor moddalardan iborat boʻladi va maʼlum dori shaklida (tabletkalar, shamcha, surtma) ishlab chiqariladi.

Murakkab preparatlarning nomi abbreviaturadan iborat boʻlib, hamma yoki baʼzi ingrediyentlarning nomidan ixtiyoriy ajratib olingan boʻlaklardan tashkil topadi.

Masalan: "Pycophenum" abbreviaturasi *pyr+co+phen(um)* o'laklardan tashkil topgan. Bu bo'laklar Amidopyrinum, Coffeinum, Phenacetinum kabi preparatlar nomidan ajratib olingan. Odatda bunday shartli nom dori shaklining ma'lum ko'rinishiga biriktirib qo'yiladi va qo'shtirnoq ichiga **Nominativus Singularis**da yoziladi: tabulettae "Pycophenum", suppositoria "Bethiolum", dragees "Undevitum". Murakkab tarkibli tabletkalar va shamchalardagi «tabletkalar» va «shamchalar» so'zlari retseptda **Accusativus Pluralis**da yoziladi:

Masalan: Recipe: Tabulettas "Pycophenum" numero 10.

Recipe: Suppositoria "Anusolum" numero 20.

Tabletkalar bitta ta'sir etuvchi moddadan iborat bo'lsa, dori shaklidan keyin qaratqich kelishigida yoziladi:

Masalan: Recipe: Tabulettae Cordigiti 0,0008

Shamchalar bitta ta'sir etuvchi moddadan iborat bo'lsa uning nomi dori shakliga *cum* predlogi bilan Ablativusda yoziladi.

1. Tarkibiy qismlar taxminan anatomik, fiziologik va terapevtik xarakterdagi axborotni berishi mumkin.

Lotincha	O'zbekecha	Ma'nosi
cor-, card-	-kor-, -kard-	yurakka ta'sir etuvchi, yurak tonusiga ta'sir etuvchi, toj tomirlarni kengaytiruvchi
-vas-, -angi-	-vaz-, -angi-	qon tomirlarni kengaytiruvchi, spazmolitik
-sept-	-sept-	zararsizlantiruvchi, antiseptik
-dol-, -alg-	-dol-, -alg-	og'riqsizlantiruvchi, analgetik
-pres (s)-, -ten (s)-	-pres (s)-, -ten (s)-	qon bosimini tushiruvchi
-sed-	-sed-	tinchlantiruvchi, sedativ
-pyr-	-pir-	Haroratni tushiruvchi, antipiretik
-aesthes-	-estez-	og'riqsizlantiruvchi, anestetik
-test-, -vir-	-test-, -vir-	erkak jinsiy gormonlaridan tayyorlangan
-andr-	-andr-	androgen
-thyr-	-tir-	qalqonsimon bez faoliyatiga ta'sir etuvchi
-myco-	-miko-	zamburug'larga qarshi
-chol-	-xol-	o't haydovchi

-sid- (lot. -sidere - qoldirmoq)	-sid-	mikrobg qarshi
--	-------	----------------

Maalan: Corvalolum, Cardioalenum, Valosedan, Apressinum, Magnesiumumidum, Promedolum, Sedalgin, Antipyrimum, Anaesthesinum, Chlorbutololum, Agovirin, Androfort, Thyrotropinum, Cholosasum, Propocidum, Mycoseptinum, Enteroseptolum.

2. Farmakologik axborot beruvchi tarkibiy qismlar:

Lotincha	O'zbekcha	Farmakologiyaga manxubligi
-sulfa-	-sulfa-	Antimikrob sulfanilamidlar
-sillin-	-sillin-	Antibiotik penitsillinlar
-mysin-	-misin-	Mikrobg qarshi antibiotiklar, Streptomyces va boshqa zamburug' shtammalaridan olinadigan mikrobg qarshi.
-siklin-	-siklin-	Tetratsiklin hosilalari antibiotiklar
-barb-	-barb-	Uxlatuvchi — barbituratlar, barbiturat kislota hosilalari
-kain-	-kain-	Mahalliy og'riq qoldiruvchi
-kort-	-kort-	Kortikosteroidlar — buyrak usti bezi po'stlog'i gormonlari va ularning sintetikanaloglari
-ostr-	-estr-	Estrogenlar — ayol jinsiy gormonlari va ularning sintetik analoglaridan tayyorlangan preparatlar
-andr-	-andr-	Androgen steroidlar — erkak jinsiy gormonlari va ularning sintetik analoglaridan tayyorlangan preparatlar

Maalan: Sulfadimezinum, Penicillinum, Streptomycinum, Streptocidinum, Barbamylum, Novocainum, Corticotropinum, Oestradiolum, Testosterolonum.

LAB QOLING!

Dragoe (birlik), dragees (ko'plik)- draje (turlanmaydi)

Ginseng - jenshen (turlanmaydi)

Da tales doses Numero. - Shunday dozalarda. (son)ta ber.

Mustaqil bajarish uchun mashqlar.

135-mashq. Quyidagi dorivor preparatlar nomini *Nominativus Singularis* va *Genetivus Singularis*da lotin tiliga tarjima qiling.

Amidopirin, dermatol, novokain, kodein, fenobarbital, dibazol, rezerpin, etazol, kofein.

136-mashq. Quyidagi otlarning rodini va kelishigini aniqlang.

1) succi	5) tincturae
2) bolus	6) aquarum
3) crystallorum	7) glucosa
4) folia	8) amyllum

137-mashq. O'zbek tiliga tarjima qiling.

Pasta Lassari, liquor Kastelliani, solutio Lugoli, species Zdrenko, balsamum Schostacovsky, solutio Ringer-Locke, tinctura Petrovi, unguentum Koncovi, unguentum Wilkinsoni.

138-mashq. Quyidagi dorivor preparatlarning nomini *Gen. Sing.*da yozing va o'zbek tiliga tarjima qiling.

Tetracyclinum, Flaminum, Riboxinum, Phytinum, Iodum, Trypsinum, Dimoestrolum, Myelosanum, Olivomycinum, Piperazinum, Cytarabinum, Ergotaminum.

139-mashq. Tez-tez takrorlanadigan bo'laklarni ajrating va ularning ahamiyatini ko'rsating.

Depridol, Algolysin, Bicillinum, Lanocordalum, Furacilinum, Ferrocalum, Viprosalum, Pyromecainum, Cardigin, Anginal, Capresin, Dibazolium, Phenoxyethylpenicillinum, Sovcainum, Tenormal, Anacardiol, Hexenalum, Barbamylum, Somnafin, Conferon, Tetracyclinum, Streptomycinum, Carminomycinum, Chendal, Valocormidum, Phenaminura, Methindionum, Napnthyzinum, Analginum, Novocainum, Norsulfazolium, Europlast, Dicainum, Cordalen, Presinol, Vasocil, Methicillinum, Valocordin, Diazolinum, Vasculat, Tetracor, Apressinum, Xycainum, Sulfamonomethoxinum, Dolgit, Barbenyl, Cardiazol, Furosemidum, Vasolanum.

Uyga vazifa

140-mashq. Dori vositalari nomidagi sizga ma'lum tarkibiy qismlarni belgilang, ma'nosini tushuntiring:

A. Valocordinum, Cocarboxylasum, Morphinum, Testoenatum, Mycosolon, Sarcocollinum, Bicillinum, Rifothyroinum, Amycazolum, Mammophysinum, Oestronum, Erythromycinum, Aëvitum, Valosedan, Diodthyrosinum, Polyoestradiolum, Pharyngosept, Adriamycinum, Mycoseptin, Chinocidum, Chlorophthalmum, Methicillinum, Kanamycinum, Cholosasum.

B. Rifamycinum, Novurit, Sulfazinum, Pantocidum, Pyocidum, Streptodecasum, Norsulfazolum, Urodanum, Adrenalinum seu Epinephrinum, Gonadotropinum, Somatotropinum, Histidinum, Novocainum, Haemodesum, Interodesum, Haemophobinum, Panangin, Quadevitum.

C. Synoestrolum, Gentamycinum, Synthomycinum, Phenobarbitalum, Barbamylum, Leucogenum, Laevomycesin, Mycoheptinum, Melosanum, Glycerinum, Glucosum, Asthmatinum, Anaesthesinum, Hydrocortisonum.

Quyidagi maqollarni yod oling.

1. *Fortes fortuna adiuvat* - Jasur kishilarga taqdir yordam beradi.
2. *Gutta cavat lapidem non vi, sed saepe cadendo* - Tomchi kuchi bilan ommas, tez tushishi bilan tosh teshar.
3. *Higiена amica valetudinis.* - Ozodalik sog'liqning garovidir.

25-Mavzu: Fe'l. Fe'lining grammatik kategoriyalari. Retseptura.

Darsning maqsadi: Buyruq mayli birlik shakli hamda III shaxs istak mayli birlik va ko'plik shakllarini hosil qilish qoidalarini; fe'lli retseptura formulirovkalarini bilib olish. Fe'l negizini topish va uning tuslanishini aniqlashni; buyruq va istak mayllarining ba'zi shakllarini hosil qilish va tarjima qila olish.

Darsning mazmuni: Predmetning harakatini bildirib **nima qildi? nima qilyapti?, nima qilmoqchi?** so'roqlariga javob beradigan so'z turkumi *fe'l deb* ataladi. Lotin tilida fe'llar shaxs, son va zamonda o'zgaradi. Fe'l 3 ta shaxs, 2 ta son (birlik va ko'plik), 6 ta zamon, 4 ta mayl va 4 ta tuslanishga ega:

Fe'llar predmetning ish harakatini ifodalaydi. Lotin tilida fe'llar 5 ta grammatik kategoriyaga ega:

- ❖ *Zamon kategoriyasi - Tempus*
- ❖ *Son kategoriyasi - Numerus*
- ❖ *Shaxs kategoriyasi - Persona*
- ❖ *Mayl kategoriyasi - Modus*
- ❖ *Nisbat kategoriyasi - Genus*

Zamon kategoriyasi 2 ta katta guruhga bo'linadi:

I. Tugallanmagan ish-harakatni ifodalovchi - *Imperfect* zamonlari. Bularga :

- 1) *Praesens* - Hozirgi zamon
- 2) *Imperfectum* - Tugallanmagan o'tgan zamon
- 3) *Futurum primum* - Kelasi birinchi zamon

II. Tugallangan ish-harakatni ifodalovchi - *Perfect* zamonlari. Bu zamonlarga :

- 1) *Perfectum* - Tugallangan o'tgan zamon
- 2) *Plusquam perfectum* - Uzoq o'tgan zamon
- 3) *Futurum secundum* - Kelasi ikkinchi zamon

Son kategoriyasi ham ikkiga bo'linadi :

- ❖ *Singularis* - birlik son
- ❖ *Pluralis* - ko'plik son

Shaxs kategoriyasi ham 3 ga bo'linadi :

- ❖ *Persona prima* - birinchi shaxs
- ❖ *Persona secunda* - ikkinchi shaxs
- ❖ *Persona tertia* - uchinchi shaxs

Mayl kategoriyasi 3 ga bo'linadi:

- ❖ *Modus Indicativus* - aniqlik mayli
- ❖ *Modus Imperativus* - buyruq mayli
- ❖ *Modus Coniunctivus* - shart mayli

Nisbat kategoriyasi ham 2 ga bo'linadi :

- ❖ *Genus actiivum* - aniqlik nisbati
- ❖ *Genus passivum* - majhullik nisbati

Lotin tili fe'llari quyidagi turlarga bo'linadi. Qonun bo'yicha fe'llar negizdagi oxirgi unliga qarab 4 ta tuslanish turiga bo'linadi:

- I** - a - amare - sevmok
II - e - monere - ishontirmok
IIIa - e - mittēre - jo'natmok
IIIb - e - capēre - olmok
IV - i - audore - eshitmok

Fe'llarning noaniq formasidan *-re-* qo'shimchasi olib tashlansa fe'llarning negizi hosil bo'ladi.

Masalan: laborare – ishlamoq - *re* - labora - ishla
 videre - ko'rmoq - *re* - vide - ko'r
 legēre - o'qimoq - *re* – legē - o'qi
 capēre - olmok - *re* - capi - ol
 dormire - uxlamok - *re* - dormo – uxla

Fe'llar 4 ta formaga ega :

1. Praesens indicativi activi
2. Perfectum indicativi activi
3. Supinum
4. Infinitif

Masalan: orno, ornavi, ornatum, ornare- bezatmok
 video, vido vosum, videre - ko'rmoq
 lēgo, legi, lectum, legēre - o'qimoq
 fecio, feci, fectum, facēre - bajarmok
 audoo, audovi, audotum, audore - eshitmok

Lug'atlarda fe'llarning 4 asosiy formasi ham shunday beriladi.

Fe'llar zamonlarda tuslanganda aniq va majhul nisbatning quyidagi shaxs-son qo'shimchalari qo'shiladi:

Genus activum			Genus passivum	
sing		plur.	sing.	plur.
I	o- m	mus	or-r	mur
II	s	tis	ris	mīni
III	t	nt	tur	ntur

BUYRUQ MAYLI (Imperativ)

Retsepturada buyruq mayli birlikda ishlatiladi xolos. I, II, IV tuslanishlarda fe'llning buyruq mayli negizi bilan mos tushadi. III tuslanishdagi fe'llning negiziga unli «e» qo'shiladi.

Jadvalga e'tibor bering:

Lug'at shakli	Negiz	Buyruq mayli (birlik)	Tarjima
signo, are 1	signa	signa	belgila
misceo, ere 2	misce	misce	aralashtir
recipio, ere 3	recip	recipe	ol
audio, ire 4	audi	audi	eshit

Buyruq maylida ko'p ishlariladigan so'zlar:

Misce. Da. Signa.	-	Aralashtir. Ber. Belgila.
Sterilisa.	-	Sterilizatsiya qil.
Repete	-	Takrorla.
Da tales doses.	-	Shunday dozalanda ber.
Adde.	-	Qo'sh.

SHART MAYLI

Shart mayli fe'l negizini o'zgartirish bilan yasaladi: I tuslanishda «a» «e» ga o'zgaradi. II, III, IV tuslanishlarda negizga «a» qo'shiladi.

Fe'ning ma'nosi	Lug'atshakli	Negiz	O'zgartgan shakli
belgilamoq	signo, are 1	signa	signe
aralashtirmoq	misceo, ere 2	Misce	miscea
takrorlamoq	repeto, ere 2	Repet	repete
tinglamoq	audio, ire 4	Audi	audia

Shart maylida ko'p ishlariladigan so'zlar:

Misceatur.	-	Aralashtirilsin.
Detur.	-	Berilsin.
Signetur.	-	Belgilansin.
Sterilisetur.	-	Sterilizatsiya qilinsin.
Repetatur.	-	Takrorlansin.
Dentur tales doses.	-	Shunday dozalarda berilsin.

Retseptura — bu dorilarni yozish va tayyorlash qoidalarini o'rganuvchi fan.

Retsept va uning asosiy qismlari

Retsept - shifokorning dori tayyorlash kerakligi to'g'risida dorixonaga xat orqali murojaat qilishi.

Retsept so'zi «receptum» - «olingan» so'zidan kelib chiqqan. Retsept rasmiy hujjat bo'lib, uni yozgan shifokor, shu bilan birga dorini tayyorlab bergan dorishunos ham retseptning to'g'riligi uchun yuridik jihatdan javobgardir.

SHART MAYLINING RETSEPTDA QO'LLANILISHI

Retseptda lotin tilida ko'p ma'no beruvchi faqat bitta shart maylining ish harakatiga undash, buyurish ma'nolari ishlatiladi. Retseptda qo'llaniladigan buyruq maylining na'munalari:

Da – ber **Misce** – aralashtir **Signa** – belgila

Recipe – ol **Adde** – qo'sh **Repete** – takrorla

Verte – ag'dar **Sterilisa** – qaynatib tozala **Consperge** – sep

Shart maylining shakli ikki xil tarjima qilinadi:

1. Fe'l bilan **bo'lsin** so'zi birgalikda

2. Fe'lning noaniq formasi

Aralashtirilgan bo'lsin Aralashtirilsin.

Berilgan bo'lsin! Berilsin.

Faqat 3 shaxs birlik yoki ko'plikda ishlatilib birlikda fe'l negiziga **-tur**, ko'plikda **-ntur** qo'shimchalari qo'shiladi.

Fio, fieri fe'li – birlikda – **t**, ko'plikda **-nt** qo'shimchalariga ega bo'ladi.

Retseptda qo'llaniladigan shart maylining na'munalari

1. **Detur** – Berilsin. Berilgan bo'lsin.

2. **Misceatur** – Aralashtirilsin. Aralashtirilgan bo'lsin.

3. **Signetur** – Belgilansin. Belgilangan bo'lsin.

4. **Repetatur** – Takrorlansin. Takrorlangan bo'lsin .

5. **Sterilisetur** – Qaynatib tozalansin. Qaynatib tozalangan bo'lsin

6. **Dentur tales doses** – Shunday doza berilsin. Shunday doza berilgan

bo'lsin

Retseptda **fio,eri** fe'li bilan qo'llaniladigan shakllar:

❖ **Misce, fiat pulvis** – Kukun hosil bo'lganacha aralashtir.

❖ **Misce, fiat unguentum** – Maz hosil bo'lganacha aralashtir.

❖ **Misce, fiat linimentum** – Liniment hosil bo'lganacha aralashtir .

❖ **Misce, fiat pasta** – Pasta hosil bo'lganacha aralashtir.

❖ **Misce, fiat emulsum** – Emulsiya hosil bo'lganacha aralashtir.

❖ **Misce, fiat suppositorium** – Shamcha hosil bo'lganacha aralashtir .

❖ **Misce, fiat suppositorium vaginale** – Qinli shamcha hosil

bo'lganacha aralashtir

❖ **Misce, fiat pilulae** – Aralashtirib, hab dori tayyorlansin.

❖ **Misce, fiat species** – Aralashtirib, yig'ma hosil qilinsin.

flo, fieri Fe'lining retsepturaformullirovkalari.

flo, fieri fe'li o'zbek tiliga «hosil bo'lmoq» deb tarjima qilinadi. Uning shart mayli quyidagicha hosil bo'ladi. «fi» negiziga suf. «a» qo'shiladi va 3 shaxs birlikda fiat shakliga ega bo'ladi, 3 shaxs ko'plikda fiat shakliga ega.

Birlik

Misce, fiat pulvis.	- Aralashtir, kukun hosil bo'lsin.
Misce, fiat unguentum.	- Aralashtir, surtma (maz) hosil bo'lsin.
Misce, fiat linimentum.	- Aralashtir, liniment hosil bo'lsin.
Misce, fiat pasta.	- Aralashtir, pasta hosil bo'lsin.
Misce, fiat emulsum.	- Aralashtir, emulsiya hosil bo'lsin.
Misce, fiat suppositorium.	- Aralashtir, sham hosil bo'lsin.
Misce, fiat suppositorium	- Aralashtir, vaginal shamcha hosil

vaginale. bo'lsin.

NB! (Nota Bene!) – Yaxshi tushun! E'tibor ber!

Bu formulirovkalarda *Misce* — Aralashtir fe'li buyruq maylida birlikda berilgan, shart maylida qo'llanmaydi.

Mustaqil bajarish uchun mashqlar.

141-mashq. Berilgan fe'llarning buyruq va shart maylini hosil qiling: Belgilamoq, tozalamoq, bermoq, davolamoq, aralastirmoq, qo'llamoq, takrorlamoq, yashamoq, sog'lom bo'lmoq, eshitmoq, oziqlanmoq.

142-mashq. Atamalarni tarjima qiling.

Kseroform surtmasi, dibazol tabletkalari, yalpiz tindirmasi, papaverin eritmasi, yalpiz barglarining damlamasi, adrenalin eritmasi, qalampir yalpiz moyi, amidopirin donachalari, ixtiol surtmasi, evkalipt barglarining damlamasi, sulfadimezin tabletkalari, evkalipt moyi, kanakunjut moyining emulsiyasi, novshadil spirti.

143-mashq. Retseptlarda qo'llaniladigan quyidagi gaplarni tarjima qiling.

1. 1,5 ml kanakunjut moyidan qo'sh.
2. 30,0 xloroform surtmasini ol.
3. 10 ml marvaridgul tindirmasini va 15 ml. valeriana indirmasini aralashtir.
4. 3 ml qalampir yalpiz moyidan qo'sh.

5. 25,0 sintomitsin linimentidan ber.
6. Kanakunjut moyining emulsiyasini ol.
7. 10 ml adrenalın eritmasidan ber.
8. 20 ml kanakunjut moyini sterilizatsiya qil.

Uyga vazifa

144-mashq. Fe'llarnı turlanishi va asosini aniqlang

Legere – o'qimoq, sterilisare – qaynatib tozalamoq, recipere – olmoq, diluere – qo'shmoq, valere – sog' bo'lmoq, munire – himoya qilmoq, coquere – quynotmoq, laborare – ishlamoq, obducere – parda bilan qoplamoq.

145-mashq. Buyruq maylini hosil qiling.

conspargere – sepmoq, signare – belgilamoq, studere – o'qimoq, extrahere – chiqarmoq, colare – suzmoq, sezmoq, solvere – eritmoq, miscere – aralashtirmoq, addere – qo'shmoq, finire – tugatmoq, vertere – ag'darmoq.

146-mashq. Fe'llardan lotin tilida buyruq va shart mayllarini hosil qiling. belgilamoq, sterillamoq, bermoq, davolamoq, aralashtirmoq, qo'llamoq, qaytarmoq, yashamoq, sog' bo'lmoq, tugatmoq, eshitmoq, oziqlantirmoq.

147-mashq. Retseptlarda qo'llaniladigan quyidagi gaplarnı tarjima qiling.

1. Dibazol va papaverin berilsin.
2. Shamchalardan 6 dona berilsin.
3. Evkalipt moyi berilsin.
4. Amidopirin eritmasi berilsin.
5. Valeriana ildizining damlamasi berilsin.
6. Novokain eritmasi sterilizatsiya qilinsin.
7. Surtma (maz) takrorlansin.
8. Ekstrakt berilsin.
9. Vaginal shamchalar berilsin.

Quyidagi maqollarnı yod oling.

1. *Natura sanat, medicus curat morbos* - Shifokor davolaydi, tabiat sog'aytiradi.

2. *Nihil est tam populare, quam bonitas* - Xalq yahshilikni yuksak qadrlaydi.

3. *Nil desperandum* - Hech qachon umidsiz bo'lma

Nazorat uchun savollar.

1. Lotin tilida shart va buyruq mayillari qanday?
2. Yig'malar yozilganda qanday ibora ishlatiladi?
3. Misce. Da. Signa. Shart maylida qanday bo'ladi?
4. Accusativus qanday kelishik?
5. Retseptura iboralari qanday?
6. Fe'l nechta tuslanishga ega?
7. Fe'lda nechta mayl bor?

Leksik minimum

Fe'llar

addo, ere 3	- qo'shmoq	audio, ire 4	- eshitmoq
curo, are 1	- davolamoq	do, dare 1	- bermoq
finio, ire 4	- tugatmoq	misceo, ere 2	- aralashtirmoq
recipio, ere 3	- olmoq	repeto, ere 3	- qaytarmoq
signo, are 1	- belgilamoq	steriliso, are 1	- sterillamoq
verto, ere 3	- burmoq	salveo,	
valeo, ere 2	- sog' bo'lmoq, kuchli bo'lmoq, xayrlashmoq		

Dorivor o'simliklar

Convallaria, ae f	- marvaridgul
Eucalyptus, i f	- evkalipt
Mentha (ae f) piperita (us, a, um)	- qalampir yalpiz
Salvia, ae f	- mavrak
Valeriana, ae f	- valeriana

Dorivor moddalar

Adrenalinum, i n	- adrenalin
Amidopyrinum, i n	- amidopirin
Dibazolium, i n	- dibazol
Ichtyolum, i n	- ixtiol
Norsulfazolium, i n	- norsulfazol
Novocainum, i n	- novokain
Oleum (i n) Ricini (us, i m)	- kanakunjut moyi
Papaverinum, i n	- papaverin
Sulfadimezinum, i n	- sulfadimezin
Synthomycinum, i n	- sintomitsin
Xeroformium, i n	- kseroform

Solutio Ammonii (um, i n) caustici (us, a, um) - ammiak eritmasi,
hovshadil spirti

Boshqa so'zlar

rectificatus, a, um

- tozalangan

spiritus, us m

- spirt

spirituosus, a, um

- spirtli

26-Mavzu: Retsept haqida tushuncha.

Darining maqsad: Retsept yozib berish asosiy qoidalarini bilib olish; retseptdagi lotincha qismni rasmiylashtira olish.

Daraning mazmuni: Retsept bu shifokorning dori tayyorlash, tayyorlangan dorini qabul qilish usullari ko'rsatmasi va davolash uchun bemorga berish kerakligi to'g'risidagi dorixonaga xat orqali murojjaat qilishi.

"Retsept" so'zi/lot. Receptum, i, n/ lotin tilidagi reciperi-olmoq fe'lidan yasalgan.

Retsept aniq va tushunarli siyoh rangda yoki ruchkada barcha bo'natilgan qoidaga asosan yoziladi. Retsept varaqasini to'g'rilashga yo'l qo'yilmaydi.

RETSEPT TUZILISHI

Har bir retsept 9 qismga bo'linadi:

1. **Inscriptio** – davolash muassasasini manzili va telefon raqami
2. **Datum** – retsept yozilgan kun, oy, yil
3. **Nomen aegroti** – bemorning ismi va sharifi
4. **Aestas aegroti** – bemorning yoshi
5. **Nomen medici** – shifokorning ismi va sharifi
6. **Designatio materialium** – dorining nomi va miqdori
7. **Subscriptio** – dorixona xodimiga dori tayyorlash to'g'risida ko'rsatma
8. **Signatura** – belgilansin. Har doim lotin tilidagi **Signa /Signetur/** belgilansin, belgilangan bo'lsin fe'li bilan bog'lanib, undan so'ng rus tilida yoki arabcha tilida bemorga dorini qabul qilish usuli haqida ko'rsatma beriladi.
9. **Nomen et sigillum medici personale** – shifokorning imzosi va shaxsiy

muhri.

Retsept varaqasining orqa tomoni

Shifokorga eslatma

- davolash-profilaktika muassasasining shartli belgisi bosmoxona usulida bosiladi yoki to'rtburchak muhr qo'yiladi;
- retsept lotin tilida tushunarli qilib, aniq harflar bilan siyohda yoki sharikli ruchkada yoziladi, retseptni tuzatish man etiladi;
- bir retsept varaqasida tarkibida zaharli yoki nasha moddasi bo'lgan bitta dori yoki ikkita oddiy va kuchli ta'sir etuvchi dori bo'lishi mumkin;
- faqat qabul qilingan qistqartma otlarning shartli belgisi yozilishi kerak;
- qattiq va sochiluvchan moddalar – grammlarda (0,1; 0,001; 1,0), suyuqliklar - millilitrlarda , grammlarda va tomchilarda yozilishi kerak;
- dorini qabul qilish usuli bemor tushunadigan tilda yozilishi kerak, ichki, ma'lum kabi umumiy ko'rsatmalar bilan cheklanish mumkin emas;
- retsept shifokorning imzosi, shaxsiy muhri bilan tasdiqlanishi lozim.

RETSEPTNI YOZISH QOIDASI

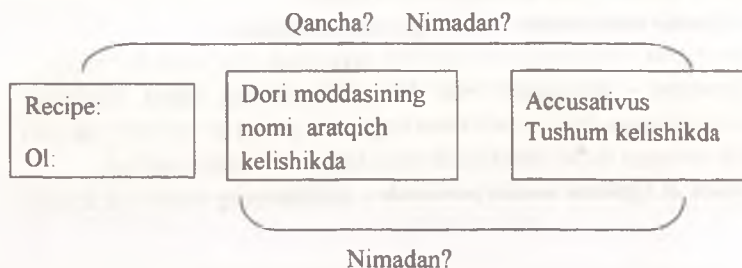
Retseptni yozishdan oldin quyidagi qoidalarni bilish kerak:

1. Bitta retsept varaqasida faqat bitta dorining nomi yoziladi va ayrim holatlarda ikki dori turini yozish mumkin.
2. Dorini tezlik bilan tayyorlash yoki berish kerak bo'lsa retsept varaqasining yuqori qismiga:

Cito – Tez! Tezlik bilan

Statim – Darhol so'zlari yoziladi.

Retseptning 9 qismidan 6-7-si, 8-qismining birinchi so'zi lotin tilida yoziladi. Retseptning 6-asosiy qismi shartli belgi **Rp: /Recipe –ol–recipere** – olmoq fe'lining buyruq mayli 3-shahs birlik sonidagi formasi bilan boshlanadi. So'ngra bosh harf bilan dori nomi (qaratgich kelishigida) yoziladi, keyin miqdor ko'rsatiladi

Retseptni quyidagi qoidalar yordamida yozish kerak.

1. Har bir dori moddasining nomi yangi satrdan yoziladi
2. Har bir qator bosh harf bilan boshlanadi.
3. Dori moddani yoki o'simlikning nomi ham bosh harfda yoziladi.
4. Har bir modda nomi qaratgich kelishigida yoziladi
5. Qattiq va sochiluvchan moddalar miqdori grammlarda, suyuqliklar millilitrlarda arab raqamlari bilan /5,0; 0,5; 0,05/, tomchilar esa rim raqamlari bilan so'zdan so'ng "tomchi" chiqish kelishigida turadi.

1,0 – gramm

0,1 – detsigramm

0,01 – santigramm

0,001 – milligramm

0,0001 – detsimilligramm

0,00001 – santimilligramm

0,000001 – mikrogramm

guttam I – bir tomchi

guttas II – ikki tomchi

Dori moddalarning biologik ta'sir birligi qisqacha **BT** shaklida, soni esa arab raqamlari bilan birliklar, mingliklar, millionlarda belgilanadi

6. Agar ikki dori moddasining miqdori teng bo'lsa, belgi ana teng miqdori ko'rsatiladi.

7. Agar dori moddasi / tabletk, shamcha/ standart holatda yoziladi. Bu vaqtda birinchi o'rinda dori shaklining nomi **Accusativus pluralis** / tushun kelishigi ko'plik/da so'ngra preparat nomi **Nominativus** yoki **Ablativus cum predlogi** bilan va doza miqdori / numero 6; 10 va boshqalar/ ko'rsatiladi.

Recipe: Tabulettas "Besaolum" numero 6.

Recipe: Suppositoria cum Glycerino numero 12.

Bu yerda doza ham ko'rsatilishi mumkin.

Recipe: Lamellas ophthalmicas cum Neomycino sulfate numero 30

Recipe: Tabulettas Bromcamphorae 0,15 numero 10

Designatio materiarum ni ikki holatda yozish mumkin.

1) Barcha dori shakllarini ifoda etayotganda ularni sonini keng ma'noda yozish.

2) Aniqlovchini nomlanishi murakkab tartibga ega uning tarkiblari faqat to'rtinchi holatda ifoda etiladi.

Retseptning yettinchi qismida shifokor dorishunosga dori moddalariga qanday ishlov berish /aralastirib, tozalab/, dori moddasiga qanday shakl berish/kukun, maz, hab dori/, qanday miqdorda/tabletk, pilyula, ampula/da va

so'ngra dorilarni qanday narsaga o'rab yoki solib/qog'ozga, qora rangli shishachada/ berishligi haqida kerakli ko'rsatmalar beradi.

8. shartli qisqartirilgan S harfi bilan boshlanadi (**Signa** – belgila, ya'ni bu **Signare** belgilamoq fe'lining buyruq maylining 3 shaxs birlik sonidir, yoki shart maylining **Singnetur** – belgilansin). Bu qism rus tilida yoki ona tilida bemorga shifokor dori miqdori, vaqti, dorini qanday usulda qabul qilish yo'llarini ko'rsatib beradi.

Signa: 15 tomchidan kuniga ikki marta ovqatdan yarim soat oldin.

Signa: 1 tabletkadan kuniga 3 mahal

Mustaqil bajarish uchun mashqlar.

148-mashq. Terminlarni lotin tiliga tarjima qiling.

Kseroform malhami, dibazol tabletkalari, yalpiz tindirmasi, papaverin eritmasi, yalpiz barglari damlamasi, mavrak barglari damlamasi, adrenalin eritmasi, qalampir yalpiz moyi, amidopirin granulari, ixtiol malhami, evkalipt barglari damlamasi, sulfadimezin tabletkalari, evkalipt moyi, kanakunjut moyining emulsiyasi, novshadil sprii.

149-mashq. Gaplarni lotin tiliga tarjima qiling:

1) 5 ml kanakunjut moyi qo'sh.	2) 30,0 kseroform malhami ol.
3) 3 ml qalampir yalpiz moyi qo'sh.	4) 25,0 sintomitsin surtmasi ber.
5) 20,0 kanakunjut moyi emulsiyasi ol.	6) 10 ml adrenalin eritmasi ber.
7) 10 ml marvaridgul tindirmasi va 15 ml valeriana tindirmasini aralashdir.	8) 20 ml kanakunjut moyini sterilla. 9) Salom; xayr.

150-mashq. Gaplarni lotin tiliga tarjima qiling:

2) dibazol va papaverin berilsin.	2) 6 dona shamcha berilsin.
3) evkalipt moyi berilsin.	4) amidopirin eritmasi berilsin.
5) valeriana ildizi damlamasi berilsin.	6) novokain eritmasi sterillansin.
7) malham qaytarilsin.	8) ekstrakt berilsin!
9) qin shamchalari berilsin!	

151-mashq. Retseptni o'qing va tarjima qiling

1. Recipe: Tincturae Convallariae 15 ml

Signa: 15 tomchidan kuniga 2-3 marta

2. Recipe: Tabuletas Monomycini 0,05 numero 20

Signa: 1 tabletkadan kuniga 3-4 marta 15 min ovqatdan oldin

Uygu vazifa

152-mashq. Yetmayotgan tugallammalarni qo'ying.

Recipe: Suppositori... cum Ichtyol... numero 10

Recipe: Tabulett... extract... Valerian... 0,02 obduct... numero 50

Recipe: Spirit... aethylic... 95% - 20 ml

Aqu... pro injection... 10 ml

Recipe: Pulver... cum Oxytetracyclin... pro suspension... 30,0

153-mashq. Retseptni o'qing va tarjima qiling

1. Recipe: Codeini 0,05

Sirupi Althaeae 10,0

Aquae destilatae 50ml

Signa: sirtqi, tashqi

2. Recipe: Sirupi Aloës cum Ferro 100,0

Da Signa: 1 choy qoshiqdan kuniga $\frac{1}{4}$ stakanda 3 marta

3. Recipe: Solutionis Jodi spirituosae 2 ml

Tanini 3,0

Glycerini 10 ml

Misce. Da.

Signa: milkga suykash uchun

(Solutio, onis, f – eritma)

4. Recipe: Dragee Diazolini 0,05

Da tales doses numero 20

Signa : Kuniga 3 marta 1 ta donachadan o'vqatdan keyin .

5. Recipe: Olei Ricini 30,0

Xeroformii 1,5

Misce. Da.

Signa: surtmali bog'lamlar uchun.

Quyidagi maqollarni yod oling.

1. *Labor omnia vincit* - Mehnat hamma narsani yengadi.

2. *Mala herba cito crescit* - Begona o't joy tanlamaydi.

3. *Mendaci homini verum quidem dicenti credere non solemus* –

Yolg'onchining rost gapi ham yolg'on bo'lur.

Nazorat uchun savollar

1. Retsept nima?
2. Retsept qanday tuziladi.
3. Retseptlarni yozish qoidalarini nimalardan iborat?
4. Retseptdagi lotincha qismlar qanday rasmiylashtiriladi?

RETSEPT VARAQASINING NAMUNASI

(davolash-profilaktika muassasasining nomi va rekvizitlari ko'rsatilgan shtampi o'ri)		(Nodavlat davolash-profilaktika muassasasi litsenziyasining tartib raqami, berilgan sanasi, amal qilish muddati)		(davolash-profilaktika muassasasining nomi va rekvizitlari ko'rsatilgan shtampi o'ri)		(Nodavlat davolash-profilaktika muassasasi litsenziyasining tartib raqami, berilgan sanasi, amal qilish muddati)	
RETSEPT				RETSEPTNING yirtma ko'rsatig'i			
Kattalarga		Bolalarga		Kattalarga		Bolalarga	
(keraksizi o'chirilsin)				(keraksizi o'chirilsin)			
Retsept yozilgan sana				Retsept yozilgan sana			
Kun _____	Oy _____	Yil _____	Kun _____	Oy _____	Yil _____		
Bemorning F.I.O.: _____				Bemorning F.I.O.: _____			
Bemorning yoshi: _____							
Shifokorning F.I.O.: _____				Shifokorning F.I.O.: _____			
Kasallik tarixi № _____				Kasallik tarixi № _____			
Rp: _____ (savdo nomi)				Rp: _____ (savdo nomi)			
(xalqaro patentlanmagan nomi) D.S. _____				(xalqaro patentlanmagan nomi) D.S. _____			
Shifokorning anizosi _____ tel: _____ (shifokorning shaxsiy muhri o'ri)				Berilayotgan dori vositasining nomi va seriyasi: _____			
Retseptning amal qilish muddati _____				Farmasevt xodimning F.I.O.: _____ (imzosi) (Dorixona shtampi o'ri)			

27-Mavzu: Retseptdagi muhim qisqartmalar.

Darsning maqsadi: Umum qabul qilingan retseptura qisqartmalarini bilib olish. Qisqartmalarni qo'llagan holda retseptdagi lotincha qismni rasmiylashtira olish.

Darsning mazmuni: retseptlardagi so'zlarni quyidagicha qisqartirish mumkin:

1. Retseptlarda so'zlarni qisqartirganda ko'pincha ularning boshlang'ich qismi olinadi.

Masalan: semen – sem., folium – fol.

2. Agar so'zning bosh qismida qatorasiga bir nechta undosh harflar kelsa, so'zni qisqartirganda ular saqlanib qoladi.

Masalan: emplastrum – empl., infusum – inf.

3. Retseptlarda tez-tez uchrab turadigan so'z va iboralar bitta harfgacha qisqartirilishi mumkin.

Masalan: Misce – M., Da - D., Signa – S.

Retseptlarda qisqartirishga ruxsat etilgan so'z va iboralar ro'yxati.

So'z yoki ibora	Qisqartirish	O'zbekcha tarjimai
ana	āā	teng miqdorda, baravar
aqua destillata	aq.dest.	distillangan suv
cortex	cort.	po'stloq
Da (Detur) tales doses numero	D.t.d.N.	Shunday dozalardan. (son) ber. (berilgan bo'lsin)
decoctum	dec.	qaynatma
dilutus	dil.	suyultirilgan
Divide in partes aequales	Div.in p.aeq.	Teng qismlarga bo'ling
emulsum	emuls.	emulsiya
emplastrum	empl.	malham
Extractum extractum	extr.	ekstrakt
fiat yoki fiant	f.	hosil bo'lguncha
flos	fl.	gul

folium	fol.	barg
fructus	fr.	meva
guttas	gtt.	tomchi
herba	hb.	o't, yer ustki qismi
in ampullis	in amp.	ampulada
in capsulis	in caps gel	jelatinli kapsulalarda
in obl.	in oblatis	g'iloflarda
in tab.	in tabulettis	tabletkalarda
in vitr. nigr.	in vitro nigro	qora shishada
linim.	linimentum	surtma
liq.	Liquor	suyuqlik
M.	Misce, Misceatur	Aralashtir, Aralashtirilsin
mucil.	Mucilago	shilliq
N.	Numero	sonda, dona
obd.	obductus, a, um	qoplangan, qobiqli
ol.	Oleum	moy
past.	Pasta	pasta
praec., pct., ppt.	praecipitatus, a, um	cho'kma
pro inject.	pro injectionibus	ineksiya uchun
pulv.	Pulvis	kukun
q. s.	quantum satis	qancha kerak bo'lsa
r., rad.	Radix	ildiz
Rp.	Recipe	Ol
rectif.	rectificatus, a, um	tozalangan
rhiz.	Rhizoma	ildizpoya
S.	Signa, Signetur	Belgila, Belgilansin
sem.	Semen	urug'
simpl.	Simplex	oddiy
sir.	Sirupus	sirop
sol.	Solutio	eritma
spec.	Species	yig'ma
spir.	Spiritus	spirt
Steril.	Sterilisa! Sterilisetur!	Sterilla! Sterillansin!
supp.	suppositorium	shamcha
supp. vagin.	suppositorium	qin shamchasi

	vaginale	
susp.	Suspensio	suspenziya
tab.	Tabuletta	tabletka
t-ra, tinct.	Tinctura	tindirma
ung.	unguentum	malham

1. Dori vositasining terapevtik yo'nalganligini ko'rsatuvchi tarkibiy qismlar:

-alg-, -dol-	og'riq qoldiruvchi, analgetik	Promedolum
-aller(g)-	allergiyaga qarshi	Allergival
-atrx-	Tinchlantiruvchi	Atraxin
-barb-	uyqu chaqiruvchi	Barbamyllum
-chol(e)-, -bil-	o't haydovchi	Cholenzimum
-cid- (<i>lot. occidere</i> - o'ldirmoq)	mikrobg'a, parazitga qarshi	Streptocidum
-cor-, -card-	yurakka oid, toj tomirlarini kengaytiruvchi	Corvalolum
-c(o)um-, -arol-	qon ivishiga to'sqinlik qiluvchi	Acenocumarol
-haem(at)-, -aem-	qon yaralishini rag'batlantiruvchi	Haematogenum
-lax-	bo'shashtiruvchi, surgi	Acetolax
-myc(o)-, -fung-	zamburug'ga qarshi	Amycazolom
-orex-	ishtaha tushiruvchi	Anorex
-peps-	ovqat hazm bo'lishini tartibga soluvchi	Pepsinum
-pres(s)-, -ten-	qon bosimini tushiruvchi, gipotenziv	Apressinum
-phlog- (-flog-)	yallig'lanishga qarshi	Flogicort
-pyr-	harorat tushiruvchi	Antipyrinum
-sed-, -tranqu-, -val-	tinchlantiruvchi, sedativ	Sedonal
-sept-	zararsizlantiruvchi, antiseptik	Enteroseptolum
-trast-, -gnost-, -graf-	rentgen kontrast, tashxisga oid	Choletrast

-tromb-	tromblar agregatsiyasiga to'sqinlik qiluvchi	Trombolytinum
-ur-	siydik haydovchi	Diurometan
-vas-, -angi-	qon tomirini kengaytiruvchi, spazmni yo'qotuvchi	Vasodilatol
-verm-, -helm(int)-	gijjaga qarshi	Univerm
-vom(it)-, -emet-	qayt qilishga qarshi	Emetisan

2. Dori vositaning farmakologik guruhini ko'rsatuvchi tarkibiy qismlar:

1) og'riqsizlantiruvchilar

aesthes-	og'riqsizlantiruvchi, anestetik	Anaesthesinum
-cain-	mahalliy og'riqsizlantiruvchi	Novocainum
-morph- (<i>yun.</i> Morpheus - Morfey, tush ma'budi)	umumiy og'riqsizlantiruvchi (narkotik)	Morphinum
-narc-	umumiy og'riqsizlantiruvchi (narkotik)	Narcotan

2) antibiotiklar, mikrobg qarshilar:

-ceph- (-cef-, -cep-)	sefalosporinlar guruhi antibiotiklari	Cephaloridinum
-cillin-	penitsillinlar guruhi antibiotiklari	Oxacillin
-cyclin-	tetrasiklin guruhi antibiotiklari	Tetracyclinum
-mycin-, -mycetin-	<i>Streptomyces</i> shtammi zamburug'laridan ishlab chiqariladigan antibiotiklar	Laevomycetinum
-sulfa-	mikrobg qarshi sulfanilamidlar	Norsulfazolum

3) *gormonal:*

-cort(ic)-	buyrak usti bezi po'stlog'i gormonlari	Hydrocortisonum
-gest-	sariq tana gormonlari	Progesteronum
-insul-	me'da osti bezi gormonlari	Insulincridesum
-oestr- (<i>yun.</i> oistros - ehtiros)	ayol jinsiy gormonlari vositalari	Dimoestrolum
-stan-, -ster-, -vir-, -andr-, -test-	erkak jinsiy gormonlari vositalari	Tetrasteronum
-parathy-	qalqon oldi bezi vositalari	Parathyreoidinum
-pitu(itr)-	gipofiz orqa bo'lagi vositalari	Pituitrinum
-thyr- (-tyr-, -tir-)	qalqonsimon bez faoliyatiga ta'sir etuvchi vositalar	Liothyroninum

4) *fermentli:*

-as-	Fermentlar	Lydasum
------	------------	---------

5) *vitaminli:*

-vit-	vitaminlar	Hexavitum
-------	------------	-----------

3. O'simlik yoki hayvon mahsulotlarini ko'rsatuvchi tarkibiy qismlar:

-al(li)-	sarimsoq, piyoz	Allisatum
-anth-	gul	Strophanthinum
-api-, -virap-	asalari hayot faoliyati mahsulotlari	Apisatronum
-haemato-	hayvon qoni	Haematogenum
-ichthy- (<i>yun.</i> ichthyos - baliq)	qazilma baliq va boshqa dengiz hayvon qoldiqlari tutgan tog' jinslari	Ichthyolum
-papaver-	ko'knor boshchasi, guli, urug'i	Papaverinum
-phyll-	barg	Euphyllinum
-phyt-	o'simlik	Phytinum
-rhiz-	ildiz, ildizpoya	Glycyrrhizin
-theo- (1. <i>yun.</i> theobroma - "ma'budlar taomi"),	choy bargi	Theophyllinum

kakao; 2. <i>xit. thea - choy</i>)		
-vipr-	ilon zahri	Vipraxinum

Keng tarqalgan dori shakllari

aërosolum, in	aerozol
applicatio, onis f	applikatsiya (<i>balchiq, parafin qo'yish muolajasi</i>)
auristilla, ae f	quloq tomchisi
bacillus, i m	tayoqcha
butyrum, i n	sariyog'
capsula, ae f	kapsula
capsula, ae f amylacea seu oblata	kraxmalli kapsula yoki g' ilofli
capsula, ae f gelatinosa	jelatinali kapsula
charta, ae f	qog'oz
caramelum, i n	karamel
cataplasma, atis n	kataplasma (mahalliy isitish uchun xamirsimon yoki bo'tqasimon qorishma)
collyrium, i n	ko'z malhami
conspersio, onis f	sepki
cremor, oris m	krem
decoctum, i n	qaynatma
dragée (fr.)	draje
emplastrum, i n	plastir
emulsum, i n	emulsiya
extractum, i n	ekstrakt
globulus, i m	sharcha
granulum, in	granula
gutta, aef	tomchi
infusum, i n	damlama
limonatum, i n	limonad
linimentum, i n	surtma
lotio, onis f	losyon
membranula ophtalmica seu lamella ophtalmica	ko'z plyonkalari
mixtura, ae f	aralashma
naristilla, ae f	burun tomchisi

oleum, i n	moy
pasta, ae f	pasta
potio, onis f	ichimlik
pulvis, eris m	kukun
sapo, onis m	sovun
serum, i n	zardob
sirupus, i m [medicinalis]	sirop
solutio, onis f	eritma
solvella, ae f	eriydigan tabletka
species, ei f (ko'plikda species, erum)	yig'ma
suppositorium, i n	shamcha
suspensio, onis f	suspenziya
stylus, i m seu stylum, i n	qalam
tabletta, ae f	tabletka
tabletta obducta	qobiqli tabletka
tinctura, aef	tindirma
unguentum, i n	malham
vaccinum, i n	vaksina, emlik

Mustaqil bajarish uchun mashqlar.

154-mashq. O'zbekcha so'zlarni lotin tiliga tarjima qiling:

Recipe: Tabulettas (yo'talga qarshi) numero 12

Recipe: Tabulettas Furacilini 0,02

(tashqaridan qo'llash uchun).

Recipe: Aetheris (narkoz uchun) 100 ml. Recipe: Solutionis Di
prophyllini 10% — 5 ml.

Da tales doses numero 6 (ampulalarda).

Quyidagi retseptlarni tarjima qiling:

1. Ol: Valeriana ekstrakti 0,3.

Do'lana nastoykasi 0,15. Ravoch nastoykasi 0,8.

Barbital-natriy 0,2. Etil spirti 20 ml.

Distillangan suv 200 ml gacha. Aralastirilsin. Berilsin. Belgilansin.

2. Ol: Marvaridgul nastoykasi.

Valeriana nastoykasi tengma-teng 10 ml. Nitroglytserin eritmasi 1% —

1 ml.

Validol 2 ml.

Aralashtirilsin. Berilsin. Belgilansin.

3. Ol: Monomitsin 0,25

Shunday dozalarda 10 dona ber. Belgila.

4. Ol: Barbital-natriy 0,5.

Kakao moyi keragicha, shamcha hosil qilish uchun. Shunday dozalarda 12 dona berilsin.

Belgilansin.

5. Ol: Eufillin 0,1.

Dimedrol 0,0125. Shakar 0,2.

Aralashtir, kukun hosil bo'lsin.

Shunday dozalarda 12 dona kapsulalarda ber. Belgila.

155-mashq. Tarjima qiling:

Qalampir yalpiz moyi, mavrak bargi, marvaridgul o'ti, valeriana nastoykasi, evkalipt moyi, belladonna ekstrakti, furatsilin pastasi, kordigitli shamchalar, tetrakisiklin surtmasi, sintomitsin linimenti, novokainli vaginal shamchalar, ravoch ildizining kukuni, chayono't barglarining damlamasi, efir narkoz uchun, do'lana nastoykasi, itjumrut po'stlog'ining qaynatmasi, kordiamin shpris tyubiklarda inyeksiya uchun, ampulalardagi pioesid, zig'ir urug'larining shillig'i, etil spirti, ergotal eritmasi ineksiya uchun.

Retseptni o'qing va tarjima qiling:

1. Recipe: Tincturae Convallariae 15 ml.

Signa.

2. Recipe: Codeini 0,5

Sirupi Althaeae 10,0. Aquae distillatae 50,0. Signa.

3. Recipe: Solutionis Iodi spirituosae 2 ml.

Tannini 3,0. Glycerini 10 ml. Misce. Da. Signa.

Tarjima qiling:

1. Ol: Marvaridgul nastoykasi.

Valeriana nastoykasi tengma-teng 10 ml. Suyuq do'lana ekstrakti 5 ml.

Mentol 0,05.

Aralashtirilsin. Berilsin. Belgilansin.

2. Ol: «Novomigrofen» tabletkalari 12 dona. Berilsin. Belgilansin.

3. Ol: Sintomitsin linimenti 1%. Novokain bilan 0,5 % — 50,0.

Berilsin. Belgilansin.

4. Ol: Dibazol eritmasi 5 ml.

Shunday dozalarda ampulalarda 6 dona ber. Belgilansin.

5. Ol: Moyli nitroglitserin eritmasi 1% — 0,0005.
Shunday dozalarda kapsulalarda 6 dona ber. Belgilansin.
6. Ol: Amidopirin.
Analgin tengma-teng 0,25.
Shunday dozalarda tabletkalarda 12 dona ber. Belgila.

Uyga vazifa

156-mashq. Qisqartma so'zlar bilan tarjima qiling va qisqartmasiz o'qing:

Noto'g'ri tarjima qilingan terminlarni toping.

Oleum Ricini, infusum gemmorum Betulae, tincture Valerianae, globula et suppositoriae, tinctura Strychosi, sirupi Rubi idaei, tinctura Leonurae, oleum Anisi.

157-mashq. O'zbek tiliga tarjima qiling.

1. Da aegotae decoctum gemmarum Pini. 2. Oleum Ricini in capsulis datur.

3. Oleum Terebinthinae ex Pino conficitur. 4. Praeparatum Cardiovalenum extractum Crataegi continet. 5. Sirupus Glycyrrhizae, sirupus Sacchari, si - rupus Citri in medicina adhibentur. 6. Pilula in officina praeparantur.

158-mashq. Tarjima qiling.

1. Ol: Askarbinat kislotalari eritmasidan 5% 1 ml

Shunday miqdorda 20 ampulada ber.

Belgila: Muskulga 1 ml da.

2. Ol: Rovocho ildizi poroshogidan teng miqdorda magniy oksididan 0,03

Belgila: 1-kukundan kuniga 2-3 mahal .

3. Ol: Angishvinogul bargi nastoykasidan 0,5 180 ml

Oddiy sharbatdan 20 ml

Aralashtir. Ber

Belgila: Kuniga 1-osh qoshiqdan 3 -4 mahal .

4. Ol: Qaytarilgan temirdan

Askarbinat kislotalaridan 0,1

Kukun hosil bo'lgunicha aralashtir

Shunday miqdorda 20 temirli kapsulalardan ber

Belgila. Kuniga 1-kapsuladan 3 mahal .

5. Ol: Tozalangan oltingugurtdan 0,3

Shaftoli moyidan 0,05

Aralashtirilsin. Tozalansin .

Berilsin.

Belgilansin , In'eksiya uchun.

6. Ol: Strixnin nitratidan 0,05

50 miqdorda plyulalar hosil bo'lsin .

Ber.

Belgila: kuniga 2 mahal 1 pilyuladan.

7. Ol: Eufillindan 0,1

Dimedroidan 0,00125

Shakardan 0,2

Kukun hosil bo'lguncha aralashtir .

12 miqdordagi kapsulada ber.

Belgila: kuniga 3 mahal 1 kapsuladan .

8. Ol: Itjumrit po'stlog'idan

Chayono't barglaridan teng miqdorda 15,0

Qalampir yalpizi barglaridan

Valerina ildizi bilan ildizpoyasidan teng miqdorda 5,0

Yig'ma (species) hosil bo'lguncha aralashtir .

Ber.

Belgila: kechqurun va ertalab 1/2 stakanda ichilsin.

Quyidagi maqollarni yod oling.

1. *Cedant arma togae* - Tinchlik oldida urush chekinsin.
2. *Consuetudo est altera natura* - Tarki odat amri mahol.
3. *De lingua stulta incommoda multa* - Avval o'yla, keyin so'zla.

Nazorat uchun savollar

1. Qisqartmalar retseptda qanday yoziladi?
2. Dori vositasining terapevtik yo'nalganligini ko'rsatuvchi tarkibiy qismlar qaysilar?
3. Dori vositaning farmakologik guruhini ko'rsatuvchi tarkibiy qismlarga qaysilar kiradi?
4. O'simlik yoki hayvon mahsulotlarini ko'rsatuvchi tarkibiy qismlar qaysilar?
5. Keng tarqalgan dori shakllariga nimalar kiradi?

28-Mavzu. Lotin tilida kimyoviy nomenklatura. Kimyoviy moddalarning nomlanishi.

Darsning maqsad: Talabalarda eng muhim kimyoviy elementlarning lotincha nomlarini bilish; lotin tilida kislota va oksidlarning nomlarini yasash ko'nikmalarini o'stirish.

Darsning mazmuni: Barcha lotincha kimyoviy moddalarning nomi ikkinchi turlanish sredniy roddagi otlar bo'lib, Nominativus singularisda – um, Genetivus singularis da – i qo'shimchasiga ega bo'ladi.

Maqsad: Muhim kimyoviy moddalar lotincha nomlarini bilib olish. Kislota va oksidlarning nomlarini lotin tilida hosil qila olish.

Kimyoviy moddalarning nomlari

Barcha kimyoviy moddalarning nomlari II turlanish *n* rodidagi otlar bo'lib, faqat ikkita: *Sulfur, uris, n* (III turlanish) – oltinugurt va *Phosphorus, i, n* – fosfor kimyoviy moddalarining nomi bundan istisno.

NB! Kimyoviy moddalarning belgisi lotincha nomlardan olingan bo'lib, ularning orfografik xususiyatini aks ettiradi: *Ca* - *Calcium*, *Fe* - *Ferrum*, *K* - *Kalium* va boshqalar.

Kimyoviy modda	Lotincha nomi	O'zbekcha nomi
<i>Al</i>	Aluminium, i n	aluminium
<i>Ag</i>	Argentum, i n	kumush
<i>As</i>	Arsenicum, i n	margimush
<i>Au</i>	Aurum, i n	oltin
<i>B</i>	Bromum, i n	brom
<i>Ba</i>	Barium, i n	bariy
<i>Bi</i>	Bismuthum, i n	vismut
<i>C</i>	Carboneum, i n	uglerod
<i>Ca</i>	Calcium, i n	kalsiy
<i>Cl</i>	Chlorum, i n	xlor
<i>Cu</i>	Cuprum, i n	mis
<i>F</i>	Fluorum, i n (<i>lot.</i>) seu Phthorum (<i>yun.</i>)	ftor
<i>Fe</i>	Ferrum, i n	temir
<i>H</i>	Hydrogenium, i n	vodorod
<i>Hg</i>	Hydrargyrum, i n	simob
<i>I</i>	Iodum, i n	yod
<i>K</i>	Kalium, i n	kaliy

Faqat *sulfur*, *uris*, *n* –oltinugurt (III-turlanish) va *phosphorus*, *i*, *m* –fosfor (II-turlanish) bu qoidadan mustasno. Chet mamlakatlaridan chiqarilgan ayrim moddalar lotin tilida boshqacha nomlanadi

Na - sodium – natriy

Hg - mercurium – simob

K - potassium – kaliy

Atom raqami	Belgi	Nomi	Ism va ramzning kelib chiqishi
89	<i>Ac</i>	Aktiniy	Yunoncha: <i>aktinos</i> , "nur" (chunki u qorong'uda ko'k chiroq bilan yonadi)
13	<i>Al</i>	Alyuminiy	Lotin: <i>alumen</i> , "alum" (kaliy alyuminiy sulfat)
95	<i>Am</i>	Amerikiy	Amerika qit'asi nomi bilan atalgan, chunki lantanidlar seriyasidagi uning ustidagi element Yevropa nomi bilan atalgan
51	<i>Sb</i>	Surma	Yunoncha: <i>anti</i> + <i>monos</i> , "yolg'iz emas" (chunki u hech qachon boshqa element bilan birlashtirilmagan holda topilmagan); <i>Sb helgisi stilblum</i> mineral surma sulfidining lotincha nomidan kelib chiqqan
18	<i>Ar</i>	Argon	Yunoncha: <i>argos</i> , "bo'sh" (reaktivligi sababli)
33	<i>As</i>	Arsenik	<i>Arsenik o'z ichiga olgan mineral orplment. arsenikon</i> degan yunoncha so'z nomi bilan atalgan; <i>bu nom arabcha zarnik so'zidan olingan</i>
85	<i>At</i>	Astatin	yunoncha: <i>astatos</i> , "beqaror"
56	<i>Ba</i>	Bariy	Yunoncha: <i>barys</i> , "og'ir" (ba'zi bariy minerallarining yuqori zichligiga ishora)
97	<i>Bk</i>	Berkelium	Berkli sharafiga nomlangan, Kaliforniya, birinchi ishlab chiqarilgan shahar
4	<i>Be</i>	Berilliy	<i>Berillo</i> minerali yunoncha so'z nomi bilan atalgan
83	<i>Pb</i>	Vismut	Nemischa vismut o'z ichiga olgan mineral vismutinit, <i>Bisemutum</i> so'zidan kelib chiqqan holda nomlangan.
107	<i>Bh</i>	Borium	Kvant nazariyasi asoschilaridan biri bo'lgan fizik Nils Bor sharafiga nomlangan
5	<i>B</i>	Bor	Arabcha: <i>buraq</i> , "boraks" (natriy borat)

35	<i>Br</i>	Brom	Yunoncha: <i>bromos</i> , "xush" (brom elementi - dahshatli hidli qizil-jigarrang suyuqlik)
48	<i>Cd</i>	Kadmiy	Yunoncha kalamın minerali, <i>kadmiya so'zidan kelib chiqqan</i> . Kalamın - sink karbonatning mineral shakli; kadmiy birinchi marta ayrim kalamın rudalari sifatida kuzatilgan
20	<i>Ca</i>	Kaltsiy	Lotin: <i>kalx</i> , "ohak" (kaltsiy oksidi)
98	<i>Cf</i>	Kaliforniya	Kaliforniya shtati va universiteti nomi bilan atalgan
6	<i>C</i>	Uglerod	Lotin: <i>uglerod</i> , "ko'mir"
58	<i>Ce</i>	Seriy	Asteroid Ceres sharafiga nomlangan (u Rim qishloq xo'jaligi ma'budasi sharafiga nomlangan)
55	<i>Cs</i>	Seziy	Lotin: <i>caesius</i> , "osmon moviy" (seziy tuzlari qizdirilganda ko'k rang hosil qiladi)
17	<i>Cl</i>	Xlor	Lotin: <i>chloros</i> , "yashil-sariq" (elementar xlor - och, sariq-yashil gaz)
24	<i>Cr</i>	Chromium	Yunoncha: <i>xroma</i> , "rang" (u ishlab chiqaradigan rang-barang tuzlarning xilmaxilligi tufayli)
27	<i>Co</i>	Kobalt	Nemischa : <i>kobold</i> , "goblin" (kumush konchilari mishyak o'z ichiga olgan smaltitni kumush rudasi bilan adashtirib qizdirganlarida hosil bo'lgan zaharli mishyak bug'lari tufayli)
29	<i>Cu</i>	Mis	Qadimgi inglizcha: <i>mis</i> , o'z navbatida (Cu belgisi bilan birga) lotin <i>cuprum</i> , " <i>Kipr orolidan</i> " (Rim imperiyasi davrida O'rta yer dengizida mis yetkazib beruvchi etakchi) dan olingan.
96	<i>Cm</i>	Kurium	Radioaktivlikni kashf etgan Mari va Per Kyuri sharafiga nomlangan
110	<i>Ds</i>	Darmshtadtium	Og'ir ionlarni o'rganish laboratoriyasi (GSI, Gesellschaft für Schwerionenforschung) joylashgan va element birinchi ishlab chiqarilgan Germaniyaning Darmshtadt shahri sharafiga nomlangan.
105	<i>Db</i>	Dubnium	Birlashgan yadroviy tadqiqotlar instituti joylashgan Rossiyaning Dubna shahri nomi

			bilan atalgan
66	<i>Dy</i>	Disprosium	Yunoncha: <i>dysprositos</i> , "olish qiyin" (chunki elementning birinchi izolyatsiyasi qiyin ajratish ketma-ketligini talab qildi)
99	<i>Es</i>	Eynshteyn	Fizik Albert Eynshteyn sharafiga nomlangan
68	<i>Er</i>	Erbium	Shvetsiyaning Ytterbi qishlog'i nomi bilan atalgan
63	<i>Eu</i>	Yevropa	Yevropa qit'asi nomi bilan atalgan
100	<i>Fm</i>	Fermiy	Birinchi yadro reaktorining ixtirochisi, fizik Enriko Fermi sharafiga nomlangan.
9	<i>F</i>	Ftor	Lotin: <i>fluere</i> , "oqib ketmoq"
87	<i>Fr</i>	Frantsiy	Frantsiya nomi bilan atalgan, u birinchi izolyatsiya qilingan mamlakat
64	<i>Gd</i>	Gadoliniy	Gadolinit mineralining nomini birinchi bo'lib o'rgangan shved kimyogari Yoxan Gadolin nomi bilan atalgan.
31	<i>Ga</i>	Galiy	Lotincha Frantsiya, <i>Gallia</i> (u kashf etilgan mamlakat) so'zi bilan atalgan.
32	<i>Ge</i>	Germaniy	Lotincha <i>Germaniya</i> , <i>Germania</i> so'zi bilan atalgan
79	<i>Au</i>	Oltin	Metallning anglo-sakson nomi; Au belgisi lotincha nomidan olingan, <i>aurum</i> , "porloq tong"
72	<i>Hf</i>	Gafniy	<i>Kopengagen</i> . <i>Hafniya</i> degan lotincha so'z nomi bilan atalgan
108	<i>Hs</i>	Hasiy	Og'ir ionlarni o'rganish laboratoriyasi (GSI, Gesellschaft für Schwerionenforschung) joylashgan Germaniyaning Gessen shtati nomi bilan atalgan.
2	<i>U</i>	Geliy	yunoncha: <i>gelios</i> , "Quyosh" (geliy quyosh tutilishi paytida Quyosh tojidan chiqadigan yorug'likni tahlil qilishda topilgan)
67	<i>Ho</i>	Holmiy	<i>Stokgolm</i> , <i>Holmia</i> degan lotincha so'z nomi bilan atalgan
1	<i>H</i>	Vodorod	Yunoncha: <i>gidro</i> + <i>genlar</i> , "suv hosil qiluvchi" (bu nom elementga frantsuz kimyogari Antuan Lavuazye tomonidan berilgan)

49	<i>In</i>	Indiy	Lotin: <i>indicum</i> , "indigo" (atom spektrining yorqin binafsha chizig'idan keyin)
53	<i>I</i>	Yod	Yunoncha: <i>yodlar</i> , "binafsha" (elementli yod yaltiroq, binafsha rangli kristallar hosil qiladi)
77	<i>Ir</i>	Iridium	Lotin: <i>iris</i> , "kamalak" (u hosil qilgan rangli birikmalar tufayli)
26	<i>Fe</i>	Temir	Anglo-sakson: <i>iren</i> ; Fe belgisi lotincha <i>ferrum</i> nomidan keladi
36	<i>Kr</i>	Kripton	Yunoncha: <i>kriptos</i> , "yashirin" (chunki u argon namunasida "yashirin" edi)
57	<i>La</i>	Lantan	Yunoncha: <i>lantanein</i> , "yashirin" (chunki element seriy rudalarida nopoklik sifatida "yashirin" topilgan)
103	<i>Lr</i>	Lorensiy	Tsiklotron ixtirochisi fizik Ernest O. Lourens nomi bilan atalgan.
82	<i>Pb</i>	Qo'rg'oshin	Metallning anglo-sakson nomi; Pb belgisi lotincha nomi, <i>plumbumdan olingan</i>
3	<i>Li</i>	Litiy	yunoncha: <i>litos</i> , "tosh"
71	<i>Lu</i>	Lutetiy	Parij uchun qadimgi so'z bo'lgan <i>Lutecta</i> sharafiga nomlangan
12	<i>Mg</i>	Magniy	Gretsiya markazidagi Tesaliyadagi Magnesiya tumani nomi bilan atalgan
25	<i>Mn</i>	Marganets	Lotin: <i>magnes</i> , "magnit" (chunki uni to'g'ri davolash bilan ferromagnit qilish mumkin)
109	<i>Mt</i>	Meitnerium	Uran yadroviy parchalanishi mumkinligini tan olgan birinchi olimlardan biri bo'lgan fizik Lise Meitner sharafiga nomlangan.
101	<i>Md</i>	Mendeleviya	Elementlarning davriy sistemasini yaratuvchi kimyogar Dimitriy Mendeleev sharafiga nomlangan.
80	<i>Hg</i>	Merkuriy	Rim xudosi Merkuriy (yunon mifologiyasida Germes) sharafiga nomlangan, xudolarning tezkor xabarchisi; Hg belgisi lotincha nomidan olingan, <i>hydragyrum</i> , "suyuq kumush"
42	<i>Mo</i>	Molibden	Yunoncha: <i>molibdos</i> , "qo'rg'oshin" (qo'rg'oshinga o'xshashligi sababli)
60	<i>Nd</i>	Neodimiy	Yunoncha: <i>neos + didymos</i> , "yangi egizak" (bu nom ilgari aniqlangan "didimiy" elementi)

			aslida praseodimiyum va neodimiy sifatida qayta yozilgan ikkita element ekanligi tushunilganida berilgan)
10	<i>Ne</i>	Neon	Yunoncha: <i>neos</i> , "yangi"
93	<i>Np</i>	Neptun	Quyosh tizimida Uran dan keyin keladigan Neptun sayyorasi nomi bilan atalgan
28	<i>Ni</i>	Nikel	Nemischa : <i>kupfernickel</i> , "Qadimgi Nikning mis" (ya'ni, iblisning mis yoki soxta mis, chunki u ko'pincha mis bilan xato qilingan)
41	<i>Nb</i>	Niobiy	Niobiyning tantalga o'xshashligi tufayli Tantalning qizi bo'lgan, yunon mifologiyasidagi personaj Niobe nomi bilan atalgan; metallurglar tomonidan "kolumbiy" (Cb) nomi bilan ham tanilgan [
7	<i>N</i>	Azot	Lotin: <i>nitron + genlar</i> , "nitr hosil qiluvchi" (nitr - kaliy nitrat)
102	<i>No</i>	Nobeliy	Dinamit ixtirochisi va Nobel mukofoti asoschisi Alfred Nobel sharafiga nomlangan
76	<i>Os</i>	Osmiy	Yunoncha: <i>osme</i> , "hid" (uning yoqimsiz hidi tufayli, aslida osmiy tetroksiddan kelib chiqadi)
8	<i>O</i>	Kislorod	Lotincha: <i>kislorod + genlar</i> , "kislota hosil qiluvchi" (bu nom elementga frantsuz Antuan Lavuazye tomonidan berilgan, chunki u uni barcha kislotalarning muhim tarkibiy qismi deb hisoblagan, ammo bu haqiqat emas edi)
46	<i>Pd</i>	Palladiy	Metall birinchi marta ajratilgan yili kashf etilgan Pallas asteroidi nomi bilan atalgan
15	<i>P</i>	Fosfor	Yunoncha: <i>phos + phoros</i> , "yorug'lik keltiruvchi" (chunki u zulmatda porlaydi va havoda o'z-o'zidan alanganadi)
78	<i>Pt</i>	Platina	Ispancha: <i>platina</i> , "kichik kumush" (chunki u birinchi bo'lib yevropaliklarga ba'zi konlarda oltin bilan birga topilgan ishlov berilmaydigan kumushga o'xshash metall sifatida ma'lum bo'lgan)
94	<i>Pu</i>	Plutoniya	Quyosh tizimida Neptunni kuzatib boradigan sobiq Pluton sayyorasi nomi bilan atalgan

84	<i>Po</i>	Poloniy	Mari Kyurining ona yurti Polsha sharafiga nomlangan
19	<i>K</i>	Kaliy	Kaliy karbonat mineralining inglizcha so'zidan kelib chiqqan holda, <i>kaliy</i> (yog'och kulida yuqori konsentratsiyalarda uchraydi); <i>K belgisi lotincha kalium</i> nomidan kelib chiqqan
59	<i>Pr</i>	Prazeodimiy	Yunoncha: <i>prasios + didymos</i> , "yashil egizak" (bu nom ilgari aniqlangan "didimiy" elementi aslida prazeodimiyum va neodimiy sifatida qayta yozilgan ikkita element ekanligi tushunilganida berilgan)
61	<i>Pm</i>	Prometiy	Xudolardan olovni o'g'irlab, insoniyatga bergan yunon xudosi Prometey nomi bilan atalgan
91	<i>Pa</i>	Protaktin	Yunoncha: <i>proto + aktiniy</i> , "aktiniyning otasonasi" (chunki u aktiniy hosil qilish uchun radioaktiv parchalanishga uchraydi)
88	<i>Ra</i>	Radiy	Lotin: <i>radius</i> , "nur" (zulmatda zaif ko'k chiroq bilan porlash qobiliyati tufayli)
86	<i>Rn</i>	Radon	Radiy nomining o'zgarishi
75	<i>Re</i>	Reniy	Lotincha <i>Reyn daryosi, Rhenus</i> so'zi bilan atalgan
45	<i>Rh</i>	Rodiy	Yunoncha: <i>rhodon</i> , "atirgul" (uning qizil rangli tuzlari tufayli)
111	<i>Rs</i>	Rentgeniy	Rentgen nurlarini kashf etgan fizik Vilgelm Rentgen sharafiga nomlangan
37	<i>Rb</i>	Rubidiy	Lotin: <i>rubidius</i> , "chuqur qizil (ruby)"
44	<i>Ru</i>	Ruteniy	Lotincha <i>Rossiya. Ruteniya</i> so'zi bilan atalgan
104	<i>Rf</i>	Ruterfordiy	Atom yadrosini kashf etgan va yadro fizikasini o'rganishda kashshof bo'lgan fizik Ernest Ruterford sharafiga nomlangan.
62	<i>Sm</i>	Samariy	Birinchi marta olingan samarskit minerali nomi bilan atalgan
21	<i>Sc</i>	Skandiy	<i>Skandnaviya, Skandiya</i> degan lotincha so'z nomi bilan atalgan
106	<i>Sg</i>	Seaborgium	Bir qator transuran elementlarini kashf etgan sintez qilgan kimyogar Glenn T. Siborg nomi bilan atalgan.

34	<i>Se</i>	Selen	Yunoncha: <i>selene</i> , "Oy" (tellur Yer uchun nomlanganligi sababli)
14	<i>Si</i>	Kremniy	Lotin: <i>silis</i> , "chaqmoq tosh"
47	<i>Ag</i>	Kumush	Anglo-sakson: <i>siolfur</i> ; <i>Ag belgisi lotincha argentum</i> nomidan kelib chiqqan
11	<i>Na</i>	Natriy	Ingliz tili: <i>soda</i> , natriyning ko'plab birikmalarida uchraydigan atama; <i>Na belgisi lotincha natrium</i> nomidan kelib chiqqan
38	<i>Sr</i>	Stronsiy	Shotlandiyaning Strontian shahri sharafiga nomlangan, u erda stronsianit minerali topilgan va stronsiy birinchi bo'lib ajratib olingan.
16	<i>S</i>	Oltinugurt	Sanskrit tilidan olingan: <i>sulvere</i> , lotincha: <i>sulfurium</i> yoki arabcha: <i>sufra</i>
73	<i>Ta</i>	Tantal	Yunon mifologiyasidagi qahramon va Niobening otasi Tantal sharafiga nomlangan
43	<i>Tc</i>	Teknetium	Yunoncha: <i>texnetos</i> , "sun'iy" (chunki u sun'iy ravishda ishlab chiqarilgan birinchi element edi)
52	<i>Te</i>	Tellur	Yunoncha: <i>tellus</i> , "Yer"
65	<i>Tb</i>	Terbiyum	Shvetsiyaning Ytterbi qishlog'i nomi bilan atalgan
81	<i>Tl</i>	Talyum	Lotin: <i>thallos</i> , "yashil novda" (atom spektrining yorqin yashil chiziqlaridan keyin)
90	<i>Th</i>	Toriy	Norvegiyaning momaqaldiroq xudosi Tor sharafiga nomlangan
69	<i>Tm</i>	Tulyum	<i>Skandinaviya uchun qadimgi so'z. Tule</i> nomi bilan atalgan
50	<i>Sn</i>	Qalay	Metall uchun anglo-sakson so'zi; <i>Sn belgisi lotincha stannum</i> nomidan kelib chiqqan
22	<i>Ti</i>	Titan	Yunon mifologiyasining titanlari sharafiga nomlangan
74	<i>W</i>	Volfram	Shved: <i>tung sten</i> , "og'ir tosh" (elementlar tufayli yuqori zichlik); <i>W belgisi nemischa wolfram</i> nomidan kelib chiqqan ("bo'ri kir", qalay qazib olishda notoza bo'lganligi sababli shunday nomlangan)
112	<i>Cn</i>	Koperniyum	Nikolaus Kopernik, Polshalik astronom

114	<i>Fl</i>	Flerovium	Flerov yadro reaksiyalari laboratoriyasida element sintez qilingan joyda; o'zi tomonidan nomlangan Georgi Flyorov, Rus fizigi
92	<i>U</i>	Uran	Elementdan bir necha yil oldin kashf etilgan Uran sayyorasi nomi bilan atalgan
23	<i>V</i>	Vanadiy	Skandinaviya go'zallik ma'budasi Vanadis (Skandinaviya mifologiyasida Freya) sharafiga u hosil qilgan rangli tuzlarning xilma-xilligi tufayli nomini oldi.
54	<i>Xe</i>	Ksenon	Yunoncha: <i>ksenos</i> , "begona" (chunki o'sha paytda u boshqa elementlar bilan birikma hosil qilmagan.
70	<i>Yb</i>	Ytterbium	Shvetsiyaning Ytterbi qishlog'i nomi bilan atalgan
39	<i>Y</i>	Itriy	Shvetsiyaning Ytterbi qishlog'i nomi bilan atalgan
30	<i>Zn</i>	Sink	<i>Nemischa</i> : sink , o'z navbatida, forscha tosh so'zidan kelib chiqqan bo'lishi mumkin, <i>qo'shiq ayt</i>
40	<i>Zr</i>	Zirkonyum	Arabcha: <i>zargun</i> , "oltin rang"

Qadimgi nomlari (yoki o'zgarishlari) bilan ma'lum bo'lgan elementlar:

- ❖ Uglerod
- ❖ Mis
- ❖ Oltin
- ❖ Temir
- ❖ Qo'rg'oshin
- ❖ Kremniy
- ❖ Kumush
- ❖ Oltinugurt
- ❖ Qalay
- ❖ Sink

Boshqa elementlar nomi bilan atalgan elementlar:

- ❖ Molibden - *molibdos*, "qo'rg'oshin"
- ❖ Platina - "kichik kumush"
- ❖ Protaktiniy - "aktiniyning ota-onasi"
- ❖ Radon - "radiyning o'zgarishi"

Ranglar nomi bilan atalgan elementlar:

- ❖ Seziy: lotincha: *caesius* , “osmon ko'k”
- ❖ Xlor: lotincha: *chloros* , “yashil-sariq”
- ❖ Chromium: yunoncha: *chroma* , “rang”
- ❖ Indium: lotincha: *indicum* , “indigo”
- ❖ Yod: yunoncha: *yodlar* , “binafsha”
- ❖ Iridium: lotincha: *iris* , “kamalak”
- ❖ Praseodymium: yunoncha: *prasios + didymos* , “yashil egizak”
- ❖ Rodiy : yunoncha: *rhodon* , “atirgul”
- ❖ Rubidium: lotincha: *rubidius* , “chuqur qizil (yoqut)”
- ❖ Tallium: lotincha: *thallos* , “yashil novda”
- ❖ Zirkoniy : arabcha: *zargun* , “oltin rang”

Minerallar nomi bilan atalgan elementlar:

- ❖ Alyuminiy: lotincha: *alumen* , “alum” (kaliy alyuminiy sulfat)
- ❖ Mishyak : yunoncha: *arsenikon* , “orpiment”
- ❖ Berilliy: yunoncha: *berill* , “beril”
- ❖ Vismut: nemis: *Bisemutum* , “vismutinit”
- ❖ Bor: arabcha: *buraq* , “boraks” (natriy borat)
- ❖ Kadmiy: yunoncha: *kadmiya* , “kalamın”
- ❖ Kaltsiy: lotincha: *kalx* , “ohak” (kaltsiy oksidi)
- ❖ Gadoliniy: gadolinit
- ❖ Litiy: yunoncha: *litos* , “tosh”
- ❖ Kaliy: inglizcha: *kaliy* , kaliy karbonat
- ❖ Samarium: samarskit
- ❖ Natriy: inglizcha: soda, natriyning ko'plab birikmalarida mavjud atama

Astronomik ob'ektlar nomi bilan atalgan elementlar:

➤ **Sayyoralar:**

- ❖ Neptun - Neptun
- ❖ Plutonium: mitti sayyora Pluton
- ❖ Tellur: Yer
- ❖ Uran: Uran

➤ **Asteroidlar**

- ❖ Serium: Ceres
- ❖ Palladiy: Pallas
- ❖ Geliy (Quyosh)
- ❖ Selen (Oy)

Materiklar nomi bilan atalgan elementlar:

- ❖ Amerikiy

❖ Yevropa

Mamlakatlar, davlatlar yoki boshqa geografik ob'ektlar nomi bilan atalgan elementlar:

❖ Kaliforniya: Kaliforniya shtati (va universiteti).

❖ Frantsiy: Frantsiya

❖ Galiy: lotincha so'z Frantsiya, Gallia

❖ Germanium: lotincha so'z Germaniya, *Germania*

❖ Xassium: GSI joylashgan Germaniyaning Gessen shtati

❖ Magniy: Gretsiyaning markaziy qismidagi Fesaliya tumanidagi

Magnesiya nomi bilan atalgan

❖ Polonium: Mari Kyurining ona yurti Polsha sharafiga nomlangan

❖ Reniy: Lotincha Reyn daryosi, *Rhenus so'zidan kelib chiqqan*

❖ Rutenium: lotincha Rossiya, *Ruteniya so'zidan kelib chiqqan*

❖ Skandiy: lotincha Skandinaviya, *Skandiya degan so'z bilan atalgan*

❖ Tully: *Skandinaviya uchun qadimgi so'z, Tule* nomi bilan atalgan

Shaharlar nomi bilan atalgan elementlar:

❖ Berkelium: Berkli, Kaliforniya, Kaliforniya universitetining uyi, u erda bir qator sintetik elementlar ishlab chiqarilgan

❖ Darmshtadium: Darmshtadt, Germaniya, og'ir ionlarni o'rganish laboratoriyasining uyi (GSI, Gesellschaft für Schwerionenforschung) bu erda bir qator sintetik elementlar ishlab chiqarilgan.

❖ Dubnium: Dubna, Rossiya, Birlashgan Yadro tadqiqotlari instituti uyi, bu yerda bir qator sintetik elementlar ishlab chiqarilgan.

❖ Erbium, Terbiyum, İtterbiyum, İtriy: barchasi Shvetsiyaning Ytterbi qishlog'i (Vaksholm yaqinida) sharafiga nomlangan, bu erda bu elementlar birinchi marta ajratilgan (shuningdek, Holmium, Skandiy va Tantal)

❖ Gafnium: Kopengagen (*Gafniya*), Daniya

❖ Holmium: Stokgolm (*Xolmiya*), Shvetsiya

❖ Lutetiy: Parij (*Lutecia*), Frantsiya

❖ Stronsiy: Strontian, Shotlandiya

Mifologiyadagi qahramonlar nomi bilan atalgan elementlar:

❖ Merkuriy: Merkuriy, xudolarning Rim xabarchisi (yunon mifologiyasida Germes)

❖ Niobium: Niobe, yunon mifologiyasidagi qahramon, Tantalning qizi

❖ Prometiy: Prometey, xudolardan olov o'g'irlab, insoniyatga bergan yunon xudosi

❖ Tantal: Tantal, yunon mifologiyasidagi qahramon va Niobening otasi

❖ Torium: Thor, momaqaldiroq xudosi

- ❖ Titan: yunon mifologiyasining titanlari
- ❖ Vanadiy: Vanadis (Skandinaviya mifologiyasida Freya), Skandinaviya go'zallik ma'budasi

Olimlar nomi bilan atalgan elementlar:

- ❖ Bohrium: Niels Bor, kvant nazariyasi asoschilaridan biri
- ❖ Kurium: Mari va Per Kyuri, radioaktivlikni kashf etganlar
- ❖ Eynshteyn: Albert Eynshteyn
- ❖ Fermium: Enriko Fermi, birinchi yadro reaktorining ixtirochisi
- ❖ Lawrencium: Ernest O. Lourens, siklotron ixtirochisi
- ❖ Meitnerium: Lise Meitner, uran yadroviy parchalanishi mumkinligini tan olgan birinchi olimlardan biri
- ❖ Mendeleev: Dimitriy Mendeleev, elementlarning davriy tizimini yaratuvchisi
- ❖ Nobelium: Alfred Nobel, dinamit ixtirochisi va Nobel mukofoti asoschisi
- ❖ Rentgeniy: Vilgelm Rentgen, rentgen nurlarining kashfiyotchisi
- ❖ Ruterfordiy: Ernest Ruterford, atom yadrosini kashf etgan va yadro fizikasini o'rganishda kashshof.
- ❖ Seaborgium: Glenn T. Seaborg, bir qancha transuran elementlarini kashf etgan/sintez qilgan.

Qolgan elementlarning ko'p nomlari turli xil kimyoviy yoki fizik xususiyatlardan olingan:

- ❖ Aktinium : yunoncha: *aktinos* , "nur" (chunki u qorong'uda ko'k chiroq bilan yonadi)
- ❖ Surma: yunoncha: *anti + monos* , "yolg'iz emas" (chunki u hech qachon boshqa element bilan birlashtirilmagan holda topilmagan)
- ❖ Argon: yunoncha: *argos* , "bo'sh" (reaktivligi sababli)
- ❖ Astatin: yunoncha: *astatos* , "beqaror" (chunki u)
- ❖ Bariy: yunoncha: *barys* , "og'ir" (ba'zi bariy minerallarining yuqori zichligiga ishora qilib)
- ❖ Brom: yunoncha: *bromos* , "xush hid" (brom elementi dahshatli hidga ega)
- ❖ Kobalt: nemischa: *kobold* , "goblin" (kumush konchilari mishyak o'z ichiga olgan smaltitni kumush rudasi bilan adashtirib, qizdirganlarida hosil bo'lgan zaharli mishyak bug'leri tufayli)
- ❖ Disprosium: yunoncha: *dysprositos* , "olish qiyin" (chunki elementning birinchi izolyatsiyasi zerikarli ajratish ketma-ketligini talab qildi)
- ❖ Ftor: lotincha: *fluere* , "oqadigan"

- ❖ Vodorod" yunoncha: *gidro + genlar* , "suv hosil qiluvchi"
- ❖ Kripton: yunoncha: *kryptos* , "yashirin" (chunki u argon namunasida "yashirin" edi)
- ❖ Lantan: yunoncha: *lantanein* , "yashirin" (chunki element seriy rudalarida nopoklik sifatida "yashirin" topilgan)
- ❖ Marganets: lotincha: *magnes* , "magnit" (chunki uni to'g'ri davolash bilan ferromagnit qilish mumkin)
- ❖ Neodimiy : yunoncha: *neos + didymos* , "yangi egizak"
- ❖ Neon" yunoncha: *neos* , "yangi"
- ❖ Nikel: nemis: *kupfernickel* , "Qadimgi Nikning misini" (ya'ni, shaytonning misini yoki soxta mis, chunki u ko'pincha mis bilan xato qilingan)
- ❖ Azot: lotincha: *nitron + genlar* , "nitr [kaliy nitrat] hosil qiluvchi"
- ❖ Osmiy : yunoncha: *osme* , "hid" (osmiy tetroksiddan kelib chiqqan yoqimsiz hid tufayli)
- ❖ Kislorod: lotincha: *oksi + genlar* , "kislota hosil qiluvchi"
- ❖ Fosfor: yunoncha: *phos + phoros* , "yorug'lik keltiruvchi" (chunki u qorong'uda porlaydi va havoda o'z-o'zidan alanganadi)
- ❖ Radiy: lotincha: *radius* , "nur" (zulmatda zaif ko'k chiroq bilan porlash qobiliyati tufayli)
- ❖ Technetium: yunoncha: *technetos* , "sun'iy"
- ❖ Volfram: shvedcha: *tung sten* , "og'ir tosh" (yuqori zichlikdagi elementlar tufayli)
- ❖ Ksenon: yunoncha: *ksenon* , "begona" (chunki o'sha paytda u boshqa elementlar bilan birikma hosil qilmagan).

Kislotalar va oksidlarning nomlanishi

Kislotalarning lotincha nomi ikkita so'zdan iborat: *acidum, i, n* - kislota va mos kelgan sifat. Birinchi o'rinda ot, ikkinchi o'rinda sifat keladi. Sifat kislota nomini yasovchi modda negiziga *-ic+um, -os+um* qo'shimchasi yordamida yasaladi.

icum qo'shimchasi kislota tarkibida kislorod miqdorining ortiqqligini bildiradi va o'zbek tilidagi *-at-* qo'shimchasiga to'g'ri keladi:

Acidum sulfuricum – sulfat kislota

osum- qo'shimchasi kislota tarkida kislorod miqdorining kamligini bildiradi va o'zbek tilidagi *-it-* qo'shimchasiga to'g'ri keladi:

Acidum sulfurosum – sulfit kislota

Kislorodsiz kislotalarning nomlaridagi sifatlarning tarkibi quyidagicha yasaladi: *hydro* - prefiksi + kislota nomini yasovchi modda nomining o'zagi + *-icum* va o'zbek tilidagi *-id* qo'shimchasiga to'g'ri keladi:

I. *Acidum hydrosulfuricum* – sulfid kislota

Acidum aceticum – sirka kislotasi

----- *acetylsalicycum* – asetilsalitsilat kislotasi

----- *ascorbincum* – askorbin kislotasi (vitamin C)

----- *benzoicum* – benzoat kislotasi

----- *boricum* – borat kislotasi

----- *carbolicum* – karbolat kislotasi

----- *carbonicum* – ko'mir kislotasi

----- *citricum* – limon kislotasi

----- *dehydrocholicum* – degidroxolat kislotasi

----- *etacrynicum* – etakrin kislotasi

----- *ferro-ascorbincum* – temir askorbinat kislotasi

----- *folicum* – folat kislotasi

----- *gluaminicum* – glyutamin kislotasi

----- *lacticum* – sut kislotasi

----- *lipoicum* – yog' (lipoy) kislotasi

----- *nicotincum* – nikotin kislotasi

----- *nitricum* – nitrat kislotasi

----- *phosphoricum* – fosfat kislotasi

----- *salicylicum* – salitsilat kislotasi

----- *sulfuricum* – sulfat kislotasi

II. *Acidum arsenicosum* – margumush (arsenit) li kislota

----- *nitrosum* – azot (nitrit) li kislota

----- *sulfurosom* – oltingugurt (sulfid) li kislota

III. *Acidum hydrochloricum* – vodorod xlorid kislota

----- *hydrocyanicum* – vodorod sinil kislota

----- *hydrosulfuricum* – vodorod oltingugurt kislota

Oksidlar

Oksidlarning nomlari ikkita so'zdan iborat: birinchi o'rinda moddaning nomi qaratqich kelishigida, ikkinchi o'rinda oksid nomi keladi. *Oxy-* kislorod borligini ko'rsatadi, prefikslari esa birikma tarkibini aniqlaydi:

oxydum, i, n oksid

peroxydum, i, n peroksid

hydroxydum, i, n gidroksid

Hydragenii peroxydum – vodorod peroksidi

Zinci oxydum –ruh oksidi
Calcii hydroxydum - kaltsiy gidroksidi

Nota bene !

oksid - *oxydum*, i, n
peroksid - *peroxydum*, i, n
gidroksid – *hydroxydum*, i, n

Chala oksidlar guruhi nomi ikkita otdan tashkil topib, birinchisi modda nomi, ikkinchisi unga moslashgan chala oksid guruhining nomi *oxydulatus, a, um* sifati ham bosh kelishik birlikda bo'ladi.

Ferrum oxydulatum – temirning chala oksidi
Nitrogenum oxydulatum – azotning chala oksidi

Mustaqil bajarish uchun mashqlar.

159-mashq. Quyidagi kimyoviy moddalarni tarjimasiga qarab o'z o'rniga qo'ying.

Argentum — kislorod
Barium — qo'rg'oshin
Carboneum — vodorod
Cuprum — natriy
Fluorum — simob
Oxygenium — kumush
Kallium — bariy
Natrium — uglerod
Zincum — mis
Phosphorus — flor

Aurum — rux
Bromum — oltingugurt
Chlorum — fosfor
Ferrum — magniy
Hydrogenium — kaliy
Hydrargyrum — oltin
Magnium — brom
Plumbum — xlor
Sulfur — temir

160-mashq. Kislotalar nomini yozing.

Glyutamin, askarbinat, karbol, nikotin, fosfor, fosfodli, oltingugurtli, oq margumush, vodorod bromid, vodorod yodid chaqmoqtoshli.

161-mashq. Tarjima qiling

1. Barat kislotali surtma dori.
2. Glyutamin kislotali tabletkalar.
3. Oltingugurt kislotasini ajratmasi.
4. Toza oltingugurt kislotali.
5. Tirnoqgul bilan nikotin kislotali tabletkasi.
6. Benzoy va salitsilat kislota antiseptik moddalar / *remedium*, i, n –

modda

7. Tuzli kislotani aralashtirib qora idishda bering

162-mashq. O'qing, tarjima qiling.

1. Recipe: Acidi salicylici

Acidi benzoici ana 0,6

Talci ana 50,0

Misce. Da. Signa:

2. Recipe: Acidi hydrochlorici diluti 4,0

Pepsini 2,0

Aquae destillatae ad 200,0

Misce. Da. Signa

3. Recipe: Acidi salicylici

Acidi lactici ana 6,0

Acidi acetici concentrati 3,0

Collodii ad 20,0

Misce. Da. Signa:

4. Recipe: Tabulettas acidi lipoici 0,025 numero 50

Da.

Signa: Kuniga 3 marta 1 ta tabletkadan qabul qilinsin.

5. Recipe: Acidi folici 0,0008

Acidi ascorbinici 0,1

Dentur tales doses numero 30 in tabulettis

Signetur: kuniga 3 marta 1 tabletkadan .

6. Recipe: Sulfuris depurati

Magnesii oxydi

Sacchari ana 10,0

Misce, fiat pulvis

Detur. Signetur: $\frac{1}{2}$ choy qoshiqdan qabul qilinsin.

7. Recipe: Magnesii peroxydi 0,25

Da tales doses numero 12

Signa : kuniga 3 mahal 1 kukundan.

8. Recipe : Sulfuris praecipitati 1,2

Glycerini 5,0

Aquae destillatae 90 ml

Misce. Da.

Signa : bosh terisiga surtish uchun.

Uyga vazifa.

163-mashq. Quyidagi kimyoviy elementlar nomini Nom. Sing. va Gen. Sing, da yozing.

Aluminiy, bariy, vismut, flor, litiy, natriy, kislorod, simob, oltingugurt, vodorod, kaliy, qo'ig'oshin, rux.

164-mashq. Quyidagi dorivor moddalarni tarjima qiling.

Kaliy yodid, temir laktat, mis sitrat, gidrokortizon asetati, adrenalin gidroxlorid, strixnin nitrat, kalsiy glitserofosfat, platifillin gidrotartrat, vismut nitrat tuzining asosi, oleandomitsin fosfat, papaverin gidroxlorid, kaliy asetati, kalsiy xlorid, magniy sulfat, asosiy magniy karbonat, kaliy arsenat, kofein natriy benzoat, testosteron propionat, efedrin gidroxlorid, qo'rg'oshin asetat, litiy karbonat, litiy benzoat

165-mashq. Retseptni tarjima qiling.

1. Ol: Salitsilat kislotadan 2,0

Glitserindan 15,0

Qo'rg'oshin suvidan 180 ml

Aralashtir. Ber.

Belgila: kuniga 2 marta bosh terisiga surtisiz.

2. Ol: Skipidardan

Lanolindan teng miqdorda 1,0 dan

Xloroformdan 5,0

Vazelindan 3,0

Aralashtir. Ber.

Belgila: Surtma.

3. Ol: Dimedroidan 0,02

Borat kislotadan 0,2

Distillangan suvdan 20ml

Aralashtirilsin. Berilsin.

Belgilansin: Kuniga 3marta 1 tomchidan ko'zga tomizilsin.

4. Ol: Atsetilsalitsilat kislotasidan

Fenatsetindan teng miqdorda 0,18

Kofeindan 0,03

Kakaodan 0,020

Shunday dozalarda 10 dona tabletkalarda berilsin.

Belgilansin: Bosh og'rig'i uchun 1 tabletkadan.

5. Ol: Rux oksididan

Bug'doy kraxmalidan teng miqdorda 12,0
 Vazelindan 60,0 gacha
 Pasta hosil bo'lguncha aralashtir
 Ber. Belgila: Teriga surtish uchun.

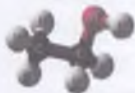
Quyidagi maqollarni yod oling.

1. *Amat victoria curam* – G'alaba tirishqoqlikni yaxshi ko'radi.
2. *Pigritia est mater vitorum* - Yalqovlikning oxiri xo'rlik.
3. *Homo locum ornat, non hominem locus* – O'rin insonni emas, inson o'rinni bezaydi.

Nazorat uchun savollar.

1. Kimyoviy moddalarning nomlari qanday yasaladi?
2. Shaharlar nomi bilan atalgan qaysi kimyoviy elementlarni bilasi?
3. Olimlar nomi bilan atalgan elementlarga qaysilar kiradi?
4. Kislotalarning lotincha nomlarini ayting?
5. Oksidlarni lotincha nomlarini ayting?

29-Mavzu. Tuzlar va uglevodorod radikallarining nomlanishi.

Darsning maqsadi: Lotin tilida tuzlar va uglevodorod radikallarining nomini bilish va ularning yasalish usullarini o'zlashtirish.

Darsning mazmuni: tuzlarning nomlari kation va anionning nomidan yasaladi. Birinchi o'rinda qaratqich kelishigida ifodalangan kationning nomi, ikkinchi o'rinda esa bosh kelishigidagi anionning nomi turadi.

Anionlarning nomlari mos keluvchi kislotalarning lotincha nomi o'zagiga *-as*, *-is*, *-id+um* suffikslarni qo'shish yo'li bilan yasaladi.

Lug'at shakl modeli			Turl.	Lotincha misollar	O'zbekcha misollar	
Nom.	Gen.		Rod		Suff.	Anion nomi
as	atis	m	III	sulfas, atis, m	at	sulfat
is	itis	m	III	sulfis, itis, m	it	sulfit
id-um	id-i	n	II	sulfidum, i, n	id	sulfid

Tuzlarning ruscha va o'zbekcha nomlarini hosil qilishda quyidagi suffikslardan **-at** tarkibida kislorod ko'p bo'lgan kislorodli tuzlar, **-it** tarkibidagi kislorodi kam bo'lgan kislorodli tuzlar, **-id** kislorodsiz kislota tuzlarini hosil qilishda foydalaniladi.

O'zbekcha **-at** lotincha **-as** (Gen. sing-**atis**)

Natriy sulfat -

Nom. Sing. **Natrii sulfas**

Gen. sing **Natrii sulfatis** - Na₂ SO₄

O'zbekcha **-it** lotincha **-is** (Gen sing-**itis**)

Natriy sulfid -

Nom. sing **Natrii sulfis**

Gen. sing **Natrii sulfitis**

O'zbekcha **-id** lotincha **-idum** (Gen sing **-idi**)

Natriy sulfid -

Nom. sing. **Natrii sulfidum**

Gen. sing. **Natrii sulfidi**

Asos tuzlarning nomi **-sub** old qo'shimchasi yordamida hosil qilinadi.

Asosli vismut gallat -

Nom. sing. **Bismuthi subgallas.**

Gen. sing. **Bismuthi subgallatis.**

Kislorodsiz kislotalarning organik asoslar bilan hosil qilgan tuzlarning nomi **-hydro** old qo'shimchasi va **-idum, i**, suffiksi yordamida hosil qilinadi.

Papaverin gidrokslorid -

Nom. sing. **Papaverini hydrochloridum**

Gen. sing. **Papaverini hydrochloridi**

Natriy va kaliy tuzlarining nomi moddalar nomlariga **natrium** yoki **kalium** so'zlarini chiziqcha yordamida qo'shib hosil qilinadi.

Sulfatsil - natriy - **Sulfacylum** - **natrium**

Tuz nomlariga misollar

I. Magnesii sulfas - magniy sulfat

Cupri citras - mis sitrat

Codeini phosphas - kodein fosfat

Natrii hydrocorbanas - natriy gidrokarbonat

Plataphyllini hydrotartras - platafillin gidrotartrat

Bismuthi subnitras - asosiy vismut nitrat

II. Natrii nitris - natriy nitrit

Kalii arsenis - kaliy arsenit

III. Hydrargyri cyanidum - simob sianid

Thiamini chloridum - tiamin xlorid

Cocaini hydrochloridum - kokain gidroxlord

Scopolamini hydrobromidum - skopolamin gidrobromid.

Uglevodorod radikal nomlarida qo'llaniladigan tarkibiy qismlar

Uglevodorod radikal nomlarida qo'llaniladigan tarkibiy qismlar *-yl-* suffiksi yordamida yasalgan uglevodorodli radikalning nomlari dorivor moddalar nomlarini yasovchi murakkab otlardan iborat:

Benzylpenicillinum

Aethylmorphinum

Acidum acetylsalicylum

Ba'zan radikalning nomlari mustaqil so'z holda ishlatiladi:

Methyl salicylas - metilsalitsilat (salitsilat kislotaning metil efiri);

Phenyl salicylas - fenilsalitsilat (salitsilat kislotaning fenil efiri);

Amylii nitris - amilnitrit (nitrit kislotaning izoamil efiri).

Kimyoviy ma'noga ega bo'lgan tarkibiy qismlarning orfografiyasini esda tuting:

Meth - metil guruh

Aeth - etil guruh

Phen - fenil guruh

Benz - benzol guruh

Mustaqil bajarish uchun mashqlar.

166-mashq. O'zbek tiliga tarjima qiling.

1. Calcii chloras

6. Magnii sulfas

2. Kalii acetas

7. Natrii benzoas

3. Natrii arsenis

8. Ammonii chloridum

4. Zinci sulfas

9. Calcii carbonas

5. Natrii nitris

10. Magnii ascorbas

167-mashq. Nom. Sing. va Gen. Sing. da lotin tiliga tarjima qiling.

1) kalsiy laktat

6) qo'rg'oshin atsetat

2) kaliy xlorid

7) kodein fosfat

3) natriy yodid

8) natriy nitrit

4) rux sulfat

9) bariy sulfat

5) natriy fluorid

10) litiy oksibutirat

168-mashq. Nom. Sing. va Gen. Sing. da lotin tiliga tarjima qiling.

1) morfin gidroxlord

2) asosli magniy karbonat

3) papaverin gidroxlord

4) asosli vismut nitrat

5) adrenalin gidrokslorid

6) sulfatsil-natriy

169-mashq. Kislород moddasining lotincha nomini aniqlang.

Oxygenium; Hydrogenium; Nitrogenium; Hydrargyrum; Oxydum.

Uyga vazifa.

170-mashq. Quyidagi javoblardan uzum kislotasini ko'rsating.

- a) Acidum lacticum; b) Acidum tartaricum; c) Acidum sulfuricum;
d) Acidum citricum; e) Acidum aceticum

171-mashq. Oksidlar nomi to'g'ri yozilgan javobni toping.

- a) Magnii oxydum, Zinci oxydum; b) Oxydum Magnii, Oxydum Zinci; c) Magnium oxydum, Zincum oxudum; d) Magnii oxudi, Magnii Zinci; e) Zinci oxydi, Magnium oxydi.

172-mashq. Retseptlarni o'zbek tiliga tarjima qiling.

1. Recipe: Natrii bromidi

Coffeini-natrii benzoatis ana 1,0

Amidopyrini 0,5

Sirupi sacchari 5,0

Aquae destillatae ad 100,0

Misce. Da.

Signa: Kuniga 2 marta 1 desert qoshiqdan ichilsin.

2. Recipe: Magnesii oxydi 1,5

Bismuthi subnitratris 0,75

Aquae destillatae 75,0

Misce. Da.

Signa: Kuniga 4 marta 1 choy qoshiqdan ichilsin.

3. Recipe: Ephedrini hydrochloridi 0,25

Strychni nitratris 0,01

Tincturae Belladonnae 10,0

Misce. Da.

Signa: Kuniga 2 marta 20 tomchidan ichilsin.

4. Recipe: Tabulettas Oleandomycini phosphatis 0,125 obductas numero

25

Da. Signa: Kuniga 4 marta 1 tabletkadan ichilsin.

173-mashq. Quyidagi tuzlar va efirlarning lotincha nomlarini yasang:

(simob, metil, fenil, natriy) salitsilat; (adrenalin, platifillin, oksitetratsiklin) etilmorfin; (oleandomitsin, kodein, kalsiy, natriy) fosfat; (strixnin, kumush, natriy) nitrat; (atropin, rux, bariy, streptomitsin) sulfat.

Quyidagi maqollarni yod oling.

1. *Fortes fortuna adiuvat* - Jasur kishilarga taqdir yordam beradi.
2. *Gutta cavat lapidem non vi, sed saepe cadendo* - Tomchi kuchi bilan emas, tez tushishi bilan tosh teshar.
3. *Higiена amica valetudinis* - Ozodalik sog'liqning garovidir.

Nazorat uchun savollar.

1. Tuzlarning nomlari qanday hosil qilinadi?
2. Uglevodorod radikallar nomlari qanday hosil qilinadi?

30-Mavzu: Vitaminlar va fermentlar nomlanishi.

Darsning maqsadi: Farmatsevtikada vitaminlar va fermentlarning nomini bilish va ularning yasalish usullarini o'zlashtirish.

Darsning mazmuni: Vitaminlar (lot. *vita*-hayot) - odamning o'sishi, rivojlanishi va hayot faoliyati uchun zarur elementlardir.

Vitaminlar trivial nomlar (*Retinolum*, *Thiaminum*) bilan bir qatorda harfli belgilarga ega: **A, B, D, E, K, H, P.**

Bitta harf bilan belgilangan ayrim vitaminlar bir-biriga yaqin, lekin har xil birikmalar bo'lsa, ularning harfli belgisiga tartib soni qo'shiladi.

Masalan: **vitaminum B₁**, **vitaminum B₂**, **vitaminum B₆**, **vitaminum B₁₂**

Vitaminlar nomidagi motivasiya belgilari turlicha. Ba'zilari vitaminlarning kimyoviy tarkibini ko'rsatadi.

Masalan: **Thiaminum (B₁)**, **Pyridoxinum (B₆)**, **Cyanocobalaminum (B₁₂)**. Boshqalari esa terapevtik samaradorlikni ko'rsatadi.

Masalan: A vitamini *Retinolum* (lot. *retina* -ko'z to'r pardasi) nomi bilan ma'lum; A vitamini miqdori yetarli bo'lmasa ko'z to'r pardasining yallig'lanishiga olib keladi.

Kombinatsiyalashtirilgan vitamin preparatlari ko'pincha – **vit** - tez- tez takrorlanadigan bo'lak bilan uchraydi.

Masalan: Dragees “Undevitum” lotincha son *undecim*-11, chunki draje tarkibiga boshqacha kombinatsiyadagi 11 ta vitamin kiradi.

Fermentlar nomi biokimyoviy nomenklaturaga binoan *-as-* suffiksi yordamida hosil bo'ladi. Masalan: Lydasum, Ronidasum.

Vitamin B4: xolin, adenin yoki karnitinning alohida kimyoviy moddalariga murojaat qilishi mumkin. Xolin inson tanasi tomonidan sintezlanadi, ammo sog'lig'ini saqlash uchun yetarli emas va hozirda muhim parhez ozuqasi hisoblanadi. Adenin - bu inson tanasi tomonidan sintez qilingan nukleobaza. Karnitin ba'zi qurtlar uchun muhim oziq moddalardir, lekin odamlar uchun emas.

Vitamin B8: adenzin monofosfat (AMP), adenilik kislota sifatida ham tanilgan. B8 vitamini inositolga ham tegishli bo'lishi mumkin.

Vitamin B10: aminobenzoy kislota (pABA yoki PABA), o'simliklar va bakteriyalar tomonidan ishlab chiqariladigan folat molekulasining kimyoviy komponenti va ko'plab oziq-ovqatlarda mavjud. U teriga qo'llaniladigan ultrabinafsha nurlanishidan himoya qiluvchi quyosh kremi sifatida tanilgan va ba'zida ma'lum tibbiy sharoitlar uchun og'iz orqali qabul qilinadi.

Vitamin B11: pteroylheptaglutamik kislota (PHGA; jo'ja o'sish omili). Vitamin Bc-konjugati ham PHGA bilan bir xil ekanligi aniqlandi. Folat hosilasi (ushbu nomenklaturada “pteroylmonoglutamik kislota”).

Vitamin B13: orotik kislota.

Vitamin B14: hujayra proliferanti, anemiyaga qarshi, kalamush o'sish omili va o'smaga qarshi pterin fosfat, Erl R. Norris nomi bilan atalgan. Inson siydigidan 0,33 ppm (keyinroq qonda) ajratilgan, ammo keyinchalik u tomonidan tashlab ketilgan, chunki qo'shimcha dalillar buni tasdiqlamadi. U, shuningdek, bu ksantopterin emasligini da'vo qildi.

Vitamin B15: pangamik kislota, shuningdek, pangamat sifatida ham tanilgan. Xun takviyesi va dori sifatida turli shakllarda targ'ib qilinadi; xavfli deb hisoblangan va AQSh oziq-ovqat va farmatsevtika idorasi tomonidan musodara qilinishi mumkin.

Vitamin B16: dimetilglisin (DMG) inson tanasi tomonidan xolindan sintezlanadi.

Vitamin B17: amigdalin zaharli birikmasining psevdofilmi nomi, u bitta birikma bo'lishiga qaramay, xuddi shunday soxta ilmiy nomi “nitrilozidlar” sifatida ham tanilgan. Amigdalin turli o'simliklarda topish mumkin, lekin ko'pincha o'rik chuqurlaridan va boshqa shunga o'xshash meva yadrolaridan olinadi. Amigdalin turli xil ichak fermentlari tomonidan gidrolizlanadi va boshqa narsalar qatorida vodorod siyanidi hosil bo'ladi, bu esa etarlicha yuqori

dozaga ta'sir qilganda odamlar uchun zaharli hisoblanadi. Ba'zi tarafdorlar amigdalinning toksikligi va ilmiy dalillarning jiddiy etishmasligiga qaramay, saraton kasalligini davolash va oldini olishda samarali ekanligini ta'kidlaydilar.

Vitamin B20: L- karnitin .

Vitamin B: karnitin.

Vitamin Bf: -inositol, shuningdek, "sichqonchani antialopeziya omili" deb ham ataladi.

Vitamin Bp: "antiperoz omili", jo'jalarda perosis, oyoq buzilishining oldini oladi; xolin va marganets tuzlari bilan almashtirilishi mumkin.

Vitamin Bt: karnitin.

Vitamin Bv: piridoksidan tashqari B6 turi.

Vitamin Bw: d-biotindan tashqari biotinning bir turi.

Vitamin Bx: pABA (qarang: vitamin B10) va pantotenik kislova uchun muqobil nom

Quyidagi tez-tez takrorlanadigan bo'laklarni yod oling!

Tez-tez takrorlanadigan bo'lak	Ma'nosi	Misollar
-cor-, -card (i)-	yurakka tasir etuvchi	Corvalolum Cardiovalenum
-vas-, -ang (i)-	qon tomirlarini kengaytiruvchi	Divascol
-alg-, -dol-	og'riq qoldiruvchi	Analginum Pinadolinum
-pres(s)-, -ten(s)-	gipertoniya qarshi	Apresolon Regutensin
-cain-	mahalliy og'riqsizlantiruvchi	Dicainum
-sulfa-	mikroblarga qarshi sulfanilamidlar	Norsulfazolium
-fur (a)	mikroblarga qarshi nitrofurani unumlari	Furoplast
-cillin-	antibiotik penitsillinlar	Penicillinum
-mycin-	mikroblarga qarshi antibiotiklar, Streptomyces va boshqa zamburug'shtammalaridan olinadigan mikroblarga qarshi	Streptomycinum
-cyclin-	antibiotik tetratsayklinlar	Tetrcyclinum
-cef- (-ceph-)	tsefalosporin guruhiga kiruvchi antibiotiklar	Cefotaximum

<i>-barb-</i>	barbituratlar, uxlatadigan, narkotik, barbiturat kislotasining unumlari, hosilasi	Barbenyl
<i>-hypn-</i> <i>-dorm-</i>	uxlatadiganlar	Hypnomidate Dormicum
<i>-sed-</i>	sedativ, tinchlantiruvchi	Sedalgin
<i>cut(i)-</i> <i>-derm-</i>	teri kasalliklarini davolash uchun	Cuterid Dermazin
<i>-vit-</i>	vitamin saqlaydiganlar	Undevitum
<i>-as -</i>	fermentlarga tegishli	Amylasum

Mustaqil bajarish uchun mashqlar.

174-mashq. Tez-tez takrorlanadigan bo'laklarni ajrating va ularning ahamiyatini ko'rsating.

Neodicumarinum, Trombolysan, Syncumar, Cholan, Cardiovalenum, Catapresan, Trom-bopen, Cardiotoxin, Hexavitum, Ribonucleasum, Anabolin, Locacorten, Oestronum, Testosteronum, Agovirin, Corticotropinum, Thyrotropinum, Flucort, Diiodthyrosinum, Sterandryl, Octoes-trolum, Primotest, Methyltestosteronum, Androral, Ronidasum, Bionabol, Oestradiolum, Testoral, Methylandrostendiolum, Decorton, Thyranon, Cortisonum, Desoxyribonucleasum, Danabol, Tetravitum, Thyrotan, Phthorocort, dragees «Decamevitum», Trombostop, Normopressan, Intencordin.

175-mashq. Quyidagi dorivor preparatlar nomlarini yod oling!

Nitroglycerinum, i, n - nitroglitserin

Chloraminum, i, n - xloramin

Prednisolonum, i, n - prednizolon

Dermatolum, i, n - dermatol

Streptocidum, i, n - streptotsid

Urodanum, i, n - urodan

Riboflavinum, i, n - riboflavin

Tannalbinum, i, n - tanalbin

Platyphyllinum, i, n - platifillin

Euphyllinum, i, n - eufillin

Plantaglucidum, i, n - plantaglutsid

Vikasolum, i, n - vikasol

Allocholom, i, n - alloxol.

176-mashq. Retseptlarni tarjima qiling.

1. Recipe: Tabulettas Menthandrastenolini 0,005 numero 100.

Da. Signa: Kuniga 2 marta 1 ta tabletkadan qabul qilinsin.

2. Recipe: Unguenti Furacilini 0,2 % 25,0

Da. Signa: Surtma

3. Recipe: Suppositoria cum Cordigito 0,001 numero 10.

Da. Signa: Kuniga 1-2 marta 1 shamchadan qo'yiIsin.

Uyga vazifa.

177-mashq. Chap ustundagi tez-tez takrorlanadigan bo'laklarning o'ng ustundagi ahamiyatini toping.

1) -vit- a) qalqonsimon bezni va qalqonsimon bez yonidagi bezlari davolash yoki tekshirish uchun preparatlar

2) - test - b) kortikosteroidlar

3) - thyr - c) fermentlarga tegishli

4) - cort - d) vitamin saqlaydiganlar

5) -thromb- e) androgen steroidlar

6) -as - f) antitrombotiklar

7) - oestr- g) anabolik steroidlar

8) -abol - h) estrogen preparatlar.

178-mashq. Tez-tez takrorlanadigan bo'laklarni ajrating va ularning ahamiyatini ko'rsating.

Cordigen, Testoenatum, Polyvitaplex, Butaflogin, Penicillinasum, Allercur, Dekavit, Asvitolum, Perandren, Nicotensyl, Sulfacetamidum, Uritol, Contalax, Dipidolor, Cholevid, Androlin, Pabestrol, Angiotrophinum, Terisonal, Stanolon, Laboestrin, Agovirin, Sulfadimezinum.

Quyidagi maqollarni yod oling.

1. *Homines dum docent, discunt* - Odamlar o'rgatib, o'rganadilar.

2. *Homo locum ornat, non hominem locus* - O'rin insonni emas, inson o'rinni bezaydi.

3. *Invia est in medicina via sine lingua Latina* - Lotin tilisiz tibbiyotga yo'l yo'q.

Nazorat uchun savollar.

1. Vitaminlar qanday nomlanadi?
2. Vitaminlar nomi bilan qaysi tez-tez takrorlanadigan bo'lak ishlatiladi?
3. Fermentlar nomi qanday hosil qilinadi?

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAT RO'YXATI

1. Dilmurodov N.B., Eshmatov G.X. «Hayvonlar anatomiyasi» fanidan amaliy laboratoriya mashg'ulotlar bo'yicha o'quv qo'llanma. Toshkent, 2018-yil.
2. L.X.Bozorova, N.S.Suyundikov, X.X.Xolmatov "Lotin tili". – Toshkent "Fan" nashriyoti. 2005.
3. M.M.Miralimov "Farmatsevtik texnologiya asoslari". "Ibn- Sino" nashriyoti. Toshkent. 2001.
4. M.M.Miralimov "Yig'indi preparatlar texnologiyasi". "Ibn-Sino" nashriyoti. Toshkent. 2001.
5. M.N.Boliyev. "Lotin tili va tibbiyot terminologiyasi" – Toshkent "ILM ZIYO" nashriyoti. 2005.
6. Niyozov X.B., "Umumiy va xususiy xirurgiya". O'quv qo'llanma. Toshkent, 2015 yil. "F.Nasimov"
7. Norboyev Q.N., Bakirov B.B., Eshbo'riyev B.M. Hayvonlarning ichki yuqumsiz kasalliklari. Darslik. Samarqand, SamDU tahririy-nashriyot bo'limi, 2020.
8. Salimov X.S., Qambarov A.A. "Epizootologiya". Darslik Toshkent - 2016 yil.
9. Shodiyev N.Sh., Dilmurodov N.B. "Sitologiya, gistologiya va embriologiya". Toshkent, 2015. – 339 bet.
10. A.P.Белоусова, М.М.Дебабова, С.В.Шевченко Латинский язык с основами ветеринарной терминологии: учеб. Пособие. - Москва: Лань. УМО, 2008.
11. A.P.Белоусова, М.М.Дебабова, С.В.Шевченко Латинский язык с основами ветеринарной терминологии: учеб. Пособие. - Москва: Лань. УМО, 2015.
12. Волохина Г.А., Федорина Н.Н. Латинский язык. - Воронеж, ВГУ, 1997.
13. Г.И.Валл Латинский язык. - М. Высшая школа: Мин. образ. РФ, 2004.
14. Гончарова Т.И. Латинский язык [электронный ресурс]: Учебник. - Москва: ООО «Научно-издательский центр ИНФРА-М», 2013.
15. Зеленевский Н.В. Международная ветеринарная анатомическая номенклатура на латинском и русском языках. Nomina Anatomica Veterinaria [электронный ресурс]. - Москва: Лань, 2013.
16. М.Г.Травицкая, Ф.И.Мучник, Х.Х.Халматов «Латинский язык». –Ташкент «Ибн-Сино». 1991.

17. М.Д.Машковский «Лекарственные средства». - Москва «Новая волна». 2008.

18. М.Н.Чернявский «Латинский язык и основы медицинской терминологии». - Москва «Шико». 2007.

19. Н.Г.Цветикова Ветеринарная терминология: метод. пособие для студентов факт. ветеринар. медицины оч. и заоч. форм обучения. - Воронеж: ВГАУ, 2008.

20. Под ред. Чернявский М.Н. Латинский язык и основы медицинской терминологии: учебник для студентов медицинских институтов. - Минск: Высшая школа, 1989.

21. Рустамов Х.К., Акбўтаев Я.А., Нарзиев Б.Д. "Оператив хирургия ва топографик анатомия". Ўқув қўлланма. "Зарафшон", Самарканд, 1997 йил.

22. Сакун О.В. Латинский язык. - Воронеж, ВГАУ, 1998.

23. Ф.Ибодуллаев «Қишлоқ ҳўжалик ҳайвонларининг патологик анатомияси». – Тошкент «Ўзбекистон». 2000.

24. Чернявский М.Н. Латинский язык и основы фармацевтической терминологии: учебник для студентов фармацевтических институтов. - М. Медицина, 1984.

25. Ю.И.Городкова «Латинский язык». = Ростов н/Д: «Феникс». 2002.

Ilmiy nashr

**N.B.Dilmurodov, O.N.Choriyev,
Sh.Z.Doniyorov, E.A.Muxtorov.**

LOTIN TILI VA VETERINARIYA ATAMALARI

Uslubiy qo'llanma.

**Bosishga 25.02.2023 yilda ruxsat etildi.
Qog'oz bichimi 60x84_{1/32}. Ofset bosma usulda.
Nashr bosma tabog'i 12.0.
Adadi 50 nusxa. Buyurtma raqami № 09/23.**

**MChJ "NAVRO'Z POLIGRAF" matbaa bo'limida chop etildi.
Litsenziya № 18-3327 30.08.2019 yil.
Manzil: Samarqand shahar, H.Abdullayev ko'chasi, 63-uy.**